

De **SOORT**-constructie

Een nieuw patroon in het Nederlands

INA C. SCHERMER-VERMEER*

Abstract

In Dutch, a new binominal construction has recently been developing, with the defining properties that NP1 contains a noun from a restricted set and NP2 has no specifier and can contain the singular of a countable N, as in *het nieuwste model koffiezetapparaat* ('the latest model/type (of) coffee machine'). Its meaning is approximately '(a) NP2 of NP1' ('een koffiezetapparaat van het nieuwste model': 'a coffee machine of the latest model/type'). Because I assume that the origin of the construction is a binominal group with the word *soort* as N1 (*dat soort (van) koffiezetapparaat*: 'that type (of) coffee machine') I call the construction **SOORT**-constructie: 'TYPE-construction'. I describe its properties, based on the data from two corpora of written Dutch (*Het 38 miljoen woorden corpus 1996* and the *Parole corpus* of the "Instituut voor Nederlandse Lexicologie" te Leiden). I also try to establish its relations with other constructions, using Construction Grammar as a model.

I Inleiding

In het huidige Nederlands komen binominale groepen voor als die in (1):

- (1) a **Die kleur trui** staat je geweldig.
b **Welke maat boord** draagt uw man?
c Zij heeft **het nieuwste model koffiezetapparaat** aangeschaft.

Ze bestaan uit twee aaneensluitende nominale groepen (NP1 en NP2) waarvan de tweede specificatorloos is (d.w.z. geen determinatoren of hoeveelheidsaanduidende elementen bevat) en de kenmerkende eigenschap heeft een telbaar substantief in het enkelvoud te kunnen bevatten (ik gebruik NP als algemene aanduiding voor groepen met een N als

* Adres auteur: Hacquartstraat 19A, 1071 SG Amsterdam, e-mail: ina.schermer@xs4all.nl. Ik dank het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden voor de mij geboden mogelijkheid gebruik te maken van Het 38-miljoen woorden corpus 1996 en het Parole corpus; Maarten Schermer dank ik voor zijn technische hulp bij het doorzoeken van de corpora. Ton Duinhoven ben ik erkentelijk voor een aantal interessante suggesties en de beoordelaars van Nederlandse Taalkunde voor hun kritische opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

kern, zowel voor groepen met een kale N, als voor groepen met tevens een adjectief en/of een specificator). De betekenis is globaal weer te geven als: '(een) NP2 van NP1' (*een trui van die kleur* etc.).

Afgezien van enkele losse opmerkingen is in grammaticale naslagwerken over dergelijke groepen niets te vinden en daarom alleen al is het zinvol er aandacht aan te besteden.¹ Bovendien lenen de groepen zich bij uitstek voor een behandeling in het kader van de constructiegrammatica en bieden ze de mogelijkheid in te gaan op enkele "uitdagingen" van Verhagen (2005) om in dat kader niet alleen losse constructies te beschrijven maar ook de netwerkrelaties ervan, verklaringen te geven in termen van taalverandering en een corpuslinguïstische basis te gebruiken (p. 217-8).

Zoals ik hierna zal betogen, ligt het voor de hand aan te nemen dat binominale groepen als die in (1) zich ontwikkeld hebben uit groepen waarvan de NP1 het substantief *soort* bevat als in (2):²

(2) **Dat soort appel(s)/fruit** bederft gauw.

Aan combinaties met *soort* wordt in grammatica's wel enige aandacht besteed; als ze besproken worden is dat meestal bij de partitieve constructies (zie bijv. Geerts e.a. 1984 en Vos 1999). Dat zijn constructies waarvan het eerste nominale deel een hoeveelheid of maat aanduidt (zoals in *een aantal mensen*, *een kudde schapen*, *een glas wijn*). Daarbinnen is de *soort*-groep semantisch gezien een vreemde eend in de bijt (geworden): als NP2 een substantief in het meervoud bevat of een niet-telbaar substantief, is NP1 desnoods nog als een hoeveelheidsaanduiding te zien, maar als de N2 een telbaar substantief in het enkelvoud is, wordt dat moeilijker. NP1 duidt dan een kwaliteit van NP2 aan. Ook Vos (1999) wijst erop dat van alle mogelijke N1's in partitieve NP's alleen de N1 met *soort* (en *type*) met een enkelvoudige (telbare) N2 kan voorkomen en dat deze van alle N1's de minste "quantificational force" heeft (p. 67, 126-7 en 162).³

Het afwijkende karakter van *soort* (en *type*) is ook opgemerkt door Van der Lubbe (1958) en door Van Es en van Caspel (1973). De eerste wijst erop dat *soort* een zekere hoeveelheid aanduidt als N2 in het meervoud staat, maar dat het begrip "hoeveelheid" "heel

- 1 Gerlach Royen (1954:37-38) vermeldt het voorkomen van het woord *model* als in *een nieuw model japon* en merkt op dat men dat "zou [...] kunnen vergelijken [met] "een nieuw type vrouw [...]". In Broekhuis, Keizer en den Dikken (2003) wordt bij de bespreking van groepen met *soort* gezegd dat "occasionally some more or less synonymous expressions, such as *type* 'type', *model* 'type/model' or *merk* 'brand' are used as well" (p. 562). De opmerkingen over groepen met *soort* worden afgesloten met de opmerking "Since these forms have not been investigated systematically in the literature, future research of the [...] constructions in question will undoubtedly reveal more systematic differences" (p. 566).
- 2 Ik maak geen onderscheid tussen het onzijdige en niet-onzijdige *soort*, hoewel het onzijdige vrijwel het enige is dat in de *SOORT*-constructie gebruikt wordt. Van de vijf- à zesduizend maal dat de constructie in de corpora voorkomt met *soort* als N1, is dat slechts ± 125 maal een *de*-woord. Voorbeelden met een telbaar substantief in het enkelvoud zijn *de soort jachtakte* en *deze soort maatregel*.
- 3 Vos merkt op dat het misschien lijkt alsof *een hap appel*, *een stuk krentenbol* e.d., met een **deel**-nomen als N1 (een van de zes soorten N1's die zij onderscheidt) een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten, maar dat de N2 in deze gevallen als niet-telbaar beschouwd moet worden, zoals o.m. blijkt uit het feit dat **een hap appeltje* en **een stuk krentenbolletje* niet goed zijn. Daarentegen is *een soort/type machientje* wel correct.

wat moeilijker terug te vinden” is, als N2 enkelvoudig is (p. 129). Van Es en van Caspel noemen de combinatie met een enkelvoudig substantief niet, maar stellen wel dat verbindingen als *een raar soort mensen* geen partitief karakter hebben en dat er een semantische verschuiving heeft plaats gevonden waardoor NP1 “meer een kwalificerende bepaling [...] wordt” (1973:231). Broekhuis, Keizer en den Dikken (2003) noemen binominale groepen met *soort* eveneens “non-quantificational” (p. 562).

Deze observaties maken al aannemelijk dat er een nieuw soort constructie (aan het) ontstaan is, en die aanname vindt steun in het feit dat niet alleen *soort* (en *type*) als N1 in deze verbinding voorkomen, maar ook een aantal andere nomina, zoals *kleur*, *maat* en *model*, waarvan de betekenis eveneens kwalificerend is. Omdat *soort* het meest en vroegst voorkomende substantief in NP1 is, noem ik de constructie overkoepelend “SOORT-constructie”.

Niet iedereen die werkzaam is op het terrein van de constructiegrammatica heeft dezelfde opvatting over het begrip “constructie”. Ik hanteer de definitie van Goldberg (1995, 2003 en 2006):

Any linguistic pattern is recognized as a construction as long as some aspect of its form or function is not strictly predictable from its component parts or from other constructions recognized to exist. (2003:219)⁴

De SOORT-constructie voldoet aan deze definitie: het is een patroon dat zowel vormelijk als qua betekenis afwijkt van andere binominale constructies.

Volgens de constructiegrammatica vormen de constructies van een taal een netwerk doordat ze via “ervingsrelaties” aan elkaar gerelateerd kunnen worden: ze kunnen eigenschappen erven van een of meer algemenere patronen (voor zover die niet in strijd zijn met met de eigen specifieke eigenschappen) en omgekeerd kan van constructies geërfd worden (zie bijv. Goldberg 1995:67-101 en Verhagen 2005). De ratio achter de aanname van deze verwantschapsrelaties is “motivatie”: constructies worden beter geleerd en onthouden naarmate aspecten ervan al gekend zijn. Vandaar dat Taylor (2004) “motivatie” omgekeerd als volgt definieert:

A linguistic structure is motivated to the extent that it is related to other structures in the language. (p. 57)

Daaronder valt ook “genetische” motivatie, die van doen heeft met diachronie. Naast deze “structurele” motivatie worden nog vele andere typen onderscheiden (zie Radden & Panther 2004:24), waarvan ik in verband met de SOORT-constructie slechts de “iconische” motivatie noem, die inhoudt dat de vormelijke eigenschappen van een constructie op niet-willekeurige wijze gerelateerd zijn aan de betekenis of functie (Foolen 2004:78). Ik zal proberen de structurele verwantschap van de SOORT-constructie met enkele andere constructies vast te stellen, zowel diachroon als synchron, terwijl ook het begrip iconische motivatie aan de orde zal komen.

4 In Goldberg (2006:5) wordt hieraan toegevoegd dat ook een patroon dat geheel voorspelbaar is als een constructie wordt beschouwd als het vaak genoeg voorkomt.

Hieronder geef ik in par. 2 een overzicht van de substantieven die in NP1 mogelijk zijn, met het aantal vindplaatsen in *Het 38 miljoen woorden corpus 1996* van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden (door mij het INL-corpus genoemd) en in het *Parole corpus*, dat momenteel ruim 20 miljoen woorden telt. In par. 3 ga ik in op het ontstaan van de *SOORT*-constructie en op de betekenis en grammatische structuur ervan, waarbij ook een unieke verbijzondering van de constructie aan de orde komt. In par. 4 bespreek ik de relatie tot enkele andere binominale constructies en in par. 5 passeren enkele opmerkelijke eigenschappen van de constructie de revue. Par. 6 bevat een aantal opmerkingen over de constructionele benadering waartoe de *SOORT*-constructie aanleiding geeft en par. 7 de samenvatting.

2 De nomina in de *SOORT*-constructie

Behalve de substantieven *soort* en *type* kan de *SOORT*-constructie als N1 ook *genre* en *slag* bevatten en tevens de meer specifieke substantieven genoemd in (3) (zie ook Schermer-Vermeer 2003).

(3) formaat, kaliber, kleur, kwaliteit, maat, merk, model

Deze substantieven komen in de corpora voor in de voor de *SOORT*-constructie kenmerkende combinatie, d.w.z. met een telbaar substantief in het enkelvoud (*slag* komt alleen voor met een niet-telbare N2 of een N2 in het meervoud).⁵

Omdat het om een patroon in ontwikkeling gaat, zijn er allerlei combinaties waarover te twisten valt, zoals: *zo'n geur roos* of *deze stijl klok*. De substantieven in (4) horen qua betekenis zeker in de groep thuis, maar met een telbaar substantief in het enkelvoud heb ik ze nog niet aangetroffen.⁶

(4) geur, klasse, nuance, ontwerp, schakering, smaak, snit, stijl, tint, variëteit, vorm

5 Ik gebruik de term "telbaar substantief" korthedshalve; in feite hangt het van de toepassing af of een substantief iets telbaars of niet-telbaars noemt. Veel substantieven, zoals *diamant*, *democratie*, *straf* e.d. laten gemakkelijk beide gebruikswijzen toe, andere minder makkelijk of niet. Bij twijfel, als uit de context de juiste interpretatie niet opgemaakt kon worden, heb ik voor niet-telbaar gekozen.

6 Het woord *klasse* heb ik niet in (3) opgenomen, hoewel het INL-corpus gevallen bevat als *1e klasse officier der rijkspolitie* (in 1957), *eerste klasse balkon* (in 1977) en *diverse klassen meteoriet* (uit 1993). De twee eerste komen uit de juridische component, in doorlopende opsommingen, meestal zonder leestekens. Het betreft een soort naamgevingen in technisch taalgebruik over o.m. de politie en over treinen, waarvan mij niet geheel duidelijk is of ze tot de *SOORT*-constructie gerekend kunnen worden. De gevallen zijn vergelijkbaar met *een eerste/vijfde klasse gemeente*, het enige voorkomen met een telbare N2 in het enkelvoud in het Parole corpus. Wat het geval met *meteoriet* betreft, ben ik er niet zeker van dat dat als telbaar substantief bedoeld is. Misschien heeft de gebruiker *meteoriet* als niet telbaar beschouwd, onder invloed van op *-iet* eindigende stofnamen als *antraciet*, *bakeliet*, *grafiet*, *sulfiet* e.d.

Worden deze ook tot de mogelijke N1's in de *SOORT*-constructie gerekend, dan komt het totaal op ruim twintig substantieven.⁷

De frequentie van het substantief *soort* is zeer veel groter dan die van de andere N1's. In de corpora komt het lemma *soort* als deel van de *SOORT*-constructie 5 à 6 duizend maal voor, tegen *kleur* 46 maal, *kwaliteit* 36 maal, *merk* 24 maal, *model* 18 maal, *maat* 16 maal, *formaat* 8 maal en *kaliber* 3 maal. *Type* neemt een tussenpositie in: in de *SOORT*-constructie komt het ruim duizend maal voor (*genre* 21 keer, *slag* 11 keer). Hieronder is dat in tabel 1 weergegeven, waarin te zien is dat de specifieke N1's op een enkele uitzondering na minder vaak in de kenmerkende omgeving voorkomen dan in de niet-kenmerkende omgeving (*model* en vooral *type* in het Parole corpus zijn duidelijke uitzonderingen). Dat is in overeenstemming met de aanname dat de constructie zich ontwikkeld heeft uit een partitieve constructie, die nooit een enkelvoudig telbaar substantief als N2 heeft. Bij *soort* en *type* (in het INL-corpus) is de totale frequentie globaal weergegeven, omdat het zoekmechanisme ook gevallen oplevert die niet tot de *SOORT*-constructie behoren en die er handmatig uitgefilterd moeten worden, wat ik bij aantallen boven de duizend heb nagelaten. Dat is ook de reden waarom in de kolommen voor de niet- en wel-kenmerkende omgeving bij die substantieven geen getallen opgenomen zijn: in de corpora zijn de substantieven niet gemarkeerd voor telbaarheid, zodat ook voor die eigenschap handmatig geteld moest worden. Bij aantallen boven de duizend heb ik dat niet gedaan, mede omdat ik mij hier vooral op de specifieke "nieuwkomers" richt.⁸

● 3 Ontstaan en eigenschappen van de *SOORT*-constructie

3.1 *Het ontstaan*

Binominale groepen met het substantief *soort* in NP1 kwamen al in het Middelnederlands voor; net als na hoeveelheidsaanduidende woorden (zoals *bete* in *een bete broods*) stond de NP2 dan in de genitief, of werd ingeleid door *van* (Stoett 1923, Van Es en van Caspel 1973: 230). Het Middelnederlands Woordenboek geeft in het lemma *sorte* bijvoorbeeld *ene geheele sorte gudes* en *deise twee voorschreve soortten van lakenen* (dl. VII, kol.1595-6). Het Middelnederlands kende ook al combinaties zonder verbindingsmiddel, zoals *een mudde tarwe*, *een trop scap* (Stoett 1923:102-3). Aangenomen wordt dat de overgang naar dergelijke verbindingsloze combinaties zich ongeveer in de vijftiende eeuw voltrokken heeft (Van den

7 Ebeling (2006:281) stelt in een reactie op Schermer-Vermeer (2003) dat de constructie productief is en dat het aantal van twintig "parameter"-substantieven, zoals hij ze noemt, uitgebreid kan worden. Zoals gezegd kan over gevallen getwist worden, maar onbepert productief is de constructie beslist (nog) niet. Om slechts drie voorbeelden te noemen: *die omvang kuil*, *een grote waarde broche*, *welke prijs jas* zijn geen gewoon Nederlands.

8 Het handmatig tellen is er ook de oorzaak van dat de getallen betreffende het gebruik in het INL-corpus soms enigszins verschillen van die in Schermer-Vermeer (2003).

N1	frequentie (aantal lemma's)		in niet-kenmerkende omgeving		in kenmerkende omgeving	
	INL	Parole	INL	Parole	INL	Parole
<i>soort</i>	3 à 4000	ruim 2000	--	--	--	--
<i>type</i>	± 1000	255	--	65	--	190
<i>genre</i>	5	16	5	15	0	1
<i>slag</i>	8	3	8	3	0	0
<i>formaat</i>	5	3	2	1	3	2
<i>kaliber</i>	2	1	1	0	1	1
<i>kleur</i>	19	27	17	26	2	1
<i>kwaliteit</i>	5	31	0	23	5	8
<i>maat</i>	11	5	10	5	1	0
<i>merk</i>	13	11	13	8	0	3
<i>model</i>	5	13	4	1	1	12

Tabel 1: frequentie van N1 in de SOORT-constructie in INL- en Parole corpus.⁹

Toorn e.a. 1997 en Joosten & Vermeire 2006).¹⁰ Vanaf die tijd kunnen combinaties *mèt* en zonder *van* dus naast elkaar voorkomen.

Constructies zonder *van* zijn alleen mogelijk als de NP2 geen specificator bevat, d.w.z. alleen als de NP2 onbepaald is en een niet-telbare N bevat of een N in het meervoud, als in *een hap brood* en *een kudde schapen*. Deze constructies worden wel (zowel *mèt* als zonder *van*) “pseudo-partitieven” genoemd, i.t.t. echte partitieven als *een hap van het brood* en *een groep van die huizen*, die een bepaalde NP2 hebben (zie bijv. Selkirk 1977, Jackendoff 1977 en vooral Kinn 2001). Deze benaming neem ik hier over (in Vos 1999 worden pseudo-partitieven “Direct Partitive Constructions” genoemd en de hierboven bedoelde echte partitieven “Indirect Partitive Constructions”; Broekhuis, Keizer en den Dikken 2003 noemen de pseudopartitieven “quantificational binominal constructions” en gebruiken de term “pseudopartitief” alleen voor groepen met *van die* als in *een paar van die grappige voorbeelden*). In het Engels en het Frans kunnen de respectieve voorzetsels *of* en *de* van pseudopartitieven als *a bunch of men* en *un morceau de pain* niet weggelaten worden, in het Nederlands is *van* wel weglaatbaar, als in *een groep mensen* (maar zie ook noot 16).

Varianten *mèt van* zijn er in het huidige Nederlands alleen als N1 een collectivum is, zoals *groep* en niet wanneer N1 een kwantificerend substantief is als *boel*, een maat-substantief als *liter*, een container-substantief als *emmer* of een deel-substantief als *hap* (zie

⁹ In het Parole corpus komt *kleur* in de kenmerkende combinatie voor in de boektitel *De vier kleuren mens* uit 1994. Het geval is niet geheel overtuigend, want doordat in het Parole corpus allerlei (lees)tekens ontbreken, is niet goed uit te maken of we met losse woorden te maken hebben of met een samenstelling *vier kleuren-mens*. Op grond van de context neig ik tot het eerste.

¹⁰ Kinn (2001:202) vermeldt hetzelfde voor het Oud-Noors.

voor deze indeling Vos 1999 en Broekhuis, Keizer en den Dikken 2003). In die gevallen kent het Nederlands alleen juxtapositie (**een boel van mensen, *een liter van melk, *een emmer van water (wel met), *een hap van brood*). In het Middelnederlands was de situatie waarschijnlijk niet geheel hetzelfde; Stoett vermeldt bijv. *een dropel van zweete*, maar na collectiva was ook toen *van* mogelijk, als in *een trop van propheten* (Stoett 1923:103). Dat is in verband met het ontstaan van de *SOORT*-constructie van belang.

Blijkens de woordenboeken is het substantief *soort* van oudsher zowel gebruikt ter aanduiding van een kwaliteit als voor de dragers van die kwaliteit, dus als aanduiding van een collectief. Exemplarisch zijn de volgende twee omschrijvingen uit de reeks die Kiliaen geeft bij *sorte/soorte*: “qualitas” en “consortium” (zie bijv. Mnl Wb. VII, kol. 1595-6). Gebruikt voor mensen ontwikkelde zich de betekenis ‘mensen van dezelfde soort’, ‘gezelschap’ en vooral ‘troep’ en ‘(gewapende) bende’ (Mnl. Wb. VII, kol. 1596). In het WNT is de eerste omschrijving bij het lemma *soort* (zowel met *de* als met *het*) “groep van zaken of personen, die zich onder de gelijknamige door het bezit van bepaalde gemeenschappelijke kenmerken onderscheiden” (dl. XIV, kol. 2518). Dat vinden we in vereenvoudigde vorm ook als eerste omschrijving van *soort* in Van Dale (2005:3271). De tweede omschrijving in het WNT luidt: “waar die onder de gelijknamige naar haar kwaliteit wordt onderscheiden; kwaliteit”. De overige omschrijvingen hebben vooral betrekking op *soort* als aanduiding voor groepen mensen, met aparte vermelding van *soort* in biologische zin. Als hoeveelhedaanduiding is *soort* dus te vergelijken met collectiva als *groep, verzameling, kudde* e.d., de substantieven waarbij zowel *van* als juxtapositie mogelijk is. Ook Kinn (2001:125) is van oordeel dat het Noorse *type*, met de betekenis ‘soort, type’, verwant is aan pseudopartitieven.

Door het hybride karakter van de betekenis van *soort* kon een zin als *dat soort (van) appels bederft gauw* op twee manieren, of tegelijkertijd, worden opgevat als ‘die groep appels bederft gauw’ en als ‘appels met dat (die) kenmerk(en) bederven gauw’. In het laatste geval is *dat soort* een eigenschapsaanduiding, wat kan verklaren dat ook combinatie met een niet-telbaar substantief mogelijk is, als in *dat soort (van) soep bederft gauw*. Deze combinatie is niet vanzelfsprekend, omdat echte collectiva vrijwel alleen met meervoudige N’s gecombineerd worden (zie ook Kinn 2001:86-94). Het is mijns inziens de unieke betekenis van *soort* die tenslotte ook combinaties mogelijk maakt met telbare substantieven in het enkelvoud, als *dat soort (van) appel*. Want wanneer het mogelijk is met behulp van *soort* te verwijzen naar appels of soep met (een) bepaald(e) kenmerk(en), ligt het voor de hand dat *soort* ook gebruikt wordt om te verwijzen naar een enkele appel met (een) bepaald(e) kenmerk(en). Bij partitieve constructies is de combinatie met een telbaar substantief in het enkelvoud niet mogelijk, noch met collectiva, noch met andere N1’s. Vgl. **een groep (van) kind, *een kudde (van) schaap, *een boel dennenappel, *een kilo druif* etc. (zie ook noot 3). Vandaar dat ik de mogelijkheid van combinatie met een telbaar substantief in het enkelvoud kenmerkend voor de *SOORT*-constructie noem. Doordat dit gebruik geheel is ingeburgerd (zie tabel 1) lijkt voor de hedendaagse taalgebruiker alleen nog de kwalitatieve betekenis aanwezig.

De aanwezigheid van een telbaar substantief in het enkelvoud als N2 is het meest typerende aspect van de *SOORT*-constructie; de afwezigheid van *van* is secundair. Wel wijzen de data in woordenboeken en de geraadpleegde corpora erop dat juxtapositie in groepen met *soort* vrij laat is ontstaan. Terwijl combinaties met *van* al in het Middelnederlands voorkwamen, is de vroegste datering van *van*-loze groepen met *soort* in het WNT-lemma *soort* 1851 (*soort gebruik*); met een telbaar substantief in het enkelvoud als N2 is de vroegste

datering 1921 (in het INL-corpus: *elk soort afschrift, deze soort maatregel*) (zie voor deze en de hieronder genoemde dateringen tabel 2). Dat sluit niet uit dat uit onderzoek in meer corpora zou kunnen blijken dat juxtapositie in *soort*-groepen al eerder voorkomt. Maar ook Joosten & Vermeire vermelden, in ieder geval bij een bepaalde groep *collectiva*, dat deze in een vroeger taalstadium vaker in een prepositionele constructie voorkwamen dan tegenwoordig (2006:37). Ook wijzen ze erop dat er ten aanzien van binominale groepen met *collectiva* veel onduidelijkheid bestaat rond het precieze ontstaan van juxtapositie uit een partitieve genitief (en dat van concurrerende voorzetselconstructies) (2006:50). Dat geldt ongetwijfeld ook voor groepen met *soort*, maar dat ontstaan precies vast te stellen vergt historisch onderzoek dat het kader van dit artikel te buiten gaat. Ik ga er daarom vooralsnog vanuit dat *van*-loze groepen zich ontwikkeld hebben uit groepen met *van* en beperk mij verder tot onderzoek naar het ontstaan van de *SOORT*-constructie, dus van groepen die als N1 substantieven bevatten met een betekenis die specifieker is dan die van *soort*.¹¹

Het substantief *soort* kan als eigenschapsaanduiding ook gebruikt worden in andere groepen dan de *SOORT*-constructie, zowel met een definiëte als met een indefiniëte NP2, als in *de soort en grootte van de letter, de verschillende soorten van romans* (Van Dale 2005:3271). In dergelijke combinaties zijn ook substantieven mogelijk als *kleur, maat, model* en vele andere, zoals *omvang, prijs en waarde (de kleur en waarde van de letter(s)/het metaal, de maat/prijs van een boord, het model /de omvang van dat koffiezetapparaat, de omvang/prijs/waarde van (deze) romans)*. Al deze N1's noemen een eigenschap van de referent van de NP2 en ze zijn ook te gebruiken in omschrijvingen als 'een letter van die soort en grootte', 'letter(s)/metaal van die kleur/waarde', 'een boord van die maat/prijs', 'een koffiezetapparaat van dat model/die omvang' etc.. Gezien deze semantische en syntactische overeenkomst tussen *soort* en de meer specifieke substantieven, is er reden te verwachten dat de laatste ook als N1 kunnen voorkomen in combinatie met een specificatorloze telbare N2 in het enkelvoud, al dan niet verbonden door *van*, als in *dat soort (van) appel*. Zoals bleek, zijn de substantieven in (3) (hier herhaald) daar inderdaad mogelijk, terwijl die in (4) (hier herhaald) daar wellicht kunnen voorkomen.

- (3) formaat, kaliber, kleur, kwaliteit, maat, merk, model
- (4) geur, klasse, nuance, ontwerp, schakering, smaak, snit, stijl, tint, variëteit, vorm

Dat maakt het aannemelijk dat de *SOORT*-constructie ontstaan is uit groepen met het woord *soort* als N1.¹² Combinaties met een indefiniëte NP2 in het meervoud of met een

¹¹ Kinn (2001) is van oordeel dat juxtapositie in Noorse pseudopartitieven uit een genitiefconstructie ontstaan is en pseudopartitieven met *av (van)* uit een ablatiefconstructie, waarin het voorzetsel verwijst naar de relatie tussen een object en het materiaal waaruit dat object bestaat (p. 179 en 221). Het Middelnederlands kent geen ablativus; de genitief kon daar allerlei relaties aanduiden (zie Stoett 1923, Duinhoven 1972 en 1988:186).

¹² Een externe beoordelaar van Nederlandse Taalkunde suggereert dat de *SOORT*-constructie ook ontstaan zou kunnen zijn uit de *een schat van een kind*-constructie, waarmee het de eigenschap gemeen heeft dat de N1 kwalitatief is. Opgemerkt wordt dat naast (i) *een pracht van een huis* ook (ii) *een pracht huis* bestaat (als woordgroep, niet als samenstelling). Voor deze veronderstelling zie ik geen enkele aanleiding. Dat naast (i) (ii) voorkomt lijkt me volstrekt toevallig: **een kast huis, *een schat kind, *een boom kerel, *een mormel kat* etc. zijn allemaal onmogelijk. Bovendien betekent *een pracht huis* niet dat het huis een pracht heeft, maar dat het een pracht is. Groepen als *die kleur trui drukken*, i.t.t. *een schat van een kind* geen waardeoordeel uit en bevatten ook geen metaforisch aspect. Bovendien moet de N2 in *een schat van een kind*-constructie telbaar zijn (Paardekooper 1956, Verhagen 2005), terwijl in de *SOORT*-constructie een niet-telbare N2 heel gewoon is.

niet-telbaar substantief, als in (*De stof had*) *de kleur van rozen/wijn* kunnen daarbij een faciliterende rol gespeeld hebben, omdat die ook geen (gevulde) specificator bevatten.

Dat substantieven als *omvang*, *prijs* en *waarde* (nog) niet in de *SOORT*-constructie gebruikt kunnen worden, schrijf ik toe aan de omstandigheid dat we te maken hebben met de beginfase van een ontwikkeling. Het is natuurlijk mogelijk dat sommige van deze substantieven eigenschappen hebben die gebruik in de constructie tegengaan; vooralsnog zie ik die niet, maar nader onderzoek zou dat kunnen uitwijzen.

In groepen met het woord *soort* als N1 wordt de aard van de door *soort* genoemde eigenschap(en) niet geëxpliciteerd, maar moet uit de context of gebruikssituatie opgemaakt worden. Het zelfde geldt voor de substantieven *type*, *genre* en *slag*, die naast *soort* ook hier en daar in de literatuur genoemd worden (zie bijv. Van Es & van Caspel 1973 en Paardekoooper z.j.). *Slag* komt alleen voor in combinatie met aanduidingen voor mensen en geeft te kennen dat de subgroep op sociale gronden onderscheiden wordt; uit *genre* kan opgemaakt worden dat het gaat om een subgroep in de kunstzinnige sfeer (literatuur, muziek, schilderkunst) en *type* heeft een meer technische connotatie dan *soort*.¹³ Maar door welke eigenschappen de leden van de subgroep zich precies onderscheiden, blijft in al deze gevallen in het midden. Dat verandert wanneer de lexicale mogelijkheden van NP1 zich uitbreiden en de meer specifieke substantieven van (3) hun intrede doen. Er ontstaan dan groepen als die in (1) (hier herhaald), waaruit wel is op te maken door welke eigenschap het door NP2 genoemde zich onderscheidt: de trui door een bepaalde kleur, de boord door een maat en het koffiezetapparaat door zijn model.

- (1) a **Die kleur trui** staat je geweldig.
 b **Welke maat boord** draagt uw man?
 c Zij heeft **het nieuwste model koffiezetapparaat** aangeschaft.

In de corpora verschijnen de substantieven in (3) pas in de twee laatste decennia van de 20ste eeuw in de *SOORT*-constructie. Tussen het voorkomen van deze substantieven en dat van het substantief *soort* in de *SOORT*-constructie ligt dus meer dan een halve eeuw, als we de kenmerkende combinatie als ijkpunt nemen. Daarin komt *soort* vanaf 1921 voor en de meer specifieke substantieven verschijnen pas vanaf 1984 (zie tabel 2 en de bijlage voor voorbeelden van de vroegst voorkomende gevallen). Qua “verschijningsmoment” neemt het substantief *type*, net als bij de frequentie van voorkomen, een tussenpositie in: als deel van de *SOORT*-constructie komt het in het INL-corpus voor het eerst in 1958 voor, in de kenmerkende combinatie *een... type spanninggever*.^{14,15}

¹³ Afwijkend van die typering treffen we in het Parole corpus *vissen met verschillende genres aas*.

¹⁴ In Schermer-Vermeer (2003) wordt 1939 als eerste voorkomen van *type* genoemd, in de kenmerkende combinatie *het type trekpaard*. Bij nadere beschouwing blijkt dit op een verkeerde interpretatie te berusten: gezien de context (waarin o.m. *hengsten van het type trekpaard*) is *trekpaard* in de desbetreffende passage de naam van het type. Er is dus geen sprake van de *SOORT*-constructie maar van de *mei*-constructie (zie par. 4.2).

¹⁵ Voorzichtigheidshalve heb ik *modellen bovenstuk (bak) postkar* uit 1929 in de juridische component van het INL-corpus niet meegerekend, omdat het voorkomt in een context van opsommingen in telegramstijl, zoals *foto hoofdbestuur*, zodat niet zeker is of de NP2 (*bovenstuk (bak) postkar*) wel determinatorloos bedoeld is.

Wat het eerste voorkomen van de verschillende substantieven in de kenmerkende combinatie betreft, spelen de beperkingen van de corpora waarschijnlijk een rol. De juridische component van het INL-corpus gaat als enige terug tot 1814, de twee andere componenten en het Parole corpus niet verder dan 1970. Uit onderzoek van meer materiaal kan blijken dat *soort* + telbaar substantief in het enkelvoud al vóór 1921 voorkomt en ook van de meer specifieke substantieven worden mogelijk eerdere verschijningsvormen aangetroffen (zie noot 1 over *model*). Maar uit de corpora blijkt duidelijk dat de **SOORT**-constructie met de lexicaal specifieke N1's in zijn algemeenheid zeer recent is.¹⁶

N1	eerste voorkomen in de kenmerkendecombinatie	
	INL	Parole
<i>soort</i>	1921	--
<i>type</i>	1958	--
<i>genre</i>	--	1984
<i>formaat</i>	1993	1993
<i>kaliber</i>	1995	1994
<i>kleur</i>	1993	1994
<i>kwaliteit</i>	1985	1986
<i>maat</i>	1995	--
<i>model</i>	1995	1984
<i>merk</i>	--	1994

Tabel 2: *datering van het eerste voorkomen van N1 in de SOORT-constructie in het INL- en Parole corpus in de kenmerkende combinatie.*

Omdat groepen met *soort* in het huidige Nederlands zowel zonder als met *van* voorkomen, doet zich de vraag voor hoe het zit met het voorkomen van de meer specifieke substantieven in groepen met *van*. Van Dale (2005) geeft bij *kleur*: *Wat voor kleur (van) ogen heeft ze*, met een meervoudige NP2 en *van* tussen haakjes. Bij de overige specifieke substantieven geven de woordenboeken geen voorbeelden met *van*. Broekhuis, Keizer en den Dikken (2003:564) zijn van oordeel dat *dit soort (type, model, merk) van auto* alleen acceptabel is in informeel gesproken Nederlands. Enig zoeken via Google leert dat zulke combinaties wel gebruikt worden, maar minder frequent dan *van*-loze groepen, zeker als de NP2 een

¹⁶ Een beoordelaar van Nederlandse Taalkunde meldt dat John Robert Ross in een ongepubliceerd artikel uit 1964 de volgende Engelse voorbeelden heeft gegeven: *What year/model/color/weight/size/type car do you drive*, waaruit blijkt dat de constructie in het Engels meer dan 40 jaar oud is. Dat is natuurlijk mogelijk, hoewel mij is verzekerd dat zeker niet alle voorbeelden algemeen gebruikelijk Engels zijn. Ik heb het artikel niet kunnen achterhalen en ken dus de context niet; in ieder geval zijn *jaar* en *gewicht* in het Nederlands niet in de **SOORT**-constructie te gebruiken.

telbaar substantief in het enkelvoud bevat. Systematische vergelijking van de frequentie van *van*-loze combinaties en combinaties met *van* in het INL- en Parole-corpus laat zien dat *van*-combinaties, zowel met een enkelvoudige telbare N2 als met niet-telbare en meervoudige N2's, verre in de minderheid zijn. In het INL-corpus komen naast *soort* alleen *type*, *genre*, *maat* en *merk* met *van* voor, waarvan alleen *merk* met een telbare N2 in het enkelvoud, en dan nog slechts 2 maal, in de juridische component, met hetzelfde woord *goedkeuring*, dat buiten juridisch taalgebruik mijns inziens niet zo gauw als telbaar substantief gebruikt zal worden. Van de 56 keer dat *soort* in de *SOORT*-constructie met *van* wordt aangetroffen, komt het slechts 6 keer met een telbaar substantief als N2 voor, waarvan 5 keer in de juridische component (met 2 keer hetzelfde woord), waaronder de ongebruikelijk formulering *elke soort van inkomst*, en slechts 1 keer daarbuiten, in *dit soort van hoofddeksel* uit 1995. In het Parole-corpus treffen we een vergelijkbare situatie: ook daarin komen naast *soort* alleen *type*, *genre*, *maat* en *merk* met *van* voor, maar slechts één maal met een onverdacht telbare N2 in het enkelvoud (*type* in *een nieuw type van religie*; *maat* komt voor in *als klantnummer, bestelnummer eventueel maat van jurk en het verlangde aantal zijn ingetoetst*, wat mij telegramstijl lijkt waarbij gezien het vervolg *de jurk* bedoeld is) (zie voor het totaal overzicht tabel 3).

Opgemerkt moet worden dat de resultaten enigszins beïnvloed kunnen zijn door de zoekmogelijkheden die bij de corpora geboden worden. In het INL-corpus kan zodanig gezocht worden dat alleen resultaten verkregen worden als *die/welke/zijn kleur van N*, maar bij het Parole-corpus is dat niet mogelijk, zodat men ook resultaten krijgt als *de kleur van planten en vlinders, met kleuren van helgroen tot dieprood, aantasting van de kwaliteit van lucht, speciaal de buitenlucht en van binnenuit een kwaliteit van leven te ontwikkelen*. We hebben dan meestal niet met representanten van de *SOORT*-constructie te maken en heel vaak met onbeslisbare gevallen. Wanneer de NP2 indefiniet is en een niet-telbaar substantief bevat of een substantief in het meervoud, zoals in de geciteerde gevallen, kan er zowel sprake zijn van de *SOORT*-constructie als van de meer algemene [NP1 van NP2]-constructie, waarin het verband tussen het *van*-gedeelte en de NP1 overeenkomt met dat in groepen met een definiete NP2, zoals *de kleur van de planten*, waarin *van* niet weglaatbaar is (zie ook par. 4.3.). Uit de context moet dan opgemaakt worden met welk geval men te maken heeft en dat is in het corpus-materiaal niet altijd mogelijk. Ondanks dit voorbehoud kan gesteld worden dat in de *SOORT*-constructie *van*-loze groepen de voorkeur hebben.¹⁷

3.2 De betekenis

Er bestaan in het Nederlands meer binominale groepen, zoals *de maand mei*, *de methode-Paardekooper*, *de leraar aardrijkskunde* en pseudopartitieve constructies als *een doos sigaren/*

¹⁷ Mogelijk is de situatie in zuidelijk Nederlands enigszins anders dan in Noord-Nederland. Een van de redacteurs van Nederlandse Taalkunde merkt op dat bij een kleine enquête onder collega's bleek dat in Vlaanderen bij aanwezigheid van een meer specifiek substantief als N1 in de *SOORT*-constructie een vorm met *van* (als in *Welke maat van broek(en) draag jij?*) de voorkeur heeft boven een vorm zonder *van* (als in *Welke maat broek(en) draag jij?*).

N1	INL			Parole		
	zonder van	met van	in kenm. omg.	zonder van	met van	in kenm. omg.
<i>soort</i>	3 à 4000	56	6	ruim 2000	95	26
<i>type</i>	±1000	6	0	255	11	1
<i>genre</i>	5	1	0	16	1	0
<i>slag</i>	8	0	0	0	0	0
<i>formaat</i>	5	0	0	3	0	0
<i>kaliber</i>	2	0	0	1	0	0
<i>kleur</i>	19	0	0	27	0	0
<i>kwaliteit</i>	5	0	0	31	1/4	0
<i>maat</i>	11	1	0	5	7	1?
<i>merk</i>	13	2	2	11	1	0
<i>model</i>	5	0	0	13	1/2	0

Tabel 3: Frequentie van de SOORT-constructie met en zonder *van* in het INL- en Parole corpus.

tabak (zie bijv. Haeseryn e.a. 1997:875-8 en 825). De betekenis van de SOORT-constructie verschilt van al deze gevallen, zoals onder meer blijkt uit het verschil in combinatiemogelijkheden binnen de groep.

Haeseryn e.a. typeren *de maand mei* e.d. als “eigennamen [...] waar een soortnaam voor geplaatst kan worden die die eigennaam kwalificeert [...] De betekenis [...] kan omschreven worden met een naamwoordelijk gezegde”: *mei is een maand*. Gevallen als *de methode-Paardekooper* zijn “soortnaam genoemd naar eigennaam” (p. 876-7) (gevallen als *de leraar aardrijkskunde* worden niet duidelijk classificeerbaar geacht). Men kan ook zeggen dat bij deze groepen de inhoud van NP2 die van NP1 specificiert, zodat die als antwoord kan dienen op de vraag *Welke maand/methode/leraar?* Geen van de omschrijvingen is van toepassing op een groep als *die kleur trui*; *trui* is geen specificatie van de bedoelde kleur.

In pseudopartitieve constructies is NP1 een hoeveelheidsaanduiding en ook dat is bij de SOORT-constructie niet het geval; daar is NP1 een eigenschapsaanduiding. De betekenis laat zich globaal weergeven als ‘(een) NP2 van NP1’, bijvoorbeeld als: *(een) (wollen) trui/truien van die kleur*. “Globaal”, want strikt genomen is er betekenisverschil tussen deze weergave en de SOORT-constructie zelf, doordat de volgorde van de NP’s anders is en de omschrijving *van* bevat. Daardoor worden de referenten van de NP’s als afzonderlijke eenheden gepresenteerd, terwijl ze in de SOORT-constructie zelf een meer samenhangend geheel vormen: zin (1) a drukt bijvoorbeeld uit dat zowel de kleur als de trui goed staat. In hun artikel over collectiva constateren Joosten en Vermeire een vergelijkbare betekenisverhouding tussen binominale groepen als *een delegatie leraren* en *een delegatie van leraren* (waarin de volgorde van de NP’s niet verschilt); in de eerste groep is de conceptuele samenhang tussen de collectie (de delegatie) en de entiteiten (de leraren) nauwer dan in

de tweede (2006:41-2). Zij brengen dat in verband met een iconisch principe: “Juxtapositie wijst op een conceptuele “samenhorigheid” [...] terwijl een prepositionele constructie [...] een conceptuele scheiding [...] reflecteert” (p. 41) (zie ook noot 21).

Ook Kinn (2001:126-127), die het verschil onderzoekt tussen pseudopartitieven met en zonder voorzetsel, ziet juxtapositie als “an icon of conceptual unity” en is van oordeel dat dit een rol speelt in het betekenisverschil tussen beide typen pseudopartitieven. Volgens hem wijst ook het intonatiepatroon op conceptuele samenhang: het eerste nominale deel is niet geaccentueerd, het tweede wel, “that is, the two nouns are stressed as if they were one”. Ook de *SOORT*-constructie vertoont – als we afzien van nadruksaccent – dit intonatiepatroon en als Kinn gelijk heeft, onderstreept dat de conceptuele samenhang van de delen. Kinn verwijst naar Haiman (1985), die aanneemt dat de “linguistic distance” tussen twee uitdrukkingen A en B correleert met de aard en het aantal van de morfemen die zich tussen A en B bevinden. In het geval van juxtapositie worden A en B alleen door een woordgrens gescheiden, wat op conceptuele “closeness” wijst. Haiman definieert dat als volgt: twee ideeën zijn begripmatig “close” naarmate ze a) semantische kenmerken, eigenschappen of delen gemeen hebben, b) elkaar beïnvloeden, c) feitelijk gezien onscheidbaar zijn, en d) als een eenheid worden waargenomen, of ze nu feitelijk onscheidbaar zijn of niet (1985:107). Voor de delen van de *SOORT*-constructie gelden mijns inziens al deze voorwaarden. De NP1 noemt een eigenschap van de referent van NP2 en die beïnvloeden elkaar in deze zin, dat de door NP2 genoemde zaak beperkingen oplegt aan de aard van de eigenschap: de mogelijke maat van een boord is normaliter anders dan die van een fabriek, het mogelijke model van een koffiezetapparaat anders dan dat van een ceintuur etc.. In de werkelijkheid waar de *SOORT*-constructie betrekking op heeft, zijn de door de NP1 genoemde eigenschap en de door de NP2 genoemde zaak niet te scheiden: de kleur is niet te scheiden van de trui, de maat niet van de boord, het model niet van het koffiezetapparaat en zo wordt de stand van zaken ook waargenomen (volgens Haiman komen c) en d) in de taalkunde op hetzelfde neer). Dat het door NP1 en NP2 genoemde als een eenheid wordt waargenomen, kan ook beargumenteerd worden, door er bijvoorbeeld op te wijzen dat met betrekking tot een zin als *Die kleur trui staat je geweldig* de vraag wat beter staat, de trui of de kleur, niet beantwoord kan worden. Ook de bedoeling van een vraag als *Droeg zij enigerlei kleur trui?* is raadselachtig, omdat die suggereert dat iemand een trui zou kunnen dragen die geen kleur heeft, wat niet mogelijk is. Zou de bedoeling zijn te weten te komen of de ‘zij’ een trui droeg, dan is de toevoeging van *enigerlei kleur* bevreemdend. Iets dergelijks geldt voor *Zij verkochten geen enkel model auto*.

In termen van de constructiegrammatica hebben we bij de *SOORT*-constructie dus te maken met iconische motivatie. Het iconisch principe roept wel de vraag op of, en zo ja in hoeverre, groepen met en zonder *van* van elkaar verschillen. De beantwoording daarvan stel ik uit tot paragraaf 3.3.

De specifieke substantieven in NP1 noemen een eigenschap die vaak fysiek waarneembaar is.¹⁸ Dat juist deze substantieven als eerste na *soort* (en *type*) in de *SOORT*-constructie verschijnen, zou ermee samen kunnen hangen dat ze cognitief voor de hand liggende

18 Ik heb de indruk dat meer abstract (overdrachtelijk) gebruik van combinaties met bijvoorbeeld *formaat* en *model*, als *dat formaat geleerde* en *dat model grammatica* nog niet geaccepteerd is; in ieder geval heb ik dergelijke combinaties in de corpora (en elders) niet aangetroffen.

indelingseigenschappen noemen (wat aan een cognitief-psycholoog is om te beoordelen) of wellicht eigenschappen die handig zijn in het maatschappelijk verkeer.

3.3 *De grammatische structuur*

De grammatische structuur van de *SOORT*-constructie roept vragen op, overigens net als die van pseudopartitieve en andere binominale groepen. Toen/als (pseudopartitieve) constructies (met *soort*) nog een verbindingsmiddel (*van*) bevatten, werd/wordt de NP2 als bepaling bij de NP1 beschouwd. Maar bij binominale groepen zonder verbindingsmiddel is het moeilijk een kern en bepaling aan te wijzen, wat onmiddellijk samenhangt met de hierboven genoemde conceptuele samenhang tussen NP1 en NP2 (zie ook Haeseryn e.a. 1997:875). Sprekend over pseudopartitieven noemt Kinn (2001:180) dit dan ook een "klassiek" probleem, dat in vele talen, waaronder het Nederlands, onderwerp van discussie is geweest.

Van der Lubbe beschouwde de NP1 in *dat soort vragen* als kern, maar vond dat eigenlijk onjuist als N2 een enkelvoudig substantief was (1958:129). Van Es en van Caspel neigden ertoe de NP1 als kwalificerende bepaling te zien (1973: 231) en in Geerts e.a. (1984) wordt een groep als *dit soort problemen* homoniem genoemd (p. 833). In Haeseryn e.a. (1997) komt de *soort*-groep als grammatische categorie niet meer voor.

Het is gebruikelijk om voor het aanwijzen van kern en bepaling de congruentie tussen onderwerp en persoonsvorm als criterium te hanteren, wat alleen iets oplevert wanneer NP1 en NP2 van getal verschillen, als in *dat soort problemen* of *die kleur truien*. In veel gevallen kan echter zowel een enkelvoudige als een meervoudige persoonsvorm gebruikt worden: *dat soort (een aantal) problemen is/zijn niet oplosbaar*, *Die kleur truien is/zijn niet meer leverbaar* (zie o.m. Haeseryn e.a. 1997:1148). Om die reden noemen Geerts e.a. 1984 zo'n groep homoniem.

Sturm (1986) is op formeel-theoretische gronden van oordeel dat in Nederlandse NP's bepalingen aan de kern voorafgaan, tenzij de bepalingen lexicaal gemarkeerd zijn, dan kunnen ze ook na de kern komen. In groepen als *een aantal mensen* is volgens hem dus *mensen* de kern, ongeacht de congruentie; dat zou dus ook gelden voor de NP2 van *een soort probleem/problemen* en *die kleur trui/truien*. Het getal van de persoonsvorm wordt volgens hem niet bepaald door de kern van een NP, maar door de NP als geheel: als er twee mogelijkheden zijn wordt er òf iets geprediceerd van het aantal mensen, c.q. soort problemen, kleur truien als totaliteit, òf van ieder mens, c.q. probleem, trui afzonderlijk. Een van Sturms empirische argumenten is, dat de NP2 nooit een volledig "die/dat"-paradigma heeft: *een aantal de/die/zulke mensen* is ongrammaticaal. Dat is te verklaren door aan te nemen dat NP1 zelf lid van dat paradigma is, oftewel determinator/(deel van de) specificator. Die opvatting is ook terug te vinden in Haeseryn e.a. (1997:825-6), waarin de NP1 van partitieve groepen als *een aantal mensen* en *een kudde schapen* als mogelijk deel van de determinator behandeld wordt (de term "determinator" is hier gebruikt voor dat gedeelte van een NP dat zowel lidwoorden, aanwijzende, bezittelijke voornaamwoorden e.d. bevat als kwantiteitsaanduidende elementen). Groepen met *soort* komen daarbij niet ter sprake, net zomin als bij Sturm, maar daarvoor, en voor de *SOORT*-constructie in het algemeen, geldt hetzelfde. Vergelijk (5):

- (5) a * dat soort het/zo'n/mijn probleem
 b * die kleur de/zo'n/jouw trui

Vos (1999), die wel groepen met *soort* bespreekt, huldigt min of meer dezelfde opvatting (zij het anders verwoord). In de formele beschrijving die zij hanteert zijn het zgn. macro-N-projecties, waarin N2 semantisch en syntactisch gezien het hoofd is als *soort* de N1 is. Vos noemt N1 een soortoperator voor N2, die in haar terminologie een “soortvariabele” is, d.w.z. een nominale projectie “that is not projected to the functional nominal level” (p. 149). Dat wil zeggen dat N2 geen functionele elementen bij zich heeft, zoals een determinator of kwantificeerder. Die positie wordt ingenomen door N1, vandaar dat zij die een soortoperator noemt (p. 143-50).¹⁹ Zij geeft de zelfde empirische argumenten als Sturm, zoals die in (5) en daarnaast nog een aantal waaruit blijkt dat N2 geen maximale projectie is, zoals de onmogelijkheid om “free particles” (als *vooral*) voor N2 te plaatsen, de onmogelijkheid van “initial coordination”, van vooropplaatsing van N2 als *wh*-phrase en van achterplaatsing van N2. Al deze bewerkingen vergen een maximale N-projectie (p. 133-9) (zie ook Broekhuis, Keizer en den Dikken 2003:544 vlgg.). Deze argumenten gelden zowel voor groepen met *soort* als voor groepen met *kleur* e.d., zoals blijkt uit de voorbeelden in (6):

- (6) a *een soort vooral appels
 *een nieuwe kleur vooral rozen
 b *een soort zowel appels als peren
 *een nieuwe kleur zowel rozen als tulpen
 c *Wat heb je een soort/een nieuwe kleur gekocht?
 *Welke boeken heb je een soort gelezen?
 *Welke nieuwe kleur heb je een jurk gekocht?
 d *Vandaag heb ik een soort/nieuwe kleur gekocht rozen

Vos onderscheidt twee soorten substantieven die als N1 kunnen voorkomen: functionele en lexicale (1999:60). Het onzijdige *soort* kan volgens haar beide zijn, maar meestal is het (net als bijvoorbeeld *type*) lexicaal; voor de boomstructuur van de groep maakt het geen verschil of N1 functioneel of lexicaal is.²⁰

Dat bij gebruik van het onzijdige *soort* met een meervoudige N2 zowel congruentie met de N1 als met de N2 mogelijk is, is voor Vos geen aanwijzing voor syntactische homonymie;

19 Vos spreekt van “soortvariabele” omdat zowel count nouns als mass nouns eigenschappen van een entiteit noemen (resp. een discrete en een niet-discrete entiteit). “A count noun like *flower*, for instance, denotes an entity that belongs to the class of entities that have the properties of flowers [...] It is the lexical part of a nominal projection that denotes a **kind** or **type**” (1999:149-50).

20 Lexicale nomina kunnen refereren, functionele nomina niet, die delen eigenschappen met kwantificeerders (Vos 1999:34). Omdat het woord *soort* zowel functioneel als lexicaal kan zijn, maar meestal lexicaal is, geef ik hieronder de structuur die Vos aan een groep met *soort* zou toekennen zonder de labels +/- F. Als *soort* vergezeld wordt van het onbepaald lidwoord *een*, is dat aangehecht onder Q, omdat zij dat als een kwantificeerder beschouwt.

[_{DP}[_Ddat][_Q[_Q][_{N'}[_Nsoort][_{N'}[_Nappels]]]]

zij verklaart het door aan te nemen dat dit *soort* transparant is. Het niet-onzijdige *soort* is volgens haar niet transparant, omdat zij een zin als *Die soort vogels zijn moeilijk te filmen* niet grammaticaal vindt (p. 65). Ik ben minder streng in mijn oordeel en vind de zin wel goed; wat dit betreft maak ik geen verschil tussen het gebruik van *soort* met *de* en met *het*.

Kinn (2001) brengt de status van NP1 in pseudopartitieven in verband met de historische ontwikkeling. Hij neemt aan dat er in de loop der tijd heranalyse heeft plaats gevonden, waarbij de NP1, die aanvankelijk, toen er nog genitief-constructies waren, het hoofd van de groep was, een ondergeschikte status kreeg. Kinn beschouwt dat als een verschuiving in profilering: “the profile is shifted from one way of categorizing a factual object to another way of categorizing the same object”. In syntactisch opzicht betekende dit een “rearrangement of constituency” (p. 226-7).²¹ Deze heranalyse deed zich vooral voor als het karakter van de NP1 a-typisch is voor nomina en nominale groepen. Typische nomina “are associated with the pragmatic function of referring and the semantic class of objects”. Het woord *kat* bijvoorbeeld is typisch een substantief: het noemt een object met veel typerende eigenschappen zoals de grootte, de vacht, het bezit van vier poten en een lange staart, het feit dat het miauwt en van vis houdt. Daardoor is een woord als *kat* geschikt om te verwijzen. Een substantief als *miljoen* daarentegen is a-typisch; het noemt iets dat alleen een aantal als eigenschap heeft en is daardoor niet erg geschikt om te verwijzen (p. 222-3).

Als we *soort* (*type* en *genre*) onder dit opzicht bekijken, heeft ook dat een a-typisch karakter: het noemt dragers van enigerlei eigenschap, wat weinig aanknopingspunten biedt voor het vinden van de referent. Dat wil zeggen dat ook bij groepen met *soort* heranalyse voor de hand lag, met als resultaat dat de NP2 het hoofd van de groep werd. Ook de meer specifieke N1's kunnen a-typisch genoemd worden, in dit opzicht, dat het allemaal “relationele” substantieven zijn. Ze staan, zoals Joosten en Vermeire (2006) het in hun artikel over collectiva onder woorden brengen, in relatie tot een of ander argument (de kleur/het model van wat?); in cognitieve termen: ze bevatten in hun basis een niet-geprofileerde maar wel prominent aanwezige relatie, ze zijn conceptueel afhankelijk van een zekere aanvulling (p. 26). Daardoor zijn ze als “refereerders” onzelfstandig en minder typisch dan “absolute” nomina als *kat*. Het is dan ook niet “tegennatuurlijk” dat ze in de *SOORT*-constructie in dezelfde positie voorkomen als *soort*.

Gezien het recente ontstaan van de *SOORT*-constructie is het misschien prematuur de syntactische structuur ervan te willen vaststellen, maar op grond van bovengenoemde argumenten en redeneringen kies ik ervoor de NP2 van de *SOORT*-constructie als kern te beschouwen en de NP1 als (deel van) de specificator. De structuur kan schematisch weergegeven worden als in A:

(A) $[_{NP}[_{NP}$ een soort/die kleur/dat model] $[_{NP}$ auto]]

21 In termen van Duinhoven (2001) zou men ook kunnen spreken van synthetisering, een mechanisme waarbij van een analytische structuur met twee zelfstandige elementen, kern en specificator, er een onzelfstandig wordt, wat leidt tot een eenheid van de elementen.

Deze structuur is (afgezien van *of*) vergelijkbaar met die welke Jackendoff (1977:120) (evenals Selkirk 1977) toekent aan Engelse pseudopartitieven als *a bunch of men* (B) en ook met die van Kinn (2001: 226) voor Noorse pseudopartitieven als *tre kassar paerer* (drie kisten peren) (C):

- (B) $[_{N'}[_{N'}[_{N''} \text{ a bunch}]] \text{ of } [_{N'}[_{N'} \text{ men}]]]$
 (C) $[_{qNom}[_{qNom} \text{ tre kassar}]][_{mNom} \text{ paerer}]$

Terwijl bij Kinn NP1 een qNom is (een quantifier nominal) is de NP1 van de *SOORT*-constructie een “qualifier” nominal.

De structuren verschillen van die in Vos (1999), omdat daarin een formeel systeem wordt gehanteerd met meer posities in de NP, waardoor de “specificier” gesplitst is in verschillende onderdelen (posities). Met betrekking tot de *SOORT*-constructie houdt dat onder meer in dat de lidwoorden en voornaamwoorden van de NP1 worden gerepresenteerd als behorend bij de gehele constructie (in de D- of Q-positie), dus niet alleen bij de NP1 (zie noot 20). Schematisch kan dat voorgesteld worden als in (D):

- (D) $[_{NP} \text{ een/die/dat } [_{NP}[_{NP} \text{ soort/kleur/model}]][_{NP} \text{ auto}]]]$

Ik laat dit verschil buiten beschouwing en beperk ik mij tot de vaststelling dat in de *SOORT*-constructie de NP2 de kern is en dat de positie van de NP1 vergelijkbaar is met die van kwantiteitsaanduidende groepen in pseudopartitieve constructies.

Het is wel van belang aandacht te besteden aan het voorkomen van lidwoorden en voornaamwoorden in de NP1 van pseudopartitieven en de *SOORT*-constructie, omdat vrijwel alle voorbeelden van pseudopartitieven die in de literatuur gegeven worden beginnen met een indefiniëte NP1, terwijl de door mij gegeven voorbeelden van de *SOORT*-constructie allemaal met een definitieve NP1 beginnen. Men kan zich afvragen of dit niet afdoet aan de gevolgde redenering over het ontstaan van de *SOORT*-constructie.

Vos (1999) is van oordeel dat bij pseudopartitieven aanwijzende en bezittelijke voornaamwoorden en possessieven bij N1 altijd mogelijk zijn en definitieve lidwoorden ook, behalve bij *boel* en *soort* (p. 76-81). Volgens haar zijn **De boel mensen* en **het soort problemen* ongrammaticaal. Ik deel haar oordeel over *boel*, maar niet dat over *soort*. Vos stelt dat bij *soort* alleen een definitief lidwoord mogelijk is als *soort* nader gespecificeerd is, als in *het andere soort problemen*, *het soort onoplosbare problemen*, *het soort vragen dat jij stelt* en *het soort problemen zonder goede oplossing*.²² Mijns inziens is *het soort problemen* even grammaticaal als de andere definitieve groepen met *soort* die zij noemt: inderdaad wordt bij gebruik met een definitief lidwoord een nadere specificatie verwacht, maar die kan ook geboden worden door de gebruikssituatie. In een gesprek over de onmogelijkheid om bepaalde moeilijke situaties meester te worden, kan gezegd worden: *het soort problemen is me bekend* (een zelfde redenering geldt voor *de langharige soort aap* in noot 22). Net als de (andere) collectiva kan

22 Het niet-onzijdige *soort* gedraagt zich volgens Vos anders, want terwijl *het soort onoplosbare problemen* goed is, vindt zij *de soort langharige aap* niet goed (wel *de soort aap* en *de soort langharige aap die pas ontdekt is*). Ik deel haar observaties niet, maar laat ze hier voor wat ze zijn, omdat de kwestie gedeeltelijk bij *het soort* aan de orde komt en verder niet van belang is voor mijn betoog inzake het ontstaan en de structuur van de *SOORT*-constructie.

soort dus definiëte lidwoorden (en voornaamwoorden) bij zich krijgen en dat geldt ook voor de andere substantieven die als N1 in de *SOORT*-constructie kunnen voorkomen.

Indefiniëte lidwoorden in de NP1 zijn bij pseudopartitieven heel gewoon (*een kudde schapen, een verzameling auto's* e.d.), maar bij de *SOORT*-constructie ligt dat anders. We vinden wel *een soort schapen/auto's* e.d., maar niet *een kleur schapen, een model auto's*. In de laatste gevallen moet er aan de N1 een specificatie worden toegevoegd, als in *een aparte kleur schapen, een nieuw model auto's* e.d.. Dat hangt mijns inziens samen met het verschil in betekenis tussen de collectiva, die een hoeveelheid aanduiden en de substantieven in het eerste deel van de *SOORT*-constructie, die een eigenschap noemen. De collectiva worden typisch gebruikt in introducerende NP's, als in *Er liep een kudde schapen, Ik zag een verzameling auto's*, waarin met de referent van de NP2 de hoeveelheid of maat ervan te kennen wordt gegeven. De hoeveelheid zelf wordt minder vaak als bekend verondersteld gepresenteerd en als de inhoud van de hele NP al aan de orde is geweest, zal men eerder verwijzen met *de schapen, de auto's* (zie ook Kinn 2001:230). Zou men de *SOORT*-substantieven op dezelfde wijze gebruiken, als in *Er liep een kleur schapen, Ik zag een model auto's*, dan zouden ze van geïntroduceerde NP's te kennen geven dat die een kleur, model etc. hebben, iets wat informatief gezien niet erg zinvol, want vanzelfsprekend is. Vandaar dat òf een specificatie wordt toegevoegd, als in *Er liep een bepaalde/bijzondere kleur schapen, Ik zag een nieuw model auto's*, òf er wordt een definiëte NP gebruikt als in *die kleur schapen, het nieuwe model auto's*. Het substantief *soort* vormt een uitzondering, want *Er liep een soort schapen, Ik zag een soort auto's* is heel gewoon. Een verklaring komt aan de orde in par. 3.4.

Als we aannemen dat groepen met kwaliteitsaanduidende substantieven als *kleur, maat, model* e.d. zich net als kwantiteitsaanduidende groepen in de specificator van NP bevinden, zou daartegen als bezwaar kunnen worden aangevoerd, dat ze daar een vreemde eend in de bijt zijn, omdat de specificator geacht wordt slechts determinerende elementen en kwantiteitsaanduiders te bevatten (zie bijv. Haeseryn e.a. 1997:813 vlgg. en de Mey 1990). Dat is echter geen principieel bezwaar, want de specificator bevat ook "kwalitatieve" woorden als *zulke, dergelijke* en *soortgelijke*.

Volgens Kinn (2001) heeft heranalyse zich ook voorgedaan bij groepen waarin (nog) een voorzetsel aanwezig is (voor het Nederlands dus *van*). Hij meent dat het voorzetsel daarbij van functie is veranderd en niet meer op subordinatie duidt, maar aangeeft dat een element het hoofd van een constructie is. Daardoor ontstaat een constructie waarin de combinatie van voorzetsel en NP niet echt een PP is, maar een NP met een voorop geplaatste "head marker" (p. 218). Ik onthoud mij van een oordeel over deze visie, maar als Kinn gelijk heeft, werpt dat ook licht op de in de in par. 3.2 gestelde vraag naar de conceptuele eenheid van de *SOORT*-constructie met *van*. Het element *van* tussen NP1 en NP2 zou niet als apart morfeem beschouwd hoeven worden, maar als een markeerder van de NP2, zodat tussen NP1 en ((P)NP2) alleen een woordgrens aanwezig is. Ook kan gewezen worden op de uitspraak van Haiman (1985:105) dat de linguïstische afstand tussen uitdrukkingen niet alleen weerspiegeld wordt in het aantal morfemen dat hen scheidt, maar ook in de aard van die morfemen. Dit zou betekenen dat in de *SOORT*-constructie met *van* de twee nominale delen ook een conceptuele eenheid vormen, zij het misschien in iets mindere mate dan wanneer de constructie geen *van* bevat. Een veranderde status van *van* zou ook een stadium kunnen zijn in een ontwikkeling waarbij *van* verdwijnt ten gunste van juxtapositie.

De *SOORT*-constructie is dus een aparte constructie, die als volgt gerepresenteerd kan worden:

***SOORT*-constructie:**

vorm: [_{spec}[_{NP1}x]] (*van*) [_{NP2}y] ; betekenis ‘een NP2 van NP1’.

specifieke eigenschappen: x is een “soort-substantief” (d.w.z. *soort, type, genre, slag* of een van de substantieven uit (3)), NP2 heeft geen specificator en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

n.b. Vormen met het voorzetsel *van* komen in Noord-Nederland minder voor dan juxtapositie.

3.4 *Een soort (van) x*

Combinaties als *een soort (van) schapen, een soort (van) auto* e.d. zijn binnen de *SOORT*-constructie een speciaal geval, dat een afzonderlijke (sub)constructie genoemd kan worden (ik laat *van* verder weg) (zie ook Schermer-Vermeer 2005). In taalkundige literatuur (onder meer in woordenboeken) wordt de formulering *een soort x* apart besproken, waarbij in het algemeen gesteld wordt dat het de betekenis heeft: ‘iets dat overeenkomst vertoont met x’ (dus dat zelf geen x is) (zie bijv. Van Dale 2005, het WNT (1936) en Vos (1999)). Daaraan wordt soms toegevoegd dat de uitdrukking meestal minachtend bedoeld is.

Van de substantieven die als N1 in de *SOORT*-constructie mogelijk zijn, kan alleen *soort* op deze wijze gebruikt worden: terwijl (7) welgevormd is, zijn de gevallen in (8) dat niet.

- (7) Ze droeg **een soort trui**.
 (8) * Ze droeg een type/kleur/maat/model/merk trui.

De N1's in (8) moeten een bepaling bij zich krijgen, willen de zinnen goed worden:

- (9) Ze droeg een bepaald type/mooie kleur/grote maat/hip model/duur merk trui.

Omgekeerd is bij (7) de betekenisomschrijving ‘een x van een soort’ niet welgevormd.²³

De opvatting dat *een soort x* iets noemt dat zelf geen *x* is, is mijns inziens onjuist. In overeenstemming met de algemene betekenis van de *SOORT*-constructie brengt *een soort x* tot uitdrukking dat het genoemde een subklasse van *x* is, waarbij in het midden blijft door welke eigenschap(pen) die subklasse zich onderscheidt. Duidelijk is dus alleen dat we niet met het prototype *x* te maken hebben. De gedachte dat er alleen sprake is van overeenkomst met *x*, is niet onbegrijpelijk, want om iets te kunnen classificeren als een subgroep van *x*, moet men overeenkomst zien met *x* zelf. Dat ligt wel ten grondslag aan de classificatie, maar wordt niet door *een soort x* zelf uitgedrukt.

Soms heeft *een soort x* inderdaad een negatieve connotatie, maar er zijn ook talloze gebruikswijzen waarbij dat niet zo is, zoals die in (10):

23 In het Engels is wel mogelijk *They have had an education of a sort, She even managed a grimacing smile of sorts* (Collins Cobuild 1998:1593). Ook hier wordt vermeld dat de uitdrukking een negatieve connotatie heeft: “suggesting that the thing is of a rather poor quality or standard”.

- (10) a Een wigwam is **een soort tent**.
b De stoep was besmeurd met **een soort teer**.
c Daar staat het Mobile Home van Van Lieshout, een **soort alternatieve caravan**.

Door (10) a wordt aangegeven dat een wigwam een subklasse van de klasse van tenten is; terecht, want een wigwam heeft zowel tenteigenschappen als eigenschappen die hem onderscheiden van een “gewone” tent, zoals het feit dat hij niet als tijdelijk onderkomen dient, meestal gemaakt is van bizonhuiden en niet van tentdoek, en geassocieerd wordt met indianen als bewoners. Bij (10) b drukt de formulering uit dat de spreker niet zeker is omtrent de aard van de substantie op de stoep; die heeft kennelijk eigenschappen die hem tot de kwalificatie ‘teer’ brengen, maar hij houdt een slag om de arm door het teer als niet-prototypisch voor te stellen. In (10) c is sprake van een nieuw woonelement, dat qualitate qua geen prototype kan zijn. In de definiërende gebruikswijze zijn ook andere substantieven dan *soort* mogelijk, zoals *type* (*Een Boeing is een type vliegtuig*), *model* (*Een Kever is een model auto*) en *kleur* (*Emerald is een kleur blauw*).

Dat de uitdrukking *een soort x* met een negatieve connotatie geassocieerd wordt, kan verklaard worden door aan te nemen dat het een middel is om beleefdheidshalve te verhullen dat *x* minder geslaagd is. In plaats van te zeggen dat iemand een slechtzittende, vormeloze trui aan had, kan men het neutraal houden door formulering (7) te gebruiken en de trui aan te duiden als behorend tot een subklasse. Er vanuit gaande dat taalgebruikers niet onnodig onbeleefd willen zijn, kan dit een voorkeur voor deze formulering verklaren en tevens de negatieve connotatie. Want als *een soort x* maar vaak genoeg op deze verhullende manier gebruikt wordt, gaat men er het zijne van denken en wordt de uitdrukking een stijlfiguur (een soort litotes). Dat die ontwikkeling zich alleen heeft voorgedaan wanneer de **SOORT**-constructie het woord *soort* bevat, hangt mijns inziens samen met het feit dat *soort* in deze binominale constructie veel eerder voorkomt dan de andere N1's. Tijdens dat alleengebruik heeft de minachtende interpretatie de kans gekregen een conventionele status te bereiken. De *een soort x*-constructie is als subconstructie verwant aan de **SOORT**-constructie, zoals zich aan de representaties laat aflezen: in plaats van een variabele bevat de NP1 de lexicale elementen *een* en *soort*, verder is de vorm hetzelfde. De betekenis is anders, de specifieke eigenschappen zijn gelijk, afgezien van het feit dat de NP1 slechts één van de “soort-substantieven” bevat, namelijk *soort*.

SOORT-constructie:

vorm: [_{spec}[NP1 X]] (*van*) [_{NP2} Y]; betekenis: ‘een NP2 van NP1’.

specifieke eigenschappen: *x* is een “soort-substantief”, NP2 heeft geen specificator en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

een soort x-constructie:

vorm: [_{spec}[NP1 *een soort*]] (*van*) [_{NP2} X]; betekenis: ‘een niet-prototypische, vaak minder geslaagde NP2’.

specifieke eigenschappen: NP2 heeft geen specificator en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

4. Andere binominale constructies

4.1. De pseudopartitieve constructie

Als de in par. 3 veronderstelde gang van zaken juist is, bestaat er verwantschap tussen de *SOORT*-constructie en de pseudopartitieve constructie. Voor zover het de ontwikkeling in de tijd betreft is er sprake van genetische motivatie, maar omdat beide constructies ook nu nog bestaan, tevens van structurele motivatie.

De verwantschap is het grootst wanneer de N1 van de pseudopartitieve constructie een substantief is dat een collectivum noemt, omdat alleen dan het voorzetsel *van* mogelijk is. De constructies delen dan de vorm [NP1 (*van*) NP2], waarbij de NP2 specificatorloos is omdat de NP1 als (deel van de) specificator fungeert. Is de N1 een kwantificerend, maat-, container- of deelsubstantief, dan delen de constructies de *van*-loze vorm. De verwantschap blijkt ook uit het feit dat bij beide constructies recursie in de NP1 mogelijk is, als in *Jan dronk een groot aantal pakken melk/zag een groot aantal groepen toeristen* en *Dit soort model koffiezetapparaat zie je tegenwoordig niet meer*. Hoewel het laatste geen voorbeeld van fraai taalgebruik is, is het zeker mogelijk.²⁴ Recursie is er trouwens ook in *Een dergelijke verzameling boeken* en *een soortgelijk model auto*, waarin *dergelijk(e)* en *soortgelijk* als specificator-elementen deel uitmaken van een omvangrijker specificator. De *SOORT*-constructie is anders dan de pseudopartitieve constructie doordat de N2 een telbaar substantief in het enkelvoud kan zijn, wat bij de pseudopartitieve constructie niet mogelijk is, en doordat de NP1 van de *SOORT*-constructie heel andere substantieven bevat dan de NP1 van de pseudopartitieve constructie, in overeenstemming met het feit dat de constructie als geheel geen hoeveelheid van iets noemt, maar iets met een bepaalde eigenschap. De verwantschap tussen beide constructies blijkt uit de representaties.

SOORT-constructie:

vorm: [_{spec}[_{NP1}x]] (*van*) [_{NP2}y]; betekenis: ‘een NP2 van NP1’.

specifieke eigenschappen: x is een “soort-substantief”, NP2 heeft geen specificator en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

pseudopartitieve constructie:

vorm: [_{spec}[_{NP1}x]] (*van*) [_{NP2}y]; betekenis: ‘een hoeveelheid/maat van NP2’.

specifieke eigenschappen: x is een hoeveelheidsaanduidend substantief (kwantificerend, maat-, container-, collectief- of deelsubstantief); NP2 heeft geen specificator en kan geen telbaar substantief in het enkelvoud bevatten. Het voorzetsel *van* is alleen mogelijk als x een substantief is dat een collectief noemt.

4.2. De *mei*-constructie

Ook binominale groepen als *de maand mei*, *prinses Amalia* en *het getal zeven*, die ik hier aanduid als de *mei*-constructie, zijn combinaties van twee NP's waarvan de tweede NP specifica-

²⁴ Ik dank deze observatie aan een beoordelaar van een eerdere versie van dit artikel.

torloos is, en wat dat betreft zouden ze dus verwant kunnen zijn aan de *SOORT*-constructie. Over de interne structuur bestaat geen duidelijkheid; Haeseryn e.a. (1997:875-6) zijn van oordeel dat niet is uit te maken wat de kern van de groep is en wat de bepaling, en wijzen in dit verband op congruentieproblemen zoals die zich voordoen bij partitieve constructies en groepen met *soort* (zie par. 3.3). Voor zover ik zie is er echter bij de *mei*-constructie geen sprake van deze problemen omdat NP2 geen meervoudsvorm kan hebben (tenzij “versteend”, als in *de eilandengroep de Azoren*) en de persoonsvorm altijd met NP1 congrueert (*De laatste maanden mei waren erg koud*).²⁵ Afgaand op de congruentie is de NP1 dus de kern. Tot de zelfde conclusie kan men komen in de – zeldzame – gevallen dat het voorzetsel *van* aanwezig is, als in de gezin van het (ouderwetse) liedje *In de mooie maand van mei*.

Anders dan in de *SOORT*-constructie, is de NP2 van de *mei*-constructie specificatorloos omdat het een eigennaam is. Daardoor is niet de redenering van toepassing dat NP1 mogelijk de rol van specificator vervult. Er is dus geen reden om aan te nemen dat de structuur van beide constructies hetzelfde is, hoewel er een observatie is naar aanleiding waarvan men zou kunnen denken dat dat misschien wel zo is. Ik doel op de interpretatie van een geval als (11):

(11) **Die kleur blauw** staat je geweldig.

In (11) kan *die kleur blauw* zowel een realisatie zijn van de *mei*-constructie als van de *SOORT*-constructie. In het eerste geval fungeert *blauw* als eigennaam, in het tweede geval als (niet-telbare) soortnaam.

In de *mei*-constructie kan het lidwoord *de* vervangen worden door een element waaruit blijkt dat de combinatie iets noemt waar er meer van zijn, zoals *die maand mei*, *een mooie maand mei* en *die kleur blauw*, *een mooie kleur blauw*. Het gaat dan om de maand mei in een bepaald jaar, respectievelijk de kleur blauw van een bepaalde verf, trui o.i.d.. Dat gebruik brengt geen structurele verandering teweeg en *mei* respectievelijk *blauw* blijft een eigennaam.

In (11) kan *die kleur blauw* ook een realisatie van de *SOORT*-constructie zijn, vergelijkbaar met *die kleur trui*. Toch zullen er weinig mensen zijn die (11) meerduidelijk vinden. Duidt dat er nu op dat we met een zelfde structuur te maken hebben? Ik geloof het niet. Dat (11) niet als meerduidelijk wordt ervaren, hangt samen met het toevallige feit dat de interpretaties als *mei*- en als *SOORT*-constructie in termen van standen van zaken in de wereld niet verschillen. Als *mei*-constructie noemt *die kleur blauw* een van de verschijningsvormen van de kleur blauw; als *SOORT*-constructie een schakering binnen de kleur blauw. In feite is daartussen geen verschil. Dat wil echter niet zeggen dat *die kleur blauw* in beide gevallen dezelfde structuur heeft; het toeval wil dat *blauw*, in tegenstelling tot bijvoorbeeld *verf* of *trui*, als eigennaam gebruikt kan worden voor een zaak genoemd door een van de substantieven uit (3), in casu *kleur*. Tevens kan het als (niet-telbare) soortnaam gebruikt worden en in die hoedanigheid gekwalificeerd worden door dat zelfde substantief uit (3). Losweg gezegd: ‘blauw’

25 Ook bij de andere typen binominale constituenten die Haeseryn e.a. in de zelfde paragraaf bespreken, zoals *de methode-Paardekooper* en *de leraar aardrijkskunde* doen de bedoelde congruentieproblemen zich niet voor. Ik laat deze groepen verder buiten beschouwing.

kan een kleur zijn en een kleur hebben. Dezelfde mogelijkheden heeft bijvoorbeeld *bloempot* in relatie tot *model*; ook *dat model bloempot* kan een realisatie van de *mei*-constructie zijn (het is dan bijv. de aanduiding van een bepaald kapsel) en van de *SOORT*-constructie.²⁶

Als dit juist is, is het niet aannemelijk dat de NP1 van de *mei*-constructie tot de specificator van NP2 behoort, terwijl dat in de *SOORT*-constructie wel het geval is. Is voorbeeld (11) een geval van de *SOORT*-constructie, dan is *blauw* de kern/het hoofd, maar niet als deel van de *mei*-constructie; mogelijk is het daar bepaling.²⁷ De constructies komen dan alleen overeen op het vlak van de structuurloze combinatie [NP1 – (specificatorloze) NP2] en als hun structuur strijdig is, kan niet van verwantschap gesproken worden.²⁸ Ik heb in de literatuur over constructionele grammatica geen andere voorbeelden van strijdigheid kunnen vinden en ook geen uitspraken over dit soort kwesties.

4.3 NP1-van-NP2

Naast pseudopartitieve groepen met *van* bestaan er nog vele andere binominale groepen met *van* en een specificatorloze NP2, waarin *van* niet weglaatbaar is, zoals *een netwerk van constructies*, *het werk van vandalen*, *een trui van wol*, *de kracht van poëzie* etc.. Hier is ook steeds een definitieve NP2 mogelijk, als in *een netwerk van die constructies*, *het werk van die vandalen*, *een trui van deze wol* en *de kracht van haar poëzie*, net als in partitieve groepen als *een groep van deze toeristen*. Gezien de hoeveelheid relaties die door het voorzetsel *van* genoemd kunnen worden, ga ik niet in op de betekenis van deze groepen, maar wel is duidelijk dat men de NP1 als kern pleegt te beschouwen (in de generatieve literatuur werd aanvankelijk aangenomen dat pseudopartitieve en partitieve constructies een zelfde onderliggende structuur hebben (Jackendoff 1968), maar later is dat standpunt verlaten (zie bijv. Jackendoff 1977)).

De verwantschap met de *SOORT*-constructie is dus, net als bij de *mei*-constructie, problematisch, omdat de structuur strijdig is met die van de *SOORT*-constructie, waarin de NP2 de kern is (geworden).

- 26 In de corpora zijn combinaties te vinden als *formaat bezemkast*, *formaat kleuter*, waarin *bezemkast* en *kleuter* duidelijk als eigenaam bedoeld zijn. Het zijn dus voorbeelden van de *mei*-constructie, waarbij een eigenschap aan het licht komt die *formaat bezemkast/kleuter* als *SOORT*-constructie niet heeft: in de *mei*-constructie zijn *bezemkast* en *kleuter* metonymisch gebruikt: de woorden hebben alleen betrekking op de afmeting van een bezemkast, resp. kleuter, terwijl ze in de *SOORT*-constructie gewoon een kast, resp. kind noemen. Hetzelfde geldt voor een in de corpora aangetroffen combinatie als *kleur staal*; in de *mei*-constructie geeft *staal* metonymisch de kleur van staal aan, niet het metaal zelf. Omdat in de corpora de twee constructies niet onderscheiden worden, kunnen ze bij handmatige analyse makkelijk tot vergissingen leiden, zeker in combinatie met *soort*, *type* of *model*, die heel veel verschillende substantieven als naam kunnen krijgen, zoals *soort carrièrevrouw*, *type lange-baanrijder*, *model trailer* (zie ook noot 14).
- 27 In de in par. 3.3 genoemde visie van Sturm (1986), kan de NP2 van de *mei*-constructie geen bepaling zijn, omdat bepalingen volgens hem altijd aan de kern vooraf gaan, tenzij ze lexicaal gemarkeerd zijn, wat in de *mei*-constructie niet het geval is.
- 28 Eenzelfde overweging geldt voor de (indirecte) relatie die in Verhagen (2005) wordt gelegd tussen de *schat-van-een-kind*-constructie en een algemener patroon “waaronder automatisch ook gevallen als *de speelgoedbeer van een jongetje*” vallen (p. 203-4). Verhagen voegt daaraan toe “voor zover de eigenschappen van het concretere patroon daar niet mee in strijd zijn”. Het is niet onmogelijk dat dat het geval is, want Foolen (2004) stelt bijvoorbeeld dat het (nog) niet mogelijk is te zeggen welke NP het hoofd van die constructie is (p. 97). Als hij daarin gelijk heeft, betekent dat dat beide patronen strijdig zijn, want algemeen wordt aangenomen dat in gevallen als *de speelgoedbeer van een jongetje* NP1 het hoofd is.

Nadere bestudering verdient in dit verband het patroon waarin NP2 een infinitief is en de NP1 prototypisch het substantief *manier* bevat (ook wel *wijze*), als in *zo'n manier van werken, die wijze van communiceren* (en de idiomatiche uitdrukking *dat is geen manier van doen*). Dit patroon kan men als een aparte constructie beschouwen, vanwege de beperking van NP2 tot infinitieven (eventueel met object, als in *die manier van huizen bouwen*) en het geringe aantal substantieven in NP1. Sommige daarvan komen ook in de *SOORT*-constructie voor, zoals *kwaliteit, stijl* en *vorm* (*die stijl van toneelspelen*). Ook de betekenis is in zoverre vergelijkbaar, dat die omschreven kan worden als: 'NP2 prep. NP1', als in *werken op zo'n manier, communiceren op die wijze, toneelspelen in die stijl*. Als de N1 het substantief *soort* is, kan het voorzetsel *van* ook weggelaten worden, als in *Dat soort zingen is goddeloos*, in andere gevallen niet. Vooralsnog neem ik daarom aan dat ook in dit geval de structuur strijdig is met die van de *SOORT*-constructie.

4.4 *specifier-NP*

Als we aannemen dat de NP1 in de *SOORT*-constructie de rol van specifier vervult, is er vanzelfsprekend verwantschap met nominale groepen die een andersoortige (niet-kwantitatieve) specifier bevatten, zoals *die trui, zo'n boord* en *een dergelijk/soortgelijk koffiezetapparaat*. De precieze betekenis van deze specifiers laat ik hier buiten beschouwing; inhoudelijk vertonen ze de meeste overeenkomst met de NP1 van de *SOORT*-constructie wanneer die een van de "vage" substantieven *soort* of *type* bevat. De relatie kan als volgt weergegeven worden:

***SOORT*-constructie:**

vorm: [_{spec}[_{NP1}x]] (*van*) [_{NP2}y]; betekenis: 'een NP2 van NP1'.

specifieke eigenschappen: x is een "soort-substantief", NP2 heeft geen specifier en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

***specifier-NP*:**

vorm: [_{spec}*die /zo'n/dergelijk/soortgelijk*][_{NP}x]; betekenis: 'determinator/kwalificator' NP'.

specifieke eigenschappen: NP heeft geen specifier en kan een telbaar substantief in het enkelvoud bevatten.

● 5 Bijzondere eigenschappen: getal- en genusrestricties

5.1 *Het getal van NP1 en NP2.*

Het getal van NP1 en NP2 hoeft in zoverre niet overeen te komen, dat een enkelvoudige NP1 combineerbaar is met een meervoudige NP2, als in (12):

- (12) a We verkopen **die kleur truien** niet meer.
b Er is niet veel vraag naar **de kleinste maat boorden**.
c Dit is **het nieuwste model koffiezetapparaten**.

Is NP1 echter meervoudig, dan ligt de zaak minder eenvoudig. Een enkelvoudige NP2 is altijd mogelijk als N2 niet telbaar is, maar is die telbaar, dan is het resultaat vaak vreemd. Vergelijk (13) a en b:

- (13) a We gebruiken daarvoor **drie verschillende kleuren verf**.
 b * We gebruiken daarvoor **drie verschillende maten kwast**.

Anderzijds zijn er ook combinaties die niet vreemd aandoen, zoals *Twee typen subject* (de titel van een artikel in Nederlandse Taalkunde '97, 1).²⁹

In de corpora heb ik de combinatie meervoudige NP1 + enkelvoudige telbare NP2 vrijwel niet aangetroffen: één keer met *kleur*, in de combinatie *De vier kleuren mens*, een twijfelgeval, omdat niet is uitgesloten dat een samenstelling bedoeld is, met de betekenis 'een mens die vier kleuren heeft' (zie noot 9). Met *type* is er *beide types pockettelex* en met *soort*: *gewone alledaagse soorten aanraking*, *verschillende soorten therapie* en *verschillende soorten ambacht en nering*. De substantieven *pockettelex*, *aanraking* en *therapie* kunnen ook als niet-telbaar beschouwd worden, hoewel dat gezien het deel *pocket* in *pockettelex* en de context van de *aanraking*-tekst niet voor de hand ligt. In *ambacht* en *nering* is *nering* niet telbaar, waardoor de telbaarheid van *ambacht* mogelijk minder gewicht in de schaal legt. Maar zelfs als de gevallen onverdacht zijn, is een aantal van vijf op een totaal van duizenden verwaarloosbaar.

Een verklaring voor de getalsrestrictie zoek ik in het feit dat de N1 een eigenschap noemt die als indelingscriterium fungeert en als zodanig ligt het voor de hand dat er eigenschappen gekozen worden waarvan de N2 er maar één heeft. Een kast heeft bijvoorbeeld maar één formaat, een boord maar één maat, een t-shirt maar één merk, een koffiezetapparaat maar één model etc.. Dergelijke N1's zijn zeer geschikt om (sub-)klassen af te bakenen, waarvan één of meer willekeurige leden genoemd kunnen worden, als in *die kleur trui/truien*, *de kleinste maat boord/boorden*, *het nieuwste model koffiezetapparaat/apparaten*. Hoewel een trui meer dan één kleur kan hebben, voegt ook *kleur* zich naar de andere gevallen; dat een trui met meer dan één kleur iemand goed staat, kan niet geformuleerd worden als *die kleuren trui staat/staan je goed*. Als zo'n combinatie al gebruikt wordt, drukt die het zelfde uit als *die kleuren truien staan je goed* en heeft dan betrekking op meer dan één klasse van truien, die per klasse een verschillende kleur hebben. De N2 wordt dan "categoriaal" gebruikt, wat kan verklaren dat N1's als *soort* en *type* in deze combinatie het meest normaal aandoen.

5.2 Genusbotsing

Een opmerkelijke eigenschap van de *SOORT*-constructie is dat in bepaalde gevallen het grammaticaal geslacht van de N1 en de N2 overeen moeten komen. Dat is alleen zo wanneer de N1 een *de*-woord is en het geslacht waarneembaar aan vormverschijnselen, zoals lidwoorden, voornaamwoorden en de uitgang van adjectieven. De voorbeelden in (14) illustreren dit:

²⁹ Ik dank deze observatie aan een beoordelaar van een eerdere versie van dit artikel.

- (14) a die kleur trui/een mooie kleur trui/welke kleur trui
b die kleur gordijnen/een mooie kleur gordijnen/welke kleur gordijnen
c * die kleur gordijn/een mooie kleur gordijn/welke kleur gordijn
d zo'n kleur gordijn/een aanbevolen kleur gordijn/wat voor kleur gordijn

Als N1 een *het*-woord is, is elke combinatie mogelijk. Vergelijk (15):

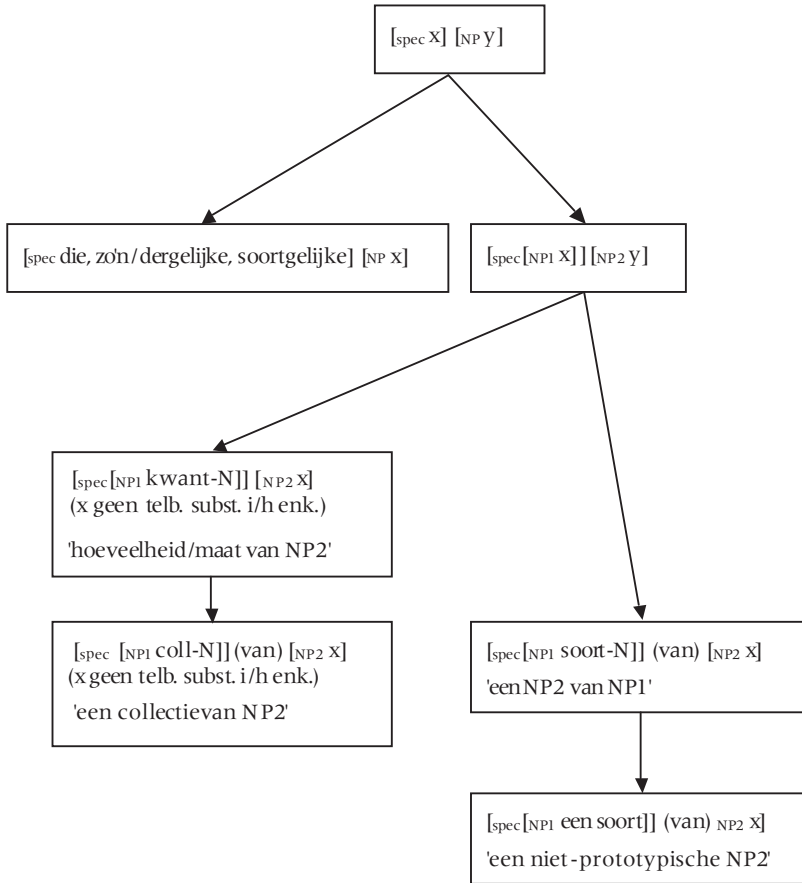
- (15) dat model/een mooi model/welk model koffiezetapparaat/trui/truien

Verrassend is dat Foolen (2004) hetzelfde constateert ten aanzien van de NP's in de *een-schat-van-een-kind*-constructie. Hij vermeldt in ieder geval dat er onder sprekers grote onzekerheid bestaat over de welgevormdheid wanneer het geslacht van de eerste N verschilt van dat van de tweede, als in *?Die schat van een kind, ?Die dijk van een wijf* (p. 86). Hij geeft alleen voorbeelden waarbij de eerste N een *de*-substantief is; het blijkt echter dat er wel genus-verskil tussen N1 en N2 mogelijk is als N1 een *het*-substantief is, net als bij de SOORT-constructie. Vergelijk: *Dat mispunt van een jongen, Dat vod van een das* e.d. (zie ook Everaert 1992:52). De tendens tot geslachtsovereenkomst wordt door Foolen gezien als een blijk van "a strong integration of N1 and N2" (p. 85), iets wat bij de SOORT-constructie nog meer voor de hand ligt. Het is verleidelijk te denken dat de verschijnselen pleiten voor specificatorschap van de NP1, in die zin dat men geneigd is de hele NP het geslacht van de N2 toe te kennen.³⁰ Maar dat die neiging er alleen is wanneer N1 een *de*-woord is en niet wanneer het een *het*-woord is, is raadselachtig.

6 De SOORT-constructie en constructiegrammatica

De kerngedachte van de constructiegrammatica dat de grens tussen grammatica en lexicon veel minder strikt is dan meestal wordt aangenomen en dat er ten minste plaats moet worden ingeruimd voor verschijnselen die aan beide deelnemen, vindt zeker steun in het bestaan van de SOORT-constructie. Welke substantieven daarin als N1 mogelijk zijn, moet apart vermeld worden, terwijl ook moet worden vastgelegd dat de NP2 een telbaar substantief in het enkelvoud kan bevatten. Hoe dat precies gerealiseerd kan worden, laat ik hier in het midden. Een mogelijkheid die het dichtst bij de gebruikelijke praktijk ligt, is in het lexicon bij de "soort-substantieven" de gebruiksmogelijkheden in de SOORT-constructie in termen van een subcategorisatie-schema te vermelden. Bij de hoeveelheids- en maatsubstantieven

³⁰ Ik heb ook overwogen de oorzaak te zoeken in het "rolmodel" van het substantief *soort* als N1, dat in de SOORT-constructie vrijwel altijd met *het* voorkomt. Van de vijf- à zesduizend maal dat het lemma *soort* in de SOORT-constructie in de corpora voorkomt, zijn er ongeveer 125 met *soort* als *de*-woord (zie noot 2). Van die 125 worden er 5 gevolgd door een *het*-woord, te weten *de soort geweld, de soort materiaal, de soort weipoeder, de soort buitengewoon onderwijs en de soort slachtdier*. Deze combinaties doen mij alle vijf vreemd aan, die met een telbaar substantief het meest (één maal komt *het kleur stift* voor, waarbij *kleur* als *het*-woord figureert, maar dat lijkt mij een fout; dat oordelen op dit vlak zeer kunnen verschillen, blijkt uit een opmerking van een beoordelaar van Nederlandse Taalkunde die *Dat/welk/een mooi kleur gordijn* "bepaald niet slecht" vindt, terwijl dat volgens mij beslist niet goed is). De "rolmodel-verklaring" wordt echter onderuit gehaald door het feit dat dezelfde restrictie zich voordoet bij de *een-schat-van-een-kind*-constructie.

Figuur 1: relaties tussen de SOORT-constructie en verwante constructies.

die in pseudopartitieven kunnen voorkomen, moet dan vermeld worden dat de NP2 geen telbaar substantief in het enkelvoud kan bevatten en in het geval van de substantieven die een collectief noemen, dat zowel juxtapositie als vormen met *van* mogelijk zijn.

De opvatting dat de constructies van een taal een netwerk (kunnen) vormen, wordt ook door de SOORT-constructie geïllustreerd, althans waar het niet-problematische relaties betreft als die tussen de SOORT-constructie en de pseudopartitieve constructie en de (geërfde) relatie met de *een soort x*-constructie. Als ik de terminologie gebruik die Goldberg (1995:72-101) voorstelt voor het typeren van verwantschapsrelaties, dan hebben de SOORT-constructie en de pseudopartitieve constructie beide een “instance”-relatie met een meer algemene constructie van de vorm: $[_{spec}[_{NP1} X]] [_{NP2} Y]$, wat wil zeggen dat ze een speciaal geval zijn van deze constructie. Ze zijn dus via deze constructie met elkaar verwant. De *een soort x*-constructie heeft een “instance”-relatie met de SOORT-constructie, en specificateurs als *soortgelijk(e)* en *dergelijk(e)* met het abstracte element “specificator”. In navolging van Goldberg (1995) kan het netwerk weergegeven worden als in figuur 1 (omdat er

uitsluitend “instance”-relaties in het spel zijn, laat ik annotatie van de verbindinglijnen achterwege; slechts bij de pseudopartitieve, de *SOORT*- en *een soort x*-constructie is een betekenisspecificatie gegeven).

De in par. 4.2 en 4.3 besproken problematische gevallen betreffen patronen die enerzijds vergelijkbaar zijn, omdat ze overeenkomstige elementen bevatten in dezelfde lineaire volgorde, maar anderzijds strijdig, omdat een element dat in het ene geval het hoofd van de constructie is, dat in het andere geval niet is.

Goldberg wijst er in verband met taalverwerving op dat “a relation in form aids in the acquisition of concepts which are related in meaning” (1995:70). In een noot bij deze passage zegt ze: “It should be pointed out that the relation in form must be interpreted as *representing* in some way the relation in meaning” (1995:233). In verband met deze uitspraak leek het mij verstandig (voorlopig) geen verwantschap aan te nemen tussen de *SOORT*-constructie, de *mei*-constructie en de NP1-*van*-NP2-groepen, omdat het bedoelde structuurverschil met een semantisch verschil correspondeert. Men zou ook kunnen stellen dat het hier geen echt betekenisverschil betreft, maar een verschil in “profilering” zoals Kinn (2001) dat noemt, een verschil in categorisering van een zelfde object in de werkelijkheid (zie par. 3.3.), zodat wel van verwantschap kan worden gesproken. Het begrip “betekenis” wordt dan minder ruim opgevat. Ik ben geneigd de ruimere opvatting te hanteren en heb daarom geen verwantschap aangenomen, temeer omdat ik in de literatuur ter zake geen uitspraken over deze kwestie vind. Dat verwantschap samenhangt met motivatie, is zeer aannemelijk en ook dat er verschillende soorten verwantschap onderscheiden kunnen worden (zie onder meer Goldberg 1995, hfst. 3). Maar zonder nader onderzoek is niet uit te maken of de met verwantschap gepaard gaande motivatie ook kan bestaan uit de wetenschap dat het Nederlands reeksen kent van de vorm [NP-(*van*)-(determinatorloze) NP], ongeacht de structuur van die reeksen.

De verwantschap tussen de *SOORT*-constructie en de pseudopartitieve constructie (met een collectief noemende N1) getuigt van de zin van een verklaring in termen van taalverandering, zoals gegeven in par. 3.

Wat betreft de aanbeveling een corpus als basis te gebruiken, laat de *SOORT*-constructie zien in welk opzicht de mogelijkheden op dit terrein begrensd zijn. In de eerste plaats is in een corpus niet elk type verrijking mogelijk. Substantieven zijn in het door mij gebruikte materiaal niet gemarkeerd voor de eigenschap “telbaarheid” en gezien de mate waarin die eigenschap afhankelijk is van de toepassing van een substantief, is dat waarschijnlijk ook niet goed mogelijk. Doordat het bij de nieuwe *SOORT*-constructie nog om kleine aantallen gaat, kan er handmatig geanalyseerd worden, maar bij grotere aantallen wordt dat bezwaarlijk en wordt de betrouwbaarheid van eventuele resultaten in ieder geval geringer.

In de tweede plaats zorgt het type homonymie dat zich voordoet in verband met de *SOORT*- en de *mei*-constructie voor moeilijkheden. Omdat in principe dezelfde substantieven als N1 en N2 kunnen voorkomen, is alleen door handmatige analyse vast te stellen met welk van de twee constructies men te maken heeft, waardoor ook op dit punt grote aantallen een obstakel vormen.

7 Besluit

De binominale *SOORT*-constructie is in het Nederlands een nieuwe constructie, die pas enkele decennia bestaat. De betekenis en vorm wijken af van die van andere binominale groepen: de betekenis omdat de NP1 een kwaliteit van NP2 noemt en als zodanig slechts een beperkt aantal opsombare “soort-substantieven” kan bevatten; de vorm omdat als NP2 de enkelvoudsvorm van een telbaar substantief mogelijk is. De betekenis van het geheel is te omschrijven als ‘NP2 van NP1’.

De constructie is een schoolvoorbeeld van een constructie in de zin van de constructiegrammatica: welke substantieven in NP1 mogelijk zijn moet apart geleerd worden, evenals het feit dat de NP2 de enkelvoudsvorm van een telbaar substantief kan bevatten. De constructie is zowel genetisch als structureel verwant aan andere constructies, in het bijzonder aan de pseudopartitieve constructie (zonder en met *van*) met een collectief noemende N1. In termen van motivatie speelt ook iconische motivatie een rol, omdat de onmiddellijke opeenvolging van de NP's correspondeert met een nauwe conceptuele band.

De constructie heeft een duidelijk aanwijsbare “oervorm”, namelijk die waarin de N1 het substantief *soort* is. Door de hybride betekenis van dit substantief, dat van oudsher zowel gebruikt is als aanduider van een kwaliteit als van een collectief met die kwaliteit, konden groepen met *soort* een verbinding vormen tussen de pseudopartitieve constructie en de *SOORT*-constructie. De *soort*-groepen zijn niet alleen ouder dan die met andere “soort-substantieven” als N1, maar ze komen ook veel vaker voor. Zoveel vaker, dat de frequentie van de overige groepen daar uiterst pover bij afsteekt. Gezien het korte bestaan van de constructie is dat niet verwonderlijk, maar het kan ook een aanwijzing zijn dat de constructie nog niet stevig in het taalsysteem verankerd is en dus ook weer kan verdwijnen. Dat nieuwe vormen zich niet altijd weten te handhaven, is een mogelijkheid waarop ook door Hopper & Traugott (2003) in verband met grammaticalisatieverschijnselen gewezen wordt. Maar omdat het corpusmateriaal ook een overgangsgroep met *type* als N1 bevat, en omdat in de niet-kenmerkende combinatie al een behoorlijk aantal N1's gebruikt worden die geen kwantitatieve, maar een kwalitatieve betekenis hebben en afgaand op mijn eigen taalgebruik, denk ik dat de *SOORT*-constructie een blijvertje is.

Bijlage

Voorbeelden van het eerste voorkomen van de N1's in de kenmerkende vorm van de *SOORT*-constructie in de corpora (*soort* en *type* alleen uit het INL-corpus, omdat het Parole corpus niet verder terug gaat dan 1982).

soort

...voor elk voor verstrekking in aanmerking komend *soort afschrift* te bepalen bedrag... (1921)

type

...het keuringsrapport van *een door hem aangeduid type spanninggever*... (1958)

genre

Het *genre woordenboek* dat de gebroeders Grimm introduceerden... (1984, Parole)

formaat

Het hoogste bedrag, 115 gulden, werd [...] betaald voor *een klein formaat melk-emmer*. (1993, zelfde voorbeeld in INL en Parole)

kaliber

...in de hoop dat ze ergens in *een zwaar kaliber brandkast* worden opgesloten. (1994, Parole)

Het dier werd doodgeschoten met vermoedelijk *een groot kaliber pistool of geweer*... (1995, INL)

kleur

...het ging om een knap oude auto (een Golf) met onder meer *een andere kleur deur*. (1993, INL)

De vier kleuren mens. (1994, Parole) (zie noot 9)

kwaliteit

...waarvoor over het algemeen *een goede kwaliteit suskast* is te plaatsen. (1985, INL)

...*zware kwaliteit ééngats mengkraan* met gegoten draaibare uitloop... (1986, Parole)

maat

De amazone van de Reestruiters uit de Wijk werd met *haar kleine maat pony Adios* derde in het twee fasen-parcours... (1995, INL)

model

...werd het berggen van *een klein model ruimtezeve* in de Indische Oceaan gefotografeerd. (1984, Parole)

Alle marktonderzoekers zijn het erover eens dat er maar plaats is voor *één model superso- nisch verkeersvliegtuig*. (1995, INL)

merk

Hij denkt dat mensen op deze manier ook gemakkelijker van *merk auto* wisselen... (1994, Parole)

● **Bibliografie**

Broekhuis, H., E. Keizer & M. den Dikken (2003). *Nouns and noun phrases*. (= Modern Grammar of Dutch, occasional papers 4, part II). Tilburg.

Collins Cobuild (1998). *Collins Cobuild English Dictionary*. London: Harper Collins Publishers.

Duinhoven, A.M. (1972). Vier partitieve(?) constructies in het Middelnederlands. *De Nieuwe Taalgids* 65, 5, 329-354.

- Duinhoven, A.M. (1988).** *De naamwoordgroep.* (= Middelnederlandse syntaxis. Synchroon en diachroon, deel 1). Leiden: Martinus Nijhoff.
- Duinhoven, A.M. (2001).** *Analyse en synthese in het Nederlands.* Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Ebeling, C.L. (2006).** *Semiotaxis. Over theoretische en Nederlandse syntaxis.* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Es, G.A. van & P.P.J. van Caspel (1973).** *De groeppvorming in de zin V.* (= Es, G.A. van & P.P.J. van Caspel (red.), Publicaties van het Archief voor de Nederlandse Syntaxis reeks I, Syntaxis van het moderne Nederlands 29). Groningen.
- Everaert, M. (1992).** Nogmaals: *Een schat van een kind.* In: H. Bennis & J.W. de Vries (red.), *De binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper.* Dordrecht-Holland: ICG Publications, 45-55.
- Foolen, A. (2004).** Expressive binominal NP's in Germanic and Romance languages. In: G. Radden & K. Panther (eds.), 75-101.
- Geerts, G. e.a. (1984).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (red.). Groningen/Leuven: Wolters Noordhoff/Wolters.
- Goldberg, A.E. (1995).** *Constructions. A construction grammar approach to argument structure.* Chicago & London: The university of Chicago press.
- Goldberg, A.E. (2003).** Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in cognitive sciences* 7, 219-224.
- Goldberg, A.E. (2006).** *Constructions at work. The nature of generalization in language.* New York: Oxford University Press.
- Haeseryn, W. e.a. (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* W.Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (red.). Groningen-Deurne: Martinus Nijhoff-Wolters-Plantyn.
- Haiman, J. (1985).** *Natural syntax. Iconicity and erosion.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, P. & E. Traugott (2003).** *Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. (1968).** Quantifiers in English. *Foundations of Language* 4, 4, 422-442.
- Jackendoff, R (1977).** *X syntax: a study of phrase structure.* Cambridge, Massachusetts, & London, England: The MIT Press.
- Joosten, F. & L. Vermeire (2006).** Collectiva en relationaliteit. *Nederlandse Taalkunde* 11,1, 23-59.
- Kinn, T. (2001).** *Pseudopartitives in Norwegian.* Diss. University of Bergen.
- Lubbe, H.F.A. van der (1958).** *Woordvolgorde in het Nederlands.* Assen.
- Mey, S. de (1990).** *Determiner logic: the grammar of NP.* Diss. Groningen.
- Mnl. Wb. (1912).** *Middelnederlandsch Woordenboek,* zevende deel, 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Paardekooper, P.J. (z.j.).** *Beknopte ABN-syntaxis.* Eindhoven.
- Radden, G. & K. Panther (eds.) (2004).** *Studies in linguistic motivation.* Cognitive Linguistic Research 28. Berlin-New York: Mouton de Gruyter
- Radden, G. & K. Panther (2004).** Introduction: reflections on motivation. In: G. Radden & K. Panther (eds.), 1-47.

- Royen, G. (1954).** *Buigingsverschijnselen in het Nederlands IV*. Amsterdam: Noord-Hollandse uitgeverijmaatschappij.
- Schermer-Vermeer, I. (2003).** De veronachtzaamde “soort”-groep: een detail in de Nederlandse grammatica? In: W. Honselaar, E. de Haard & W. Weststeijn (red.), *Die het kleine eert, is het grote weerd*, Festschrift voor Adrie A. Barentsen (= Pegasus Oost-Europese Studies 1). Amsterdam: Uitg. Pegasus, 321-33.
- Schermer, I. (2005).** Een unieke **ad**nominale bepaling: een **soort** tent. In: *A.D. 2005*. CD-rom voor Ad Welschen. Amsterdam.
- Selkirk, E.O. (1977).** Some remarks on noun phrase structure. In: A. Akmajian, P. Culicover and T. Wasow (eds.), *Studies in formal syntax*. New York: Academic Press, p. 285-316.
- Stoett, F.A. (1923).** *Middelnederlandsche Spraakkunst: Syntaxis*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Sturm, A. (1986).** *Primaire syntactische structuren in het Nederlands*. Leiden.
- Taylor, J.R. (2004).** The ecology of constructions. In: G. Radden & K. Panther (eds.), 49-73.
- Toorn, M. van den, W. Pijnenburg, J. van Leuvensteijn & J. van der Horst (1997).** *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Dale (2005).**¹⁴ *Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Verhagen, A. (2005).** Constructiegrammatica en ‘usage based’ taalkunde. *Nederlandse Taalkunde* 10, 3/4, 197-223.
- Vos, H.M. (1999).** *A grammar of partitive constructions* (= TILDIL Dissertation Series 1999-1). Tilburg.
- WNT (1936).** *Woordenboek der Nederlandse taal*. 14e deel. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, Leiden: A.W.Sijthoff's uitg. mij. N.V.
- WNT (2001).** *Woordenboek der Nederlandsche taal. Aanvullingen tweede deel*. 's Gravenhage: SDU uitgevers.

Standaardvariatie in de achttiende eeuw

Historisch-sociolinguïstische verkenningen

GIJSBERT RUTTEN*

Abstract

Histories of Dutch tend to sketch a linear picture of the development of Standard Dutch, usually based on published texts written by well-educated men. Variation is often neglected or considered substandard. Apart from the group of well-educated men, there were people who, albeit not using the contemporary standard, used an *intended standard*. We can broaden our understanding of the history of Dutch by examining the intended standard found in non-published, informal texts. This is what the historical socio-linguistic approach called *language history from below* amounts to. In this paper, exploratory analyses are carried out in a corpus of non-published late eighteenth century Dutch texts. After having shown that the authors were probably well aware of differences between more and less standardized forms, three cases are presented (morphological, syntactic, and phonological/orthographical) that lead us to adjust our view of the development of the linguistic phenomena in question.

1 Inleiding

De variatie die in het Nederlands taalgebied te bespeuren is, moet er in vroeger tijden ook zijn geweest. Maar geschiedenissen van het (Standaard-)Nederlands concentreren zich meestal op de geleidelijk ontstane eenheid in taalgebruik en besteden weinig aandacht aan die variatie. De historische sociolinguïstiek probeert daar een eind aan te maken door zich juist te richten op informele, niet-gepubliceerde taal zoals die te vinden is in bijvoorbeeld persoonlijke brieven en dagboeken. De historisch-sociolinguïstische verkenningen in dit artikel zijn een bijdrage aan die nieuwe benadering.

In paragraaf 2 introduceer ik de historische sociolinguïstiek, in paragraaf 3 de drie teksten die het corpus vormen voor dit artikel. Paragraaf 4 bevat enkele historisch-sociolinguïstische verkenningen binnen dat corpus. Paragraaf 5 is de conclusie.

* Het hier gerapporteerde onderzoek werd uitgevoerd binnen het Leiden University Centre for Linguistics (LUCL) en gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), project *Historical linguistics 'from below' – new perspectives on the history of Dutch*. Graag wil ik prof. dr. Marijke van der Wal (Leiden) bedanken voor haar kritische commentaar op een eerdere versie. Ik heb ook geprofiteerd van het redactionele commentaar en van dat van een externe beoordelaar. Contact: g.j.rutten@let.leidenuniv.nl.

2 Historische sociolinguïstiek

In het onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlands en de ontwikkeling van het Standaardnederlands wordt vaak een duidelijk en tamelijk lineair beeld geschetst (zie bijv. Van der Wal 1992, Van den Toorn et al. 1997, Van der Sijs 2004): in de renaissance is het Hollands geselecteerd als het prestigedialect op basis waarvan de standaardtaal zich heeft ontwikkeld. Veel later is de negentiende eeuw belangrijk geweest vanwege de wetten die het gebruik van het Nederlands verplicht stelden voor de nationale overheid en het onderwijs. De achttiende eeuw wordt meestal gezien als een tijdperk van consolidatie: in grammatica's en woordenboeken werd opnieuw vastgelegd en volgehouden dat het Hollands maatgevend was. Vergelijkbare theorieën zijn er voor bijvoorbeeld Duits, Engels en Frans.

Hoewel dit beeld in grote lijnen heel juist kan zijn, blijft het schetsmatig. De ontwikkeling van het Nederlands is, zoals die van de meeste talen, hoofdzakelijk gedocumenteerd aan de hand van gedrukte werken. De auteurs daarvan waren in meerderheid mannen van goede komaf met een gedegen opleiding en afkomstig uit vooral Holland (of Parijs en omgeving, of Londen en omgeving etc.)¹. Maar ook buiten die beperkte groep produceerde een groot deel van de bevolking, dankzij de sterk toenemende geletterdheid in de achttiende en de negentiende eeuw, wel degelijk teksten², met name egodocumenten als brieven en dagboeken. In de historische sociolinguïstiek wordt gepoogd via studie van dergelijke egodocumenten, en dan afkomstig van minder geroutineerde schrijvers, meer zicht te krijgen op historische taalvariatie. Minder geroutineerde schrijvers treffen we aan door de gehele bevolking heen, al neemt hun aandeel toe naarmate we verder verwijderd raken van de hoogste klasse.

In welke taal schreven deze mensen? Uit het internationale onderzoek is naar voren gekomen dat ze doorgaans niet in een regionale variant of een dialect schreven; blijkbaar waren ze zich bewust van verschillen tussen gesproken en geschreven taal. Maar volgens de regels van de contemporaine standaard, zoals die bijvoorbeeld is gedocumenteerd in grammatica's, schreven ze niet (vgl. Elspaß 2005, Fairman 2007). Ze gebruikten vaak wat is genoemd een *geïntendeerde standaard* (Mihm 1998), waaruit elementen geweerd zijn die als sterk regionaal ervaren werden, en waarin geprobeerd wordt te voldoen aan de normen van een algemeen geschreven (gedrukt) Nederlands. Juist in die stap van gesproken naar geschreven taal, en van (eventuele) regionale kleuring naar algemeen Nederlands, kan vooral bij minder geroutineerde schrijvers variatie ontstaan. De studie van die variatie wordt wel taalgeschiedenis *from below* genoemd, omdat men afscheid neemt van de in gedrukte werken neergeschreven standaard van de bovenste laag van de bevolking³.

- 1 Deze groep uit de *upper class* en *upper middle class* omvatte volgens Elspaß (2007: 5) nergens in West- en Centraal-Europa in de vroegmoderne tijd meer dan 5% van de totale bevolking.
- 2 Overigens is alfabetisering (gemeten als je handtekening kunnen zetten onder een trouwakte) niet hetzelfde als teksten kunnen schrijven, vgl. Van der Wal (2006: 8).
- 3 Niet te verwarren met Labovs *change from below*; zie o.m. Elspaß (2005). Merk op dat het in de historische sociolinguïstiek uitdrukkelijk niet gaat om dialectonderzoek.

Zowel nationaal als internationaal beleeft de historische sociolinguïstiek een bloei⁴. Ze werpt vragen op die tot meer inzicht in taalverandering en standaardisering kunnen leiden. Bijvoorbeeld: correleert historische taalvariatie met sociale factoren als leeftijd, geslacht, afkomst, inkomen, opleiding? Of: hoe groot is de invloed van grammatici geweest? Belangrijk is vooral ook de vraag wat eigenlijk een standaardtaal is, wanneer die ‘standaard’ alleen opduikt in gepubliceerde teksten van een zeer beperkte groep (vgl. Elspaß 2005a).

In eerste instantie, bij gebrek aan omvangrijke, digitale corpora, zal de historische sociolinguïstiek van het Nederlands zich tevreden moeten stellen met het stukje bij beetje inkleuren van de historische taalvariatie. Pas als we veel gegevens verzameld hebben en het beeld van de ontwikkeling van het Nederlands op basis daarvan bijgesteld is, kunnen we meeromvattende uitspraken doen over taalverandering en standaardisering. In dit artikel geef ik enkele voorbeelden van die variatie om te demonstreren hoe die het gangbare beeld van de standaardisering van het Nederlands bijstelt.

● 3 Drie teksten, drie auteurs

Ik heb een klein corpus samengesteld van drie egodocumenten⁵ van niet-professionele schrijvers uit de hogere midden- en de hoogste klasse, regionaal gespreid:

1. het journaal van Evert Roorda;
2. het journaal van Willem van der Does;
3. het journaal van Clara Cornelia van Eijck⁶.

De auteurs komen uit patriottische kring en sloegen eind achttiende eeuw op de vlucht voor orangisten. Roorda en Van der Does zijn beide geboren in 1767 (gestorven in resp. 1853 en 1813) en schreven hun tekst in het najaar van 1787. Clara Cornelia van Eijck is geboren in 1751 (en overleden in 1810) en hield in de jaren 1790-1791 een dagboek bij.

Roorda was de zoon van een ontvanger. Roorda is afkomstig uit Harlingen, zal daar de Latijnse school doorlopen hebben en studeerde in Franeker, later in Harderwijk rechten. Hij promoveerde daar ook en was notaris te Harlingen en Leeuwarden, waar hij ook lid werd van de vroedschap. Van der Does kwam uit Den Bosch, waar zijn vader raad en schepen was, en studeerde na de Latijnse school rechten in Leiden. Van Eijck kwam uit de omgeving Utrecht-Gouda en net als Van der Does uit een patriciërsgeacht. Als vrouw studeerde zij

4 Een greep uit de productie van de afgelopen jaren: voor het Nederlands: Van Megen (2001, 2002), Van Sterkenburg (2003), Van der Wal (2006); voor het Vlaams: Vandenbussche (2004); voor het Engels: Nevalainen & Raumolin-Brunberg (1996), Watts & Trudgill (2002); voor het Duits: Schikorsky (1991), Klenk (1997), Elspaß (2005). Recente collecties van studies zijn Elspaß et al. (2007) en aflevering 2-3 van *Multilingua* 26 (2007), een themanummer onder redactie van Elspaß & Vandenbussche.

5 Bij verwijzingen naar de bronnen gebruik ik de naam van de auteur en het paginanummer in de editie, bijv. Roorda, 183 of Van Eijck, 52. Bij Van der Does maak ik verder onderscheid tussen ‘ed.’ (voor editie) en ‘hs’ (voor handschrift), omdat ik ter aanvulling van de gedeeltelijke editie een deel van het handschrift heb getranscribeerd; dus bijv. Van der Does, ed. 241 en Van der Does, hs 6. Zie ook de bronnenlijst.

6 Een elektronische versie van deze editie werd beschikbaar gesteld door Uitgeverij Verloren te Hilversum.

niet, maar ze had intellectuele interesses: ze wilde het liefst lezen en schrijven, ze leerde wiskunde, astronomie en theologie en ze sprak Frans. Ze las onder meer *Sara Burgerhart* en was bevriend met Charlotte Schippers (1759-1795), een vriendin van Betje Wolff.

Roorda en Van der Does hielden vooral een journaal bij om aan hun ouders en andere naasten te kunnen rapporteren over hun belevenissen. Bij Van Eijck lijkt ook tijdverdrijf een rol te hebben gespeeld: het langdurige, gedwongen verblijf in Antwerpen, Brussel en Gent verveelde haar. Alle drie de teksten zijn egodocumenten: het persoonlijk leven van de auteur staat voorop, de communicatie is hooguit met naasten, van publicatie is geen sprake.

Roorda's journaal telt ca. 9000 woorden, dat van Van der Does ca. 5500 en dat van Van Eijck, die veel langer in ballingschap was, ca. 58000. Roorda schreef zijn oorspronkelijk tekst over in een net handschrift. Op Van der Does' handschrift, deel van een groter manuscript over de familie, staat vermeld dat het om een kopie gaat. De tekst van Van Eijck is een vroeg-negentiende-eeuws afschrift. Deze overlevering dwingt tot enige voorzichtigheid.

4 Verkennde analyse

Als de basis van de standaardtaal in de zeventiende eeuw is gelegd en de achttiende eeuw in het teken stond van consolidatie van de Hollandse normen, mogen we veronderstellen dat ontwikkelde auteurs uit de hogere middenklasse (Roorda) en uit hogere kringen (Van der Does, Van Eijck) aan het eind van de achttiende eeuw 'standaard'-Nederlands schreven. De regionale spreiding (Friesland, Brabant, Utrecht-Gouda) kan een indicatie geven van de verspreiding van deze standaard. Het taalgebruik dat we in de teksten aantreffen, moeten we dus enerzijds kritisch relateren aan de gangbare opvattingen over (de ontwikkeling van) het Standaardnederlands, anderzijds gebruiken als informatiebron over de inherente variatie in de (geïntendeerde) standaard. Het bereiken van beide doelstellingen wordt vergemakkelijkt, doordat we met egodocumenten te maken hebben.

Eerst wordt een intrigerend geval van variatie binnen een tekst besproken (4.1), waaruit we kunnen afleiden dat de schrijvers zich bewust waren van stijlverschillen en van meer en minder gestandaardiseerde vormen. Dat resultaat is van belang voor de volgende paragrafen, waarin een morfologisch (4.2), een syntactisch (4.3) en een fonologisch/orthografisch (4.4) onderwerp besproken worden⁷.

4.1 Code-switching

Code-switching is het verschijnsel dat een taalgebruiker varieert van 'code'. Code is een neutrale term die kan verwijzen naar stijl, register, dialect, sociolect of zelfs naar taal. Telkens als een spreker zijn taalgebruik verandert, vaak onder invloed van de sociale

7 De in paragraaf 4 beschreven verschijnselen zullen niet onbekend zijn voor lezers van achttiende-eeuwse teksten, maar een systematische beschrijving of verklaring ervan is niet voorhanden. In recente standaardwerken over de geschiedenis van het Nederlands worden de verschijnselen niet besproken in passages over de achttiende eeuw.

omgeving, switcht hij van code. Meestal wordt met code-switching spontane variatie bedoeld in gesproken taal, bijvoorbeeld bij meertalige sprekers. In mijn corpus komen bij Roorda en bij Van der Does enkele interessante gevallen van stilistische variatie voor die als bijzondere gevallen van code-switching beschouwd kunnen worden.

Naast zijn eigen vertellende schrijfstijl, waarin hij verslag doet van zijn belevenissen, geeft Roorda enkele malen in de directe rede zijn weergave van situaties. Eenmaal bedient hij zich van het Frans, als hij citeert wat een passant hem zou hebben gezegd: *Monsieur, zeide hy, vous etes bien orné d'orange* (Roorda, 185). Daaruit kunnen we opmaken dat Roorda niet alleen Frans begreep, maar het ook schreef. Een even formele wijze van aanspreken dicht Roorda toe aan een meisje dat hem smeekt het leven van haar vader te sparen: *Ik zie Myn Heer (zeide zy) dat gij niet ongevoelig zyt, Gij zyt hier een der Hoofden, spaar het Leeven van myn waarden Vader, hy heeft drie kinderen en zyt indagtig dat gij ook een vader hebt* (Roorda, 180-181). Doorgaans bouwt Roorda zinnen rond een enkele werkwoordelijke groep en scheidt hij die zinnen met een punt. In dit citaat gebruikt hij geen enkele punt. Misschien wil hij zo de snelheid van gesproken taal tot uitdrukking brengen, misschien ook de gehaste spreekstijl van de beslist nerveuze spreekster. Bij gebrek aan andere langere citaten bestaat daarover geen duidelijkheid.

Het laatste citaat contrasteert op pragmatisch niveau met de woorden die 'het Zoontje van de Heer Beerenbroek' uit, wanneer hij ontdekt dat de patriot Roorda, in Antwerpen aangekomen, abusievelijk een oranje lint op zijn hoed draagt: *He papa, daar hebje ook een Oranje staart* (Roorda, 185). Zowel de aanspreking als het pronomen beantwoordt aan de solidariteit die tussen ouders en kinderen bestaat en contrasteert met het *Myn Heer* en *gy* van het vorige citaat (vgl. Vermaas 2002). Roorda bewijst daarmee niet alleen in gesproken Nederlands verschillende codes te herkennen, maar ze ook in geschreven Nederlands tot uitdrukking te kunnen brengen.

Vergelijkbare voorbeelden als die uit Roorda treffen we aan bij Van der Does. Zo citeert hij uit een in het Frans gestelde brief van de graaf Gronsfeldt, die zijn vader ontving (Van der Does, ed. 240). Direct daarop citeert hij uit een Nederlandse brief van zijn grootmoeder, die zijn moeder ontving (Van der Does, ed. 241). Terwijl Van der Does net als Roorda een traditionele zinnenbouwer is, opent deze brief onmiddellijk met een treffend voorbeeld van wat in de literatuur *zusammengebrochener Stil, gebroken stijl* wordt genoemd, dat wil zeggen: een standaardtalige stijl is absent, omdat de scribent niet in staat is grammaticaal (vooral syntactisch) en stilistisch (pragmatisch) te voldoen aan de regels van het geschreven medium⁸.

Van der Does's grootmoeder wil een paar mededelingen doen. De eerste zijn: dat ze haar brief voegt bij die van de graaf, dat ze in een benarde positie verkeert, dat haar schoonzoon is vertrokken, dat hij geen tijd had om te eten, dat hij hals over kop op een koets heeft moeten springen, voorzien van een Oranjestrik, en dat er gesproken werd over de dreiging van plunderingen en berovingen. Dat levert de volgende passage op:

8 Overigens wordt de wijdverbreidheid van gebroken stijl, in allerlei talen, liever zo geïnterpreteerd dat het kennelijk een normaal fenomeen is, 'standaard'; zie ook Vandenbussche (2007: 284-285). Het oordeel dat het om *gebroken* stijl gaat, wortelt nog in een normatief concept van standaardtaal.

Deze korte regelen voeg ik bij de brief van de Graaf daar de naare omstandigheid daarin nu in [sic] ben en het vertrek van uw man, die geen tijd had om te eten, zoo maar op de chais heeft moeten gaan met de Oranje Strik en men sprak hier niet als van plunderen en rooven; (Van der Does, ed. 241)

Twee maal begint de auteur na een voegwoord met een zin die niet wordt voltooid, waarop althans geen werkwoordsvorm op hoofdzinniveau volgt: na *daar* en na het eerste *en*. Na het tweede *en* volgt een mededeling die syntactisch verbonden is met het voorgaande, maar het semantisch verband is onduidelijk of blijkt niet uit de syntaxis. Dat laatste verschijnsel zien we ook in het volgende citaat uit dezelfde brief:

Maar nu het geval van uw knegt en nam zijn mandje met goed en de sleutel van 't huis en is er mee heen gegaan; (Van der Does, ed. 241)

Een ander voorbeeld van afwijkend taalgedrag zien we in het pronominaal gebruik in het volgende citaat:

en toen vroeg ik hem wat dat hy *mijn* raade, of ik mijn goederen in de Lommert zou brengen; maar hy zeide *mijn*, dat ik gerust kon weezen (Van der Does, ed. 241; cursivering G.R.)

Het pronomen *mijn* in objectpositie is sterk gemarkeerd in de standaardtaal en komt in de tekst van Van der Does verder niet voor. In gedrukte teksten uit de achttiende eeuw is het zeldzaam, maar niet in egodocumenten als de brieven van de Texelse schippersvrouw Aagje Luijtsen (1756-1797): zij gebruikt 55% *mijn* en 45% *mij* (Van der Wal 2007: 91-92). Verder gebruikt Van der Does *wou* in zijn weergave van grootmoeders taal, terwijl hij gewoonlijk *wilde(n)* schrijft (bijv. hs 6, hs 11).

In het handschrift is, zo suggereert de tekst, de brief van grootmoeder getrouw weergegeven. De syntactische en morfologische, niet-standaardtalige verschijnselen die ik hier heb aangehaald, komen in Van der Does' eigen tekst niet voor. Dat resulteert in een intrigerend geval van code-switching, want het lijkt onwaarschijnlijk dat Van der Does zich het verschil in taalgebruik niet heeft gerealiseerd. Daarvoor komen er teveel afwijkingen voor in een te korte tekst: grootmoeders brief telt slechts 184 woorden. Dat hij die afwijkingen niet heeft 'genormaliseerd', pleit voor hem vanuit ons perspectief. Hij heeft ze naar alle waarschijnlijkheid bewust laten staan.

Dat levert ons twee inzichten op. Ten eerste nemen we een zich taalkundig manifesterend generatie- of, waarschijnlijker, opleidingsverschil waar. Maakt grootmoeder typische, uit het historisch-sociolinguïstisch onderzoek bekende 'fouten', de kleinzoon die de Latijnse school in Den Bosch doorliep en in Leiden studeerde, vermijdt die syntactische en morfologische onregelmatigheden. We zijn getuige van de invloed van opleidingsniveau op standaardtaalbeheersing.

Ten tweede, als we constateren dat Van der Does zich bewust was van die verschillen, dan mogen we concluderen dat hij probeerde te schrijven volgens de hem bekende normen voor algemeen Nederlands, dat hij dus geïntendeerd Standaardnederlands schreef. De objectsvorm *mijn* en de verleden tijd *wou* hadden daarin geen plaats. Dat is een belangrijke

conclusie voor verder onderzoek naar Van der Does' taalgebruik en voor de toekomst van het historisch-sociolinguïstisch onderzoek. Dat zal immers te zijner tijd moeten uitwijzen wie wel en wie niet volgens een geïntendeerde standaard schreef en hoe dat verschil te relateren is aan sociale noties als afkomst, inkomen, opleidingsniveau, sekse etc. In de volgende paragrafen wordt daarmee een begin gemaakt.

4.2 De vervoeging van worden

De vervoeging van het werkwoord *worden* heeft de nodige klankveranderingen ondergaan. Het Middelnederlandse *werden* met verleden tijd *wart/worden* en voltooid deelwoord (*ge*)*worden* heeft zich uiteindelijk ontwikkeld tot *worden* – *werd/werden* – *geworden*. Al in het Middelnederlands komen ook de praeterita *wort*, *wurt*, *wiert* en *wert* voor (zie *WNT* sub 'worden'). Mij gaat het hier om die variatie in het praeteritum, met name om de vormen met *ie*. Wie achttiende-eeuwse teksten leest, komt die vorm namelijk (soms veelvuldig) tegen, maar een goed beeld van de verspreiding ervan hebben we nog niet.

De Vriendt (1965: 94-97) heeft op basis van zijn overigens grotendeels literaire en/of gedrukte corpus geconcludeerd dat in de zestiende eeuw *wiert* een (West-)Vlaamse variant is en dat *wert* Hollands is. Het overzicht van Van den Toorn et al. (1997: 305) is gebaseerd op de studie van De Vriendt. Zij stellen dat aan het eind van de zestiende eeuw *worden* (infinitief en praesens) en *werd* (praeteritum) gangbaar zijn in Holland. In Brabant was eerst *werden* de infinitief, maar de verwarring met het praeteritum werd vermeden door *worden* te selecteren (en dus de Hollandse praktijk te volgen). Zodoende 'was er in dit gewest geen reden een nieuwe contrasterende vorm, namelijk een met *ie*-vocalisme, voor het praeteritum te gaan gebruiken' (ibid.). Van der Sijs (2004: 510) lijkt zich daarbij aan te sluiten, wanneer zij vermeldt dat *wiert* in de zestiende eeuw wel in het Zuid-Nederlands voorkwam, 'maar deze vorm bracht het niet tot de standaardtaal, omdat inmiddels de oppositie *worden* – *werden* aan het inburgeren was'. Daarnaast waren Vondel en Huydecoper voorstanders van *worden* met praeteritum *werden*: 'En dat zijn de standaardtaalvormen geworden' (ibid.). Verder zegt Van der Sijs ongespecificeerd dat in 'oude teksten en in dialecten' de vorm *wiert* 'nog regelmatig te vinden' is (ibid.).

Afgezien van het feit dat die laatste opmerking nieuwsgierig maakt naar die oude teksten en dialecten, rijst hier het beeld op van een taalsysteem dat zich vanaf de zestiende en zeventiende eeuw tamelijk lineair ontwikkelt naar het huidige *worden* – *werd*. De concurrerende infinitief *werden* is gauw verbannen, net als de praeterita met een ander vocalisme dan *e*. Alleen *ie* heeft nog enige tijd in het zuiden voortbestaan. Het aannemen van *ie* was noordelijker onnodig, omdat er met de infinitief *worden* een vocaalverschil was tussen praesens en praeteritum.

Merk op dat deze interpretatie een systeem van *worden* – *wierd* uitsluit, ondanks dat uit De Vriendt (1965: 96) blijkt dat juist die combinatie bij verschillende van zijn (Vlaamse) informanten voorkomt. Verder is het van belang dat Van den Toorn et al. wel in het hoofdstuk over Vroegnieuw-nederlands (1550-1650) aandacht besteden aan de vervoeging van *worden*, maar niet in het hoofdstuk over Nieuw-nederlands (1650-1880). Daarmee lijken ze te suggereren dat na de zestiende-eeuwse veranderingen *worden* – *werd* gestandaardiseerd is. Wel verwijzen Van den Toorn et al. voor 'de ontwikkeling tot heden' (1997: 305) naar het *WNT*. Het beeld dat het *WNT* sub 'worden' geeft, is heel anders. Daar wordt geconsta-

teerd dat de infinitief *werden* pas rond 1800 definitief verdwijnt en dat *wierd* in de zestiende eeuw in Vlaanderen voorkwam (met een referentie aan De Vriendt 1965), maar daarna ook in de algemene taal en tot in de twintigste eeuw, maar dan als archaische, plechtstatige variant, en in dialecten.

Als het door Van den Toorn et al. (1997) en Van der Sijs (2004) geschetste algemene beeld juist is, mogen we verwachten dat geschoolde schrijvers uit het noorden aan het eind van de achttiende eeuw *worden* – *werd* gebruiken. Maar het *WNT* noopt ons ook rekening te houden met *wierd*.

Het blijkt dat de drie onderzochte auteurs duidelijk *wierd(en)* prefereren en in de infinitief en het praesens een voorkeur voor *o*-vormen hebben; zie Tabel 1. Daarin heb ik ook opgenomen de vorm van het tegenwoordig deelwoord of participium praesentis, omdat die gewoonlijk als een afleiding van de infinitief of het plurale praesens wordt beschouwd, alsmede het participium perfecti dat volgens De Vriendt (1965: 94-95) normaal *geworden* is en alleen in Holland ook sporadisch *gewerden*.

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK	TOTAAL
INFINITIEF				
worden	1	2	67	70
werden	-	1	2	3
PRAESENS				
word(en)	-	-	73	73
werd(en)	-	-	-	-
PART PRAES				
wordende	1	-	11	12
werdende	1	-	-	1
PART PERF				
geworden	-	2	20	22
gewerden	-	-	-	-
PRAET				
wierd(en)	42	19	74	135
werd(en)	-	-	4	4
wierde <i>sing</i>	1	-	-	1
wierde <i>plur</i>	1	-	-	1

Tabel 1: vervoeging van worden bij Roorda, Van der Does en Van Eijck in absolute getallen

Gegevens voor de infinitief en het praesens zijn er bij Roorda en Van der Does nogal weinig; ze doen alleen zakelijk verslag van de gebeurtenissen en gebruiken nauwelijks het praesens. De *o*-dominantie uit de totaalkolom komt vooral op het conto van Van Eijck, die meer op haar belevenissen reflecteert en daarbij regelmatig praesensvormen gebruikt. De *ie*-preferentie in het praeteritum is bij alle auteurs glashelder, al heeft Van Eijck ook vier maal *werd(en)*.

Roorda's eenmalige *wierde* in het meervoud kan gezien zijn consequente spellingonderscheid van enkel- en meervoud door middel van *-n* bijna alleen een *slip of the pen* zijn. Zijn ook eenmalige *wierde* in het enkelvoud (*De brug wierde opgehaald*, 182) is een voor de indicatief van het praeteritum gemarkeerd geval. In de conjunctief van het praeteritum is volgens onder anderen Moonen (1706: 150) en later ook Weiland (1805: 161) *wierde* de normale vorm in de eerste en de derde persoon enkelvoud. Als Roorda van dat onderscheid op de hoogte was, kan er zo verwarring zijn opgetreden. Waarschijnlijker is misschien dat, los van de modi, *wierde* een weinig voorkomende variant is van *wierd*⁹, vergelijkbaar met de variatie van *kon* en *konde*, *zou* en *zoude*, *had* en *hadde* etc.

We kunnen de gegevens uit Tabel 1 confronteren met de gedrukte werken uit de achttiende eeuw, ten eerste met grammatica's, ten tweede met literaire werken. In de grammaticale hoek zijn twee concurrerende systemen te onderscheiden. Het eerste is dat van laat-zeventiende-eeuwse en achttiende-eeuwse Vondelianen als Johannes Vollenhove, Arnold Moonen, Jacobus Nylöe en Balthazar Huydecoper. Zij schrijven *worden* voor als infinitief en in het praesens, *werd* in indicatief praeteritum en *wiert* in conjunctief praeteritum en lijken daarmee de onenigheid van eerdere spraakkunstenaars als Christiaan van Heule en Petrus Leupenius op te willen lossen (Dibbets 1991: 34; De Bonth 1998: 280-282; Nylöe 1723: 74). Herman Tollius (2007: 43) brengt in zijn tot voor kort ongepubliceerde grammatica (ca. 1774) die reglementering direct in verband met Vondels taalgebruik, maar dat verband is waarschijnlijk minder zeker dan gewenst door de Vondelianen (cf. Dibbets 1991: 34). Deze naar tijd en wijs onderscheiden functies van *word*, *werd* en *wierde* heeft ook Weiland (1805: 160-161).

Het tweede systeem is dat van Willem Sewel en Lambert ten Kate en dat komt er op neer dat in infinitief en praesens zowel *e-* als *o-*vormen gebruikt worden en dat in het praeteritum het *ie*-vocalisme dominant is¹⁰. Tollius (2007: 43) onderscheidt deze twee systemen en houdt zelf het tweede aan: zijn vervoeging luidt *worden – wierd – geworden*.

Volgen onze auteurs nu de Vondeliaanse reglementering of de indeling van Tollius c.s.? Talrijke voorbeelden van *ie*-vormen in indicatief praeteritum wijzen op het laatste¹¹, zodat we misschien mogen concluderen dat Sewel, Ten Kate en Tollius overeenstemmen met het gebruik – waarbij in het midden moet blijven of zij het gebruik volgen of juist invloed erop hebben gehad.

Gedrukte, literaire werken suggereren dat zij het gebruik volgen. In Rotgans' *Wilhelm de Derde*, uitgegeven in 1710, vinden we in het eerste deel uitsluitend de *ie*-variant, ook in

- 9 Vgl. Rotgans (1710: 13), die te midden van veel *wierdt* 'Driewerven wierde op zee vervarelyk gestreën' schrijft. Zie ook noot 12.
- 10 Ten Kate (1723: 563) geeft *worden – wierd – geworden* en tekent aan dat 'oul:' dus *oullings*, 'voorheen' ook *ward* en *werd* voorkwamen in praeteritum, en ook dat sommige geleerden *werden* in de infinitief verkiezen, in welk geval de stamtijden (zie Ten Kate 1723: 566) *werden – wierd/word – geworden* luiden.
- 11 Ter illustratie: 'Dese nagt wierd het zelfde volk gecommandeert beneffens eenige Bilkers & Franekers' (Roorda, 178); 'Het escorte te Franeker koomende wierd op order van het Defensie Weesen getraceerd' (Roorda, 178); 'Den 18 wierden de tydingen van daags te voren bevestigd' (Van der Does, ed. 235); 'wy wierden aldaar wel ontvangen' (Van der Does, ed. 238); 'Ten 12 uur trok ik na de Coupure en wierd verkwikt door de balsemische lucht en het jonge groen' (Van Eijck, 47); 'Ten 6 uur wierd an onze kaamer geklopt' (Van Eijck, 53).

indicatief praeteritum¹². Ook in Van Effens *Hollandsche Spectator* uit 1731 treffen we hoofdzakelijk *ie*-vormen aan in indicatief praeteritum¹³, evenals in Kinkers *Post van den Helicon* uit 1788¹⁴. Nog in het eerste deel van Bilderdijks *Geschiedenis des Vaderlands* uit 1832 treffen we door elkaar *e*- en *ie*-vormen aan, zij het *ie* vooral in onderschikking, in overeenstemming met de reglementering van Moonen, Huydecoper c.s. en Weiland¹⁵. In 1871 erkent Brill in de vierde editie van zijn *Nederlandsche spraakleer* zowel *wierd* als de ‘thans gebruikelijke imperfect *werd*’ (1871: 322).

De spaarzame gegevens laten definitieve conclusies niet toe, maar van in de zestiende of zeventiende eeuw gestandaardiseerde stamtijden *worden – werd – geworden* is zeker geen sprake. Het lijkt erop dat in de achttiende eeuw meerdere vormen naast elkaar bestonden, ook in het geschreven Nederlands. In de infinitief en wellicht het praesens domineerde de *o*-variant, in het praeteritum de *ie*-variant. Algemeen lijkt dus *worden – wierd – geworden*: de variatie die door Van den Toorn et al. en Van der Sijs werd uitgesloten. De standaardisering van de stamtijden *worden – werd – geworden* moet van later datum zijn.

De kwestie is dan ook eerder waarom niet *wierd* de standaardvorm werd. Aangezien de invloedrijke Weiland (1805: 160-161) net als Moonen en Huydecoper de *ie*-vormen voor de uitstervende conjunctief reserveert, zal de negentiende eeuw ons waarschijnlijk beter leren wat er van *ie* is geworden – een even laat als gemankeerd succes voor de vroeg-achttiende-eeuwse Vondelianen.

In ieder geval lijkt een interpretatie die van de zeventiende-eeuw overspringt naar het huidige Standaardnederlands en daarbij onwelgevallige vormen kwalificeert als Zuid-Nederlands, dialectisch of archaisch (of welke ‘substandaard’-aanduiding men ook verkiest), geen recht te doen aan de achttiende-eeuwse ‘standaard’ noch aan de vorming van de huidige standaard.

4.3 Deelwoordconstructies

Taalhistorici lijken het erover eens dat deelwoordconstructies in de geschiedenis van het Nederlands een belangrijke rol hebben gespeeld. Daarbij overheerst het idee dat ze met name in zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands opkwamen onder invloed van de latiniserende stijl van toenmalige auteurs. In Van den Toorn et al. (1997: 330-333) worden

- 12 Bijv. Rotgans (1710: 6): ‘Myn onheil wierdt beschreit van alle waterryen’, en (1710: 24): ‘Den zesden Jakob wierdt in haare plaats de staf, / Door wettig erfrecht, van het Britsche ryk gegeven’; vgl. *wierde* in (1710: 13): ‘Driewerven wierde op zee vervarelyk gestrêen’. Net als de andere literaire bronnen heb ik Rotgans geraadpleegd en doorzocht in de DBNL; zie de bibliografie.
- 13 Bijv. Van Effen (1731: 3): ‘Al dit vereischte wierd overvloedig beantwoord. Ook wierd dit nieuwe Werk aanstonds op een ongehoorde manier getrokken’.
- 14 Bijv. Kinker (1788: 50): ‘Eerst wierd er zo wat over de schoonheid en vermakelijkheid der trekvaart gesproken’; ‘Op dit zeggen, wierd de oude Juffrouw rood van kwaadheid’ (1788: 51); ‘Hier na wierd het gesprek vrij algemeen’ (1788: 52). Vgl. bij Kinker (1788: 157): een eenzame *e*-variant en ook nog in onderschikking: ‘dat voorts de *turbateur* of *turbateurs* belast en bevolen werd’.
- 15 Bijv. Bilderdijk (1832: 29): ‘Drusus werd opgevolgd’, en (1832: 30): ‘zij werden te rug gedreven’; ‘Hij werd bij de Batavieren bemind’. In onderschikking overheerst de *ie*-variant, bijv. in (1832: 34): ‘den oorlog die in Italie gevoerd wierd’; ‘die tegen Tutor en Sabinus door Vespaziaan zelv’ geëindigd wierd’. Maar vgl. (1832: 31): ‘wier onderwerping toen bedoeld werd’.

participiumconstructies alleen besproken in het hoofdstuk over Vroegnieuw Nederlands (1550-1650), niet in dat over Nieuw Nederlands (1650-1880) en ook niet in de hoofdstukken over eerdere periodes. De bespreking is gebaseerd op Overdiep (1931-1935), Komen (1994) en Rinkel (1989). Van der Wal (1992: 272-274) bespreekt de 'frequent voorkomende' participiumconstructies, maar geeft alleen voorbeelden uit de zeventiende eeuw, net als Overdiep, uiteraard, die een indeling geeft van de verschillende deelwoordconstructies (1935: 349-388); zo ook Hermkens & Van de Ketterij (1980: 189-204). Overdiep excerpereerde natuurlijk alleen zeventiende-eeuws materiaal voor zijn syntaxis van het zeventiende-eeuws en grotendeels, hoewel niet uitsluitend, gedrukt en literair werk (vgl. Overdiep 1931: 6-7). Komen (1994) stelt absolute constructies centraal en besteedt in dat verband veel aandacht aan deelwoordconstructies, maar vanuit theoretisch perspectief en niet zozeer als empirisch fenomeen.

Rinkel (1989) geeft in haar pioniersstudie een indeling en een analyse van de gebruiksmogelijkheden op basis van een corpus gedrukte teksten van drie zeventiende-eeuwse auteurs, waarvan er twee hoog opgeleid zijn. De resultaten zijn bijzonder interessant. De hoogontwikkelde, literaire auteur P.C. Hooft blijkt de ingewikkeldste participiumconstructies te gebruiken en bij veel verschillende werkwoorden. De schipper David Pietersz. de Vries beperkt zich in zijn journal tot een kleine groep werkwoorden (veel *zijnde* en *hebbende*) en slaagt er minder in de deelwoorden telkens syntactisch ondubbelzinnig met een constituent te verbinden. De wetenschapper Johannes de Laet, evenals Hooft historicus, bezet een tussenpositie¹⁶. Het totaal aantal participiumconstructies verschilt nauwelijks bij Hooft en De Laet, maar De Vries gebruikt er half zo veel.

Van der Sijs besteedt geen afzonderlijke aandacht aan deelwoordconstructies, wel wijdt ze woorden aan absolute constructies in verband met voorzetsels die daaruit zijn voortgekomen als *gedurende*, *aangaande*, *ongeacht*, *uitgezonderd* (2004: 516-518). Ze haalt ook de achttiende-eeuwse discussie aan over de ablativus dan wel nominativus absolutus (zie Komen 1994: 110-164). Verder stelt Van der Sijs dat absolute constructies 'in de levende Nederlandse taal' niet voorkwamen (2004: 516), zonder uitleg van dat begrip, en dat ze in de negentiende eeuw als 'gekunsteld' golden (2004: 517).

In de achttiende eeuw trokken absolute constructies taalkundige aandacht. Vroeg-achttiende-eeuwse grammatici als Moonen en Sewel besteedden er nauwelijks aandacht aan (Komen 1994: 114), maar Ten Kate en Huydecoper beginnen een discussie die de gehele eeuw omspant (De Bonth 1998: 374-376; Komen 1994: 110-164). Daarin staat centraal of het Nederlands een nominativus absolutus of eerder een ablativus absolutus kent. Nadat Weiland (1805) en Siegenbeek (in zijn *Syntaxis* uit 1810) zich tegen de absolute participiumconstructie hadden gekeerd¹⁷, werd in de negentiende eeuw de vraag belangrijk of de absolute deelwoordconstructie wel bestaat in het Nederlands (Komen 1994: 110-164)¹⁸.

16 Rinkel gebruikte Hoofts *Neederlandsche Histoerien* (1642), De Laets *Historie Ofte Iaerlijck Verhael Uan de Verrichtinghen der Geotroyeerde West-Indische Compagnie* (1644) en De Vries' *Korte Historiaal ende Journaels Aenteykeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereltd-ronde* (1655).

17 Vgl. Weiland (1805: 258): 'Doch, daar deze gansche spreekwijs uit eene verkeerde navolging van het gebruik der Latijnen schijnt gesproten te zijn, zoo behoort men dezelve, in onze taal, zoo veel mogelijk te vermijden'.

18 Vgl. Hermkens & Van de Ketterij (1980: 189): 'De absolute constructie is een latinisme'.

Net als bij *wierd* (zie 4.2) geldt hier dat wie achttiende-eeuwse teksten leest, geregeld deelwoordconstructies zal aantreffen. Maar ook geldt weer dat een precies beeld van de aard en de verspreiding ervan nog niet voorhanden is, en daarom evenmin van het verloop en de geleidelijke verdwijning ervan. Uit de literatuur rijst het beeld op dat de deelwoordconstructie een vooral Vroegnieuw-nederlands verschijnsel is dat in de achttiende en negentiende eeuw al als archaisch of latinistisch gold. In de voor dit artikel bestudeerde laat-achttiende-eeuwse teksten uit een weinig formeel genre verwachten we dan ook weinig deelwoordconstructies aan te treffen: minder dan in de drie gedrukte zeventiende-eeuwse teksten die Rinkel bestudeerde en misschien vooral ‘min of meer geijkte participiumconstructies’ (Rinkel 1989: 234).

Om de frequentie van participiumconstructies te kunnen vergelijken met de gegevens van Rinkel (1989: 224), die becijferde dat ‘Hooft [...] 1 participiumconstructie op 48 woorden [gebruikt], De Laet 1 op 51 en De Vries 1 op 84’, heb ik bij mijn drie informanten Roorda, Van der Does en Van Eijck de constructies met een participium praesentis en met een participium perfecti geteld. De resultaten staan in Tabel 2.

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK	TOTAAL
PART PRAES	95 (85,6) [94,7]	42 (75) [131]	87 (64,9) [126,4]	224 (74,4) [113,8]
PART PERF	16 (14,4) [562,5]	14 (25) [392,9]	47 (35,1) [234]	77 (25,6) [331,2]
TOTAAL	111 (100) [81,1]	56 (100) [98,2]	134 (100) [82,1]	301 (100) [84,7]

Tabel 2: *aantal constructies met een participium praesentis en met een participium perfecti bij Roorda en Van der Does in absolute getallen (en in procenten) [en het aantal woorden waarin zich gemiddeld één participiumconstructie voordoet]*

Het blijkt dat de auteurs ongeveer op het niveau van Rinkels informant de schipper De Vries zitten (1 participiumconstructie op 84 woorden). Daarmee gebruiken ze aanzienlijk minder participiumconstructies dan Hooft en De Laet. De frequentie van deelwoordconstructies blijft gemiddeld, zoals verwacht, achter bij die van Rinkels zeventiende-eeuwse auteurs, maar daar staat tegenover dat Roorda, Van der Does en Van Eijck aan het eind van de achttiende eeuw in een weinig formele tekst nog altijd de aantallen halen van De Vries, wiens tekst gepubliceerd was. In een weinig formeel genre produceren mijn informanten gemiddeld één participiumconstructie op 84,7 woorden.

Verder valt op dat de verdeling over participium praesentis en perfecti steeds overtuigend uitvalt in het voordeel van praesentis (gemiddeld 74,4 tegen 25,6%) en dat daarbij een behoorlijke individuele variatie optreedt: bij Roorda 85,6 tegen 14,4%, bij Van Eijck

64,9 tegen 35,1%. Mijn informanten stemmen hierin ongeveer overeen met Rinkels¹⁹ gegevens over De Laet (71,5 praesentis tegen 28,5% perfecti) en De Vries (83,6 tegen 16,4%). Vergeleken met Hooft wijken alle andere schrijvers af; bij hem ligt de verhouding op 51 tegen 49% met het lichte voordeel voor constructies met een participium praesentis.

De gevonden constructies met een participium praesentis²⁰ zijn doorgaans bijzin in een andere hoofd- of bijzin. Een syntactische vierdeling is te maken naar de aanwezigheid van het subject van het deelwoord in de deelwoordconstructie, en naar de functie van het (veronderstelde) subject in de bovengeschikte zin. Deze vierdeling, die vier gradaties van verbondenheid laat zien, sluit overigens nauw aan bij Overdiep (1935: 350)²¹.

1 ABSOLUUT²²: Het subject van (de in) het deelwoord (uitgedrukte handeling) vervult geen functie in de bovengeschikte zin. Het subject van het deelwoord wordt geëxpliciteerd. Een voorbeeld is *Dit het zein zynde, stonde ik op en liet alarm slaan* (Roorda, 178). In dit voorbeeld is het subject *Dit* van het tegenwoordig deelwoord *zynde* geëxpliciteerd in de participiumconstructie en het vervult geen functie in de hoofdzin met inversie *stonde ik op en liet alarm slaan*. De participiumconstructie fungeert als bijwoordelijke bijzin van causaliteit: *omdat dit het sein was*.

2 HALF-ABSOLUUT: Het subject van (de in) het deelwoord (uitgedrukte handeling) vervult geen functie in de bovengeschikte zin. Het subject van het deelwoord wordt niet geëxpliciteerd, maar blijkt uit de context. Een voorbeeld is *Hun vraagende naar de Reeden, hunner Optogt, was het antwoord [...] (Roorda, 179)*. Het subject van *vraagende* is impliciet en niet te vinden in de hoofdzin. De voorafgaande zin luidt: *Ik reed harder aan ende Compagnie kwam my reeds een end weegs van Dongjum af te gemoet* (Roorda, 179). In de directe context staan dus twee pronomina (*ik* en *my*) die een interpretatie van het subject van *vraagende* dwingend sturen. De participiumconstructie fungeert als bijwoordelijke bijzin van tijd: *Toen ik hen vroeg naar de reden van hun optocht*.

19 Ik baseer de percentages over Rinkels informanten op haar tabellen met absolute getallen, zie Rinkel (1989: 230-231).

20 Ik heb me beperkt tot constructies rond een tegenwoordig deelwoord, omdat die veel meer voorkomen dan die rond een voltooid deelwoord en omdat ze in het huidige Standaardnederlands juist minder of zelfs nauwelijks nog lijken voor te komen. Voorbeelden van constructies met een voltooid deelwoord zijn *In ons logement teruggekeerd, hoorde wy [...]* (Van der Does, ed. 240) en *om het Declaratoir aan de Staaten van Vriesland te Leeuwarden gepraesenteerd af te haalen* (Roorda, 178).

21 Rinkel (1989: 210-216) maakt een tweedeling in absoluut en conjunct en stelt dat gevallen die ik onder 2 half-absoluut noem (en die Hermkens & Van de Ketterij 1980: 198-199 quasi-conjunct noemen) gewoon conjunct zijn, omdat ze via een buitentalige referentie wel degelijk te verbinden zijn met andere zinsdelen of zinnen. De hier voorgestelde categorieën 2, 3 en 4 zouden dan eerder subcategorieën zijn van de categorie conjunct. Ten dele is dit een kwestie van naamgeving. Let wel dat mijn 4 categorieën gradaties van verbondenheid representeren met 1 en 4 als uitersten van on- resp. verbondenheid. Verder zou Rinkels beroep op 'referentie' of de semantiek ook moeten gelden voor categorie 1, die ook zij absoluut noemt, en dan blijkt uiteraard dat ook de absolute constructies op enigerlei wijze 'verbonden' zijn: ze vervullen immers een syntactische functie binnen een groter geheel, bijv. bijwoordelijke bepaling, omdat er een semantische relatie ligt. Het lijkt dan ook wijs in eerste instantie zuiver syntactische argumenten te betrekken in de categorisering. Ten slotte, het empirisch materiaal dwingt ons m.i. van begin af aan onderscheid te maken tussen 3 en 4; zie verderop in deze paragraaf.

22 Vgl. Overdiep (1935: 370) die dit de 'volslagen absolute constructie' noemt.

3 HALF-CONJUNCT: Het subject van (de in) het deelwoord (uitgedrukte handeling) vervult een functie in de bovengeschikte zin, maar niet die van subject. Het subject van het deelwoord wordt niet geëxpliciteerd. Een voorbeeld is *Te Helvoirt komende, kwam den Heer van Onzenvoort [...] ons achterop ryden* (Van der Does, ed. 236). Het subject van *komende* is geïmpliceerd in *ons* in de hoofdzin. De participiumconstructie fungeert als bijwoordelijke bijzin van tijd: *Toen wij te Helvoirt kwamen*.

4 CONJUNCT: Het subject van (de in) het deelwoord (uitgedrukte handeling) is gelijk aan het subject van de bovengeschikte zin. Het subject van het deelwoord wordt niet geëxpliciteerd. Een voorbeeld is *Van dit tourtie terugkoomende, naamen wij de thee* (Van Eijck, 57). Het subject van *terugkoomende* in de als bijwoordelijke bijzin van tijd fungerende deelwoordconstructie (*Toen wij van dit toertje terugkwamen*) is gelijk aan *wij* uit de hoofdzin. Onder deze vierde categorie vallen ook zinnen als *Ik belaste schreeuwende om [...]* (Roorda, 183), waarin het tegenwoordig deelwoord de functie van predicatieve toevoeging heeft, en zinnen als *Ik dit hoorende ging terstond [...]* (Roorda, 180), die in een vertaling ook een bijvoegelijke bepaling kunnen opleveren: *Ik, die dit hoorde, ging terstond* (maar ook: *Ik, toen ik dit hoorde, ging terstond*).

De resultaten zijn opgenomen in de onderstaande Tabel 3.

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK ²³	TOTAAL
1 ABSOLUUT	6 (6,3) [0,7]	8 (19) [1,5]	18 (20,7) [1,6]	32 (14,3) [1,3]
2 HALF-ABS	4 (4,2) [0,4]	3 (7,1) [0,5]	5 (5,7) [0,5]	12 (5,4) [0,5]
3 HALF-CONJ	13 (13,7) [1,4]	7 (16,7) [1,3]	17 (19,5) [1,5]	37 (16,5) [1,5]
4 CONJUNCT	72 (75,8) [8]	24 (57,1) [4,4]	47 (54) [4,3]	143 (63,8) [5,6]
TOTAAL	95 (100) [10,6]	42 (100) [7,6]	87 (100) [7,9]	224 (100) [8,8]

Tabel 3: *aantal constructies met een participium praesentis in absolute getallen (en in procenten) [en per 1000 woorden] bij Roorda, Van der Does en Van Eijck, uitgesplitst naar de vier te onderscheiden typen*

23 Ik heb voor dit onderdeel de eerste drie brieven van Van Eijck geanalyseerd, die ongeveer 11.000 woorden omvatten, dus het dubbele van Van der Does' 5.500 woorden (tegen Roorda's 9.000).

De teksten van Van der Does en Van Eijck, respectievelijk ca. 5.500 en 11.000 woorden, vertonen een grote mate van overeenstemming. Van Eijck heeft in absoluut opzicht steeds ongeveer het dubbele van Van der Does. Roorda wijkt op twee punten af: absolute constructies (1) heeft hij minder; in plaats daarvan heeft hij veel meer conjuncte (4). De distributie over de vier types laat zien dat half-absolute constructies (2), waarbij de lezer relatief veel inspanning moet leveren om het subject van het deelwoord uit de context te construeren, het minst gebruikt worden (gemiddeld 5,4%). Absolute constructies (1) en half-conjuncte constructies (3) komen gemiddeld ongeveer evenveel voor (14,3% resp. 16,6%). De grote meerderheid (gemiddeld 64,1%) is conjunct (4). Het gemiddeld aantal tegenwoordig-deelwoordconstructies per 1000 woorden is 8,8. Dat betekent dat gemiddeld elke 115 woorden een tegenwoordig-deelwoordconstructie optreedt²⁴. De conclusie kan volgens mij alleen maar zijn dat constructies met een tegenwoordig deelwoord kortweg veel voorkomen.

Een volgende manier om zicht te krijgen op de productiviteit van de constructie is te bekijken bij hoeveel verschillende en bij welke werkwoorden zij zich voordoet. Eerst kijken we naar het aantal tokens en types en de verhouding tussen beide; zie Tabel 4.

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK ²⁵	TOTAAL
TOKENS	95	42	87	224
TYPES	46 ²⁶	17 ²⁷	38 ²⁸	101
VERHOUDING TYPES-TOKENS	2,1	2,5	2,3	2,2

Tabel 4: aantal tokens en types van *participia praesentis* bij Roorda, Van der Does en Van Eijck in absolute getallen, en de verhouding tussen types en tokens uitgedrukt als 1 staat tot X

Het blijkt dat in het algemeen het grote aantal tokens gekoppeld kan worden aan een veel kleiner aantal types, maar het is zeker niet zo dat een klein aantal verba verantwoordelijk is voor alle deelwoordconstructies. Daarvoor is het aantal types te groot, zeker bij Roorda en Van Eijck (46 resp. 38). De verhouding types-tokens geeft het aantal constructies aan dat de auteur maakt met één type. Roorda maakt gemiddeld 2,1 deelwoordconstructie met één type en is daarmee de creatiefste van de drie auteurs. Van der Does gebruikt elk type gemiddeld 2,5 maal en is de eenzijdigste schrijver.

Een verdere analyse van de type-token-relatie laat zien dat een kleine groep van verba, van types dus, verantwoordelijk is voor een groot aantal (hoewel zeker niet alle) deel-

24 Ter vergelijking: in een regulier wetenschappelijk artikel van zo'n 10.000 woorden zouden we dus 88 constructies met een tegenwoordig deelwoord kunnen aantreffen.

25 Ik heb voor dit onderdeel de eerste drie brieven van Van Eijck geanalyseerd, die ongeveer 11.000 woorden omvatten, dus het dubbele van Van der Does' 5.500 woorden (tegen Roorda's 9.000).

26 Waarbij *werdende* en *wordende* samen als een type gelden; idem *komende* en *t huyskomende*.

27 Waarbij *uytrydende* en *terugrydende* gelden als een type.

28 Waarbij *koomende*, *terugkomende* en *thuiskomende* gelden als een type.

woordconstructies, de tokens. Bij alle drie de auteurs zijn de participia praesentis *zijnde*, *hebbende* en *komende* de meest frequente²⁹. Zie Tabel 5.

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK ³⁰	TOTAAL
TOKENS	95 (100)	42 (100)	87 (100)	224 (100)
1 <i>zijnde</i>	14 (14,7)	9 (21,4)	28 (32,2)	51 (22,8)
2 <i>hebbende</i>	9 (9,5)	8 (19)	9 (10,3)	26 (11,6)
3 <i>komende</i>	9 (9,5)	5 (11,9)	10 (11,5)	24 (10,7)
TOTAAL van 1-3	32 (33,7)	22 (52,4)	47 (54)	101 (45,1)

Tabel 5: aantal tokens van de drie meest voorkomende participia praesentis *zijnde*, *hebbende* en *komende* bij Roorda, Van der Does en Van Eijck in absolute getallen (en in procenten)

Uit de verhouding tussen types en tokens (zie Tabel 4) bleek al dat Roorda creatiever was dan Van der Does en Van Eijck. Dat blijkt nogmaals duidelijk uit Tabel 5, waarin te zien is dat de drie meest frequente participia *zijnde*, *hebbende* en *komende* bij Roorda ongeveer een derde van de tegenwoordig-deelwoordconstructies bepaalt, tegenover ruim de helft bij de twee andere schrijvers. De grotere eenzijdigheid van Van der Does en Van Eijck hangt ermee samen dat zij relatief veel meer constructies maken rond de deelwoorden *zijnde* (vooral Van Eijck) en *hebbende* (Van der Does).

Voor alle drie de auteurs geldt dat *komende* een hoogfrequent participium is: gemiddeld 10,8% van de constructies draait om dat verbum. Heel vaak gaat het om zinnen als *In de kerk komende, is men in eene groote ruimte* (Van Eijck, 48), *Thuisloomende, vonden wij het huisgezin van de heer Liberher* (Van Eijck, 52), waarin het participium in een relatief korte constructie de eerste zinsplaats bezet. Een verdere semantische groepering van de gebruikte participia laat zien dat *komende* uitgebreid kan worden met allerlei participa die een fysieke beweging of een toestand aanduiden, zodat de gegevens uit Tabel 5 uitgebreid worden met die uit Tabel 6.

²⁹ De hoge frequentie van *zijn* en *hebben* hangt ook samen met de functie van hulpwerkwoord.

³⁰ Ik heb voor dit onderdeel de eerste drie brieven van Van Eijck geanalyseerd, die ongeveer 11.000 woorden omvatten, dus het dubbele van Van der Does' 5.500 woorden (tegen Roorda's 9.000).

	ROORDA	VAN DER DOES	VAN EIJCK ³¹	TOTAAL
TOKENS	95 (100)	42 (100)	87 (100)	224 (100)
4				
<i>staande</i>	4	1	1	
<i>leggende</i> ³²	2			
<i>gaande</i>	1		3	
<i>lopende</i>	1			
<i>dobberende</i>	1			
<i>rijdende</i>	1	2	1	
<i>wandelende</i>	1			
<i>zig wendende</i>	1			
<i>keerende</i>		4		
<i>retourneerende</i>			2	
<i>passeerende</i>			2	
<i>zittende</i>			1	
<i>vallende</i>			1	
<i>inrukkende</i>			1	
SUBTOTAAL van 4	12 (11,4) [8]	7 (16,7) [3]	12 (13,8) [8]	31 (13,8)
TOTAAL van 1-4 vgl. Tabel 5	44 (46,3) [11]	29 (69) [6]	59 (67,8) [11]	132 (58,9)

Tabel 6: aantal tokens van 4: werkwoorden van fysieke beweging en toestand, bij Roorda, Van der Does en Van Eijck in absolute getallen (en in procenten) [en het aantal types]; TOTAAL van 1-4 verwijst naar Tabel 5

Met bijtelling van de andere participia (dan *komende*) van werkwoorden uit het semantische domein van fysieke beweging en toestand, die zoals de subtotalen in Tabel 6 aangeven, een aanzienlijk portie vertegenwoordigen, nadert Roorda's totaal (46,3%) de helft van zijn totaal aantal tokens, terwijl Van der Does en Van Eijck ruim meer dan tweederde halen (69 resp. 67,8%). De in Tabel 6 gegeven werkwoorden omvatten daarmee een groot deel van de tegenwoordige deelwoorden die worden gebruikt, en veel meer dan we op basis van Tabel 4 zouden verwachten. Als we het aantal types uit Tabel 6 namelijk vermenigvuldigen met resp. 2,1 (Roorda), 2,5 (Van der Does) en 2,3 (Van Eijck), levert dat een verwachting op voor het percentage deelwoordconstructies van resp. 24,3 (Roorda), 35,7 (Van der Does) en 29,1 (Van Eijck). De werkelijke percentages liggen steeds ongeveer twee keer zo hoog.

³¹ Ik heb voor dit onderdeel de eerste drie brieven van Van Eijck geanalyseerd, die ongeveer 11.000 woorden omvatten, dus het dubbele van Van der Does' 5.500 woorden (tegen Roorda's 9.000)

³² *Leggende* is *liggende*.

In algemene termen wijst het voorgaande op een zekere eenzijdigheid in het gebruik qua semantisch domein, en het is niet ondenkbaar dat precies die eenzijdigheid, na de afwijzing van de constructie in negentiende-eeuwse grammatica's (Komen 1994: 110-164), mede debet is geweest aan de geleidelijke verdwijning van tegenwoordig-deelwoordconstructies. Een zeer gevarieerd en ruim gedistribueerd verschijnsel zou zich allicht moeilijker laten uitbannen. Een ander argument daarvoor levert de vergelijking met Rinkel, die ook de meest frequente participia telde. Haar inventaris stemt overeen met de mijne, zij het dat zij ook *ziende*, *horende* en *verheffende* meerekent. Hoofst put in 12,4% van de gevallen uit die groep van hoofdfrequente verba, De Laet in 23,2 en De Vries in 62,4%³³. De auteurs uit mijn laat-achttiende-eeuws corpus lijken dus wederom op De Vries.

Aan de andere kant geeft groep 4 in Tabel 6 ook een indruk van de productiviteit van constructies met een participium praesentis, en daarmee van de levendigheid waarmee deze ingezet worden. Beperkt Van der Does zich tot *staande*, *rijdende* en *keerende* (als variatie op *komende*), Roorda toont zich met *dobberende*, *wandelende* en *zig wendende* een stuk creatiever. Van Eijck voegt daar *vallende* en *inrukkende* aan toe en bewijst met name door *retourneerende* (haar stilistische variant van (*terug*)*komende*) en *passeerende* dat zij de Nederlandse morfologie op leenwoorden toepast.

Hoewel de meeste deelwoordconstructies voorkomen bij een beperkt aantal verba, moeten we de grote aantallen types (Tabel 4) niet uit het oog verliezen. Bovendien vertonen de constructies rond geijkte participia als *zijnde* en *hebbende* geregeld een behoorlijke mate van complexiteit en creativiteit, meer dan de zinnen met *komende* (zie boven). Ter illustratie geef ik enkele voorbeelden: *Een mof, eenige tyd na onse Marsch nieuwsgierig geworden zynde, waar wy naar toegingen, had een Paard genomen* (Roorda, 179); *Gene militairen gewaar geworden zynde, marcheerden wy* (Roorda, 181); *zoodanig dat ik, niet in staat zijnde al die eerteekens, voor de vyanden des vaderlands opgerigt, aan te zien, mijn oogen toedeed* (Van der Does, ed. 244); *Veele gragjes hier zijnde als in Utrecht met muuren, was hij verleege om het kind kwijt te worden* (Van Eijck, 52); *waar na 100 man met een Een Ponder te Workum gelaaten hebbende, wy [...] marcheerden* (Roorda, 180); *alwaar ons volk, zolang op de scheepen gezukkelt en gebrek geleeden hebbende, zig niet weynig verkwikte* (Roorda, 184); *doch [...] het gemeen vernomen hebbende, dat den Gouverneur ordre had gegeven, dat het guarnisoen des andere daags allen met oranje cocardes moest optrekken, raakte het canailje in beweging* (Van der Does, ed. 238-239); *Ten halv 10 vertrok onzen ouden vriend de heer Monchy naar Rijssel, hetwelk mij zeer aandeedt, hebbende verscheiden maanden met den anderen in de beste eensgezindheid doorgebracht* (Van Eijck, 65).

Nadere studie van de deelwoordconstructies in deze teksten is nodig, maar heeft geen plaats in deze eerste verkenning. Een analyse van de constructies naar hun syntactisch functioneren (gerelateerd aan (beknopte) bijzinnen, bijwoordelijke en bijvoeglijke bepalingen) zou interessant zijn. Ook de distributie over de vier typen (Tabel 3) behoeft meer studie, met name in relatie tot de geschiedenis en dus het geleidelijke verdwijnen van de constructie. Vergelijkingen met andere teksten zijn nodig, zowel uit andere (eerdere en latere) periodes als uit dezelfde periode, maar dan van andersoortige auteurs (meer uit de midden- en lagere klasse) en in andere genres. Ook de constructies rond een voltooid deelwoord verdienen nadere studie.

33 Ik baseer de percentages over Rinkels informanten op haar tabellen met absolute getallen, zie Rinkel (1989: 232-233).

De voorlopige conclusie moet volgens mij zijn dat deelwoordconstructies, en zeker die rond een participium praesentis, aan het eind van de achttiende eeuw in weinig formele teksten uit hogere kringen, veel voorkomen. In die zin maken ze wel degelijk deel uit van ‘de levende Nederlandse taal’ (vgl. Van der Sijs 2004: 516). Deelwoordconstructies zijn ook niet specifiek renaissancistisch, maar in de teksten uit mijn corpus volkomen normaal en in die zin ‘algemeen’, ‘standaard’. De laat-achttiende-eeuwse realiteit lijkt te zijn dat de deelwoordconstructie een bloeiend bestaan leidt. En hoewel de auteurs een sterke voorkeur hebben voor *zijnde*, *hebbende* en *komende*, is er toch geen sprake van dat er alleen maar geijkte constructies voorkomen. Integendeel, productiviteit lijkt kenmerkend voor het tegenwoordig deelwoord. Wie toedeneert naar het verdwijnen van deelwoordconstructies (vgl. Van der Sijs 2004: 516-518), daarmee de gebruikers ervan achteraf tot archaïserende schrijvers bestempelend, lijkt geen recht te doen aan de achttiende-eeuwse ‘standaard’.

Het is waarschijnlijker dat de deelwoordconstructie pas in de negentiende eeuw geleidelijk verdween onder invloed van bijvoorbeeld negatieve evaluaties in stijlboeken. Simpele afwezigheid kan ook die invloed hebben gehad: Komen (1994: 153) meldt bijvoorbeeld ten aanzien van de absolute constructie dat deze in de negentiende-eeuwse schoolgrammatica zelden expliciet wordt behandeld en dat vaak wordt volstaan met een bespreking van tot voorzetsel gegrammaticaliseerde deelwoorden als *gedurende* en *uitgezonderd*. Den Hertog en Taco Roorda verwerpen expliciet de absolute deelwoordconstructie (Komen 1994: 161). Hoe het de veel frequentere conjuncte constructies is vergaan, weten we hiermee echter nog niet.

4.4 Variatie van S en Z

Dat Van der Does volgens een geïntendeerde standaard schreef (zie paragraaf 4.1), is een belangrijk inzicht. Misschien mogen we daaruit afleiden dat verschijnselen als *ie*-vocalisme in het praeteritum van *worden* (zie 4.2) en tegenwoordig-deelwoordconstructies (zie 4.3) deel uitmaken van de standaard die hij nastreefde. En als dat zo is, kunnen we veronderstellen dat ook Roorda en Van Eijck volgens een geïntendeerde standaard schreven³⁴. Roorda gaf ook blijkt van gevoel voor stijlverschillen (zie 4.1).

Deze kennis is van belang voor een interpretatie van de spelling van de auteurs. Spelling intrigeert, omdat er zowel sprake is van variatie tussen teksten als binnen teksten, maar is ook lastig, omdat de relatie tussen klank en teken verre van eenduidig is. De transformatie van gesproken naar geschreven taal is bepaald niet lineair: men spelt niet fonetisch in een tijd waarin er al een lange traditie van schrijfconventies bestaat. Bovendien hebben we vaak te maken met meerdere of latere versies van teksten (zie paragraaf 3).

Ik licht er een spellingkwestie uit die bij een van de auteurs moeilijkheden lijkt op te leveren. Hoewel zijn spelling een grote regelmaat vertoont, oogt de Fries Roorda inconsistent in de spelling van S en Z. Zo treffen we in anlaut voor een vocaal en intervocalisch S aan. Elders verwachten we door assimilatie juist S, maar schrijft hij Z. Vaak varieert hij ook. Zie Tabel 7 voor voorbeelden.

³⁴ Overigens zijn er veel meer parallellen in taalgebruik tussen Roorda, Van der Does en Van Eijck, bijvoorbeeld in het gebruik van relativa.

S	Z	S en Z	
dese	beletzel	genoodsaakt	genoodzaak
onse	letzel	syn <i>poss.</i>	zijn <i>poss.</i>
ses	schermutzeling	seer	zeer
seeven		gesien	ziende
ysere		soo	zoo
weesen		afgesonden	zonden
weesentlykst		senden	zenden
besigtigen		sabel	zabel
besigheeden		versuchtingen	zuchten
Hussaaren		saturdag	zaturdag
besoeken		sondag	zondag
lesen		guarnisoen	guarnizoen
suyverste		sal	zal

Tabel 7: S-Z-variatie bij Roorda

We zouden nu kunnen concluderen dat Roorda in zijn geïntendeerde standaard faalt in een consequente S-Z-distributie, omdat hij als Fries het verschil tussen [s] en [z] niet maakte. De drie gevallen in de tweede kolom (Z na [t]) en *zabel* uit de vierde kolom zijn dan typische voorbeelden van hypercorrectie. Een dergelijke redenering volgt bijvoorbeeld Stroop (1997: 196) ten aanzien van de aan- en afwezigheid van H in anlaut in het uit 1736 stammende journaal van twee Zeeuwse zussen.

Deze interpretatie wordt gesteund door de grammaticale traditie, door het *WNT* en door Van der Does' gebruik. De grammatici schreven in de voornaamwoorden al lang Z voor. Moonen (1706: 124-137) heeft consequent *zyn*, *zich*, *zy*, *deeze*, *de zelve*, *het zelve*, *onze*, *zelf* en ook bij Sewel, Ten Kate en Huydecoper zijn de Z-vormen normaal (De Bonth 1998: 242-270). Een korte speurtocht in het *WNT* onder 'zes' en 'zeshonderd' levert voor *ses* 47 treffers op: 38 vóór 1700, 9 erna, terwijl *zes(honderd)* 15 keer vóór 1700 voorkomt tegen 139 erna. In de lemmata *ijzer* en *ijzeren* komen 16 citaten voor met S-spelling, alle zestien van voor 1700. De distributie van S en Z lijkt in de achttiende eeuw wel behoorlijk geregeld³⁵ en daarmee stemt Van der Does in zijn geïntendeerde standaard overeen. Als Brabander had hij wellicht minder moeite met [s] en [z]: hij schrijft keurig consequent *deze*, *onze*, *zeven*, *bezigtigen*, *Huzaren*, *verzoeken*, *zegt*, *verzogt*, *bezorgen*, *oorzaak*, *genoodzaak*, *zijn* (*poss.*), *zeer*, *gezien*, *voorzien*, *dezelve*, *zoo*, *zonden* etc. Ook wordt hij niet verleid tot verstemlozing in *raadzaam*, *behulpzaam*, *deszelfs*, *hetzelve* en *hartzeer*. Er zijn slechts een paar opvallendheden. Ook Van der Does heeft naast elkaar *guarnisoen* en *guarnizoen*, en hij spelt een keer *versekerde* (tegenover *zekerlijk*) en *sig* (tegenover elf keer *zig/zich*).

Problematisch voor deze interpretatie is echter dat Roorda S gebruikt in de frequente woorden in Tabel 8.

³⁵ Maar ook treffen we in het *WNT* aan: 14 keer *beletzel*, 12 keer *letzel* en 7 keer *schermutzeling(e)*, en dan nog 6 keer *schermutzel(de(n)jen)*, en net zoveel uit de zeventiende als uit de achttiende eeuw.

dese	28	deze	0
deselve	17	dezelve	1
onse	9	onze	0
syn <i>poss.</i>	4	zyn <i>poss.</i>	4
seer	1	zeer	14
soo	2	zoo	18

Tabel 8: frequenties van S- en Z-spelling in frequente woorden, bij Roorda

Kunnen we bij *zeer* en *zoo* nog volhouden dat Roorda in het algemeen Z hanteert, bij de andere woorden, de pronomina, liegen de frequenties er niet om. Als Roorda de grammaticale norm nastreefde, zou hij hier vaker Z gerealiseerd hebben; overigens spelt hij het werkwoord *zyn* en de talloze afleidingen ervan wel steeds met Z.

Dat brengt me op een andere interpretatie. Roorda's spellingsysteem is er niet door gekenmerkt dat een standaardtalig onderscheid van S en Z voor de representatie van [s] (en eventueel [z]) wordt nagestreefd. In plaats daarvan gebruikt Roorda als systeem (vrije) variatie. Die conclusie is in overeenstemming met Vandebussche (2002: 32, 35-40), die vaststelde dat in Vlaanderen in de negentiende eeuw door alle klassen heen, dus ook in de *upper class*, de spelling is gekenmerkt door variatie; aan officiële regelingen noch spellingdebatten lieten schrijvers zich iets gelegen liggen. Als Roorda vrij varieerde, zijn *letzel*, *beletzel*, *schermutzeling* en *zabel* geen gevallen van hypercorrectie, maar neutrale varianten: het teken Z representeert dezelfde klank als S, namelijk [s]³⁶. Dat Roorda binnen zijn systeem een voorkeur voor een bepaalde spelling aan de dag legde (bijvoorbeeld *dese* en niet *deze*, meestal *zeer* en *zoo*), geeft aan dat hij wel degelijk regelmaat nastreefde, en dus dat hij reflecteerde op zijn schrijfpaktijk.

Ongetwijfeld heeft Roorda's keuze voor een systeem van variatie alles te maken met zijn regionale achtergrond. Van der Does kon de normen volgen; die kende het verschil tussen [s] en [z] wel. Hoe zit het dan met Van Eijck, geboren in Gouda, woonachtig in Utrecht? Om die laatste vergelijking te kunnen maken heb ik in Tabel 9³⁷ spellingen van wat frequentere woorden bij Roorda en Van Eijck opgenomen: uit Roorda eerst enkele voorbeelden die andermaal zijn variatie demonstreren, dan uit Van Eijck dezelfde woorden voorzover aanwezig in haar tekst. Het blijkt dat Van Eijck consistent is in haar voorkeur voor Z, ook bij hoogfrequente woorden als pronomina en *zoo*. Toch moet ook bij Van Eijck de conclusie zijn dat ze weliswaar een grote regelmaat vertoont, maar tegelijkertijd varieert en ook bij veel voorkomende woorden als *zich/sich*, *zeer/seer* en *zien/sien*.

³⁶ De andere logische mogelijkheid, namelijk dat hij S en Z gebruikt voor de representatie van [z] is onwaarschijnlijk vanuit dialectologisch oogpunt. In (delen van) Friesland, waar Roorda vandaan kwam, en in (delen van) Groningen en Holland en rond Nijmegen is [s] gangbaar in alle posities, zie Weijnen (1966: 245-246).

³⁷ In Tabel 9 zijn ook verwerkt de resultaten voor afleidingen en varianten als *genoodzaakt*, *veroorzaakt*, *afgesonden*, *op zenden*, *sijner*, *deezen*, *zelve*, *sig*, *afzien*, *voorzien*, *gezien*, *bijzonderheden* etc.

Roorda	noodzaak	1	noodzaak	4
	oorszaak	2	oorzaak	0
	saturdag	2	zaturdag	4
	sondag	1	zondag	5
	sonden	4	zonden	4
	senden	0	zenden	2
Van Eijck ³⁸	nootzaak	0	nootzaak	4
	oorszaak	0	oorzaak	2
	sondag	0	zondag	5
	sonden	1	zonden	1
	sijn <i>poss.</i>	1	zijn <i>poss.</i>	14
	onse	0	onze	21
	dese	3	deze	50
	self	6	zelf	37
	sich	26	zich	22
	seer	11	zeer	44
	soo	4	zoo	54
	ses	2	zes	0
	seeven	1	zeeven	1
	sien	16	zien	35
	sonder	2	zonder	3
	bijsonder	0	bijzonder	7

Tabel 9: spelling en frequentie van enkele frequente woorden bij Roorda en Van Eijck

Terwijl de geschiedenis van de consonant spelling in de handboeken onvolledig is (vgl. Van den Toorn et al. 1997, Van der Sijs 2004), krijgen we uit het kleine, hier gepresenteerde corpus toch een coherente indruk. Aan het eind van de achttiende eeuw zijn S en Z in informele teksten van ontwikkelde mensen uit wat hogere kringen varianten. De zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse reglementering heeft (nog) niet tot een systematisch onderscheid geleid. Binnen die variatie vertonen auteurs vaak, maar niet altijd een voorkeur voor een van beide spelwijzen. Omdat twee van de teksten afgeschreven zijn door een onbekende (zie paragraaf 3), kunnen we geen conclusie trekken, maar wel een hypothese voor verder onderzoek opstellen: er is een relatie tussen enerzijds de mate van variatie en de voorspelbaarheid ervan en anderzijds regio. Roorda (Friesland) varieert vrijer dan Van Eijck (Gouda-Utrecht) en Van Eijck vrijer dan Van der Does (Oost-Brabant), die nauwelijks varieert. Bij Van Eijck bestaat de variatie in voorspelbare verscherpingen van [z] voor vocalen in anlaut en intervocalisch; juist in die positie heeft zich in het Oud-nederlands de Germaanse [s] tot [z] ontwikkeld (Van Bree 1987: 159-160). Bij Roorda

³⁸ Ik heb voor dit onderdeel de eerste drie brieven van Van Eijck geanalyseerd, die ongeveer 11.000 woorden bevatten.

komt daarnaast onvoorspelbare variatie voor als *zabel*, *(be)letzel* en *schermutzeling* – en dat is dus geen hypercorrecte stemhebbendheid in [s]-posities. Overigens kan bij Van der Does' geslaagde standaardspelling ook meespelen dat hij als echte regentenzoon een betere vooropleiding heeft genoten en in Leiden studeerde; bij het toetsen van de hypothese moet zeker ook met het opleidingsniveau rekening worden gehouden.

5 Conclusies

Uit de historisch-sociolinguïstische verkenningen in dit artikel blijkt dat er in het geschreven achttiende-eeuws Nederlands variatie is geweest die niet wordt gerapporteerd in overzichtswerken als Van den Toorn et al. (1997) en Van der Sijs (2004). De sterke vervoeging van *worden* is minder lineair verlopen dan gedacht. Deelwoordconstructies bezetten een belangrijke plaats in het taalgebruik van de onderzochte auteurs. S en Z zijn varianten in het spellingsysteem.

Ondanks de regionale spreiding lijken de bronnen (uit resp. Friesland, Oost-Brabant en Utrecht-Gouda) sterk op elkaar in taalgebruik; alleen bij de spelling van S en Z lijkt regio een factor van belang. In deze informele bronnen van ontwikkelde auteurs uit hogere kringen zien we dan ook de verbreiding van de standaard – maar wel van een standaard met variatie. De gevallen van code-switching, met name bij Van der Does, laten zien dat hij zich bewust was van verschillen in taalgebruik, die lijken samen te hangen met het opleidingsniveau, en dat hij ernaar streefde algemeen, 'standaard'-Nederlands te schrijven (de zgn. geïntendeerde standaard). Dat is een extra aanwijzing dat de aangetroffen variatie bij *worden* en de participiumconstructies deel uitmaken van een toenmalige standaard.

De toenmalige standaard en de ontwikkeling van de huidige standaard wordt geen recht gedaan, wanneer men met kennis van achteraf toedeneert naar het verdwijnen van variatie of deze karakteriseert als archaisch of regionaal. Toekomstig onderzoek moet leren welke variatie er nog meer te onderkennen valt en hoe die variatie zich verhoudt tot taalverandering, standaardisering en sociale factoren als afkomst, opleiding en inkomen.

Bronnen

Van der Does ed. – A.F.O. van Sasse van IJsselt (1900). Eenige bladzijden uit de geschiedenis van den patriotentijd te 's Hertogenbosch. *Taxandria* VII, 234-249.

Van der Does hs – Universiteit van Tilburg, Brabant Collectie, hs C 28.

Roorda – Ph.H. Breuker (1987). Septimber 1787: twa egodokuminten. In: W. Bergsma, C. Boschma, M.G. Buist & H. Spanninga (red.), *For uwz lân, wyv en bern. De patriotentijd in Friesland*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 175-187.

Van Eijck – Eijck, C.C. van (2000). *Mijne waarde vrindin. Een Gents journaal (1790-1791)*. Ed. J. Rosendaal. Hilversum: Verloren.

● **Bibliografie**

- Bilderdijk, W. (1832).** *Geschiedenis des Vaderlands*. Deel 1. Ed. H.W. Tydeman. Amsterdam: P. Meyer Warnars. Zie <http://www.dbnl.nl/titels/titel.php?id=bild002gesc01>.
- Bonth, R.J.G. de (1998).** *'De Aristarch van 't Y'. De 'grammatica' uit Balthazar Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde (1730)*. Maastricht: Shaker.
- Bree, C. van (1987).** *Historische Grammatica van het Nederlands*. Dordrecht: Foris.
- Brill, W.G. (1871).** *Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs*. Vierde uitgave. Leiden: E.J. Brill.
- Dibbets, G.R.W. (1991).** *Vondels zoon en Vondels taal*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen.
- Effen, J. van (1731).** *De Hollandsche Spectator*. Ed. P.J. Buijnsters. Deventer: Sub Rosa, 1984. Zie <http://www.dbnl.nl/titels/titel.php?id=effe001holl00>.
- Elsaß, S. (2005).** *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- Elsaß, S. (2005a).** Standardisering des Deutschen. Ansichten aus der neueren Sprachgeschichte, von unten. In: L.M. Eichinger & W. Kallmeyer (red.), *Standardvariation: Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?* Berlin & New York: De Gruyter, 63-99.
- Elsaß, S. (2007).** A twofold view "from below": New perspectives on language histories and language historiographies. In: Elsaß et al. (2007), 3-9.
- Elsaß, S., N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (red.) (2007).** *Germanic Language Histories 'from Below' (1700-2000)*. Berlin & New York: De Gruyter.
- Fairman, T. (2007).** Writing and "the Standard": England, 1795-1834. *Multilingua* 26, 167-201.
- Hermkens, H.M. & C. van de Ketterij (1980).** *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten. Instructiegrammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kate, L. ten (1723).** *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Ed. J. Noordegraaf & M. van der Wal. Alpen aan den Rijn: Canaletto, 2001.
- Kinker, J. (1788).** *De Post van den Helicon*. Amsterdam: J. ten Brink Gz. Zie <http://www.dbnl.nl/titels/titel.php?id=kink001post01>.
- Klenk, M. (1997).** *Sprache im Kontext sozialer Lebenswelt. Eine Untersuchung zur Arbeiterschriftsprache im 19. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- Komen, J.A.M. (1994).** *Over de ontwikkeling van absolute constructies*. Amsterdam: Buiten & Schipperhe n.
- Megen, N. van (2001).** "kost ghij selver leesen, ick meen ick soude u wel meer schrijven". Conditionele bijzinnen in niet-literaire zeventiende-eeuwse brieven. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117, 277-193.
- Megen, N. van (2002).** Voornaamwoordelijke verwijzingen van de derde persoon in zeventiende-eeuwse brieven. *Nederlandse Taalkunde* 7, 264-285.
- Mihm, A. (1998).** Arbeitersprache und gesprochene Sprache im. 19. Jahrhundert. In: D. Cherubim, S. Grosse & K.J. Mattheier (red.), *Sprache und bürgerliche Nation. Beiträge zur deutschen und europäischen Sprachgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Berlin & New York: De Gruyter, 282-316.
- Moonen, A. (1706).** *Nederduitsche spraekunst*. Amsterdam: François Halma.

- Nevalainen, T. & H. Raumolin-Brunberg (red.) (1996).** *Sociolinguistics and Language History. Studies based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam & Atlanta, GA: Rodopi.
- Nyløe, J. (1723).** *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. Derde druk. Amsterdam: Gerard Onder de linden.
- Overdiep, G.S. (1931, 1932, 1935).** *Zeventiende-eeuwsche syntaxis*. Drie delen. Groningen, Den Haag & Batavia: J.B. Wolters.
- Rinkel, T. (1989).** Over zeventiende-eeuwse participiumconstructies; participiumconstructies bij Hooft, De Laet en De Vries. *Voortgang* 10, 205-237.
- Rotgans, L. (1710).** *Wilhem de Derde*. Amsterdam: François Halma. Zie http://www.dbnl.nl/tekst/rotg001wilh01_01/index.htm.
- Schikorsky, I. (1991).** Zwischen Privatheit und Öffentlichkeit. Autobiographische Texte von Handwerkern. In: R. Wimmer (red.), *Das 19. Jahrhundert. Sprachgeschichtliche Wurzeln des heutigen Deutsch*. Berlin & New York: De Gruyter, 223-249.
- Sijs, N. van der (2004).** *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- Sterkenburg, P. van (2003).** Informeel taalgebruik uit de zeventiende eeuw. De brieven van Elant du Bois (1642-1676). In: E. Ruijsendaal, G. Rutten & F. Vonk (red.), *Bon jours Neef, ghoeiden dagh Cozyn! Opstellen voor Geert Dibbets*. Münster: Nodus Publikationen, 73-87.
- Stroop, J. (1997).** Over het "journaal" van de gezusters Lammens (1736). In: A. van Santen & M. van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte. Voor Cor van Bree*. Leiden: SNL, 193-199.
- Tollius, H. (2007).** *Proeve eener Aanleiding tot de Nederduitsche Letterkunst*. Ed. R. de Bonth. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen.
- Toorn, M.C. van den, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn & J.M. van der Horst (1997) (red.).** *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vandenbussche, W. (2002).** Dutch orthography in lower, middle and upper class documents in 19th-century Flanders. In: A.R. Linn & N. McLelland (red.), *Standardization. Studies from the Germanic languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 27-42.
- Vandenbussche, W. (2004).** Triglossia and pragmatic variety choice in nineteenth-century Bruges. A case study in historical sociolinguistics. *Journal of Historical Pragmatics* 5, 27-47.
- Vandenbussche, W. (2007).** "Lower class language" in 19th century Flanders. *Multilingua* 26, 279-290.
- Vermaas, J.A.M. (2002).** *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Utrecht: LOT.
- Vriendt, S.F.L. De (1965).** *Sterke werkwoorden en sterke werkwoordsvormen in de 16de eeuw*. Z.p. [Brussel]: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Wal, M. van der (1992).** *Geschiedenis van het Nederlands*. In samenwerking met C. van Bree. Utrecht: Spectrum.
- Wal, M. van der (2006).** *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

- Wal, M van der (2007).** Eighteenth-century linguistic variation from the perspective of a Dutch diary and a collection of private letters. In: Elspaß et al. (2007), 83-96.
- Watts, R. & P. Trudgill (red.) (2002).** *Alternative Histories of English*. Londen & New York: Routledge.
- Weijnen, A.A. (1966).** *Nederlandse dialectkunde*. Tweede druk. Assen: Van Gorcum etc.
- Weiland, P. (1805).** *Nederduitsche Spraakkunst*. Amsterdam: Johannes Allart.
- WNT – Woordenboek der Nederlandsche Taal.** Zie <<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>>.

Een semantische classificatie van apposities

HERMAN HERINGA & MARK DE VRIES*

Abstract

This article proposes a semantic classification of appositional constructions. Appositions are defined as specifying, non-restrictive modifiers, and we argue that appositional constructions can be divided into three classes: *identification*, *inclusion*, and *attribution*. This division is based on the relative position of the apposition and its anchor on a complex scale of specificity that ranges from generic to definite. It turns out that there is a clear correlation between the use of certain apposition markers and the semantic type of apposition. Finally, we show that the approach can be extended to non-nominal appositions.

1 Inleiding

Dit artikel handelt over apposities, ofwel bijstellingen. Uit de literatuur blijkt dat er verwarring of onenigheid is over de vraag welke verschillende verbindingen er onder de noemer appositie gerekend moeten worden en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Wij beogen tot een nieuwe, eenduidige classificatie te komen op basis van semantische kenmerken. Deze zullen we illustreren aan de hand van voorbeeldzinnen in het Nederlands.¹

1.1 Beknopte voorgeschiedenis

Sinds het proefschrift van Klein (1977) en de korte discussie die daarop volgde, is er eigenlijk weinig meer over de appositie in het Nederlands gepubliceerd. De genoemde discussie betrof met name de vraag welke constructies tot de appositie gerekend moeten worden en of deze constructies op syntactische gronden nog weer onderverdeeld moeten worden. Klein maakte een onderscheid tussen beperkende en uitbreidende apposities. Hij gebruikte de volgende voorbeelden (p. 11):

* Algemene Taalwetenschap, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 716, 9700 AS Groningen, h.heringa@rug.nl of mark.de.vries@rug.nl. Wij willen Petra Hendriks, Jack Hoeksema, Jan Koster en de redactie en externe beoordelaar van *Nederlandse Taalkunde* bedanken voor hun commentaar en suggesties. Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

1 De classificatie is tot stand gekomen op basis van het Nederlands. Gezien de logisch-semantische basis verwachten wij dat deze indeling universeel is. Of dit ook daadwerkelijk in alle talen uitgedrukt wordt moet nader onderzoek uitwijzen.

- (1) Mijn zwager Hendrik is eindelijk getrouwd.
- (2) Mijn zwager, Hendrik, is eindelijk getrouwd.

In het eerste voorbeeld is *Hendrik* beperkend, aangezien er (impliciet) sprake is van meerdere zwagers waaruit er één gekozen wordt, namelijk Hendrik. In het tweede voorbeeld is *Hendrik* uitbreidend, aangezien er slechts sprake is van één zwager, waaraan de uitbreiding toegevoegd wordt dat hij Hendrik heet.

Deze twee constructies verschillen structureel. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk doordat een beperkende appositie niet van het hoofd van de NP gescheiden kan worden door een *van*-bepaling, maar een uitbreidende appositie wel (Wiers 1978: 64):

- (3) * Het boek van Elsschot Lijmen
- (4) Dit boek van Elsschot, Lijmen, ...

Bovendien kunnen beperkende apposities niet met het kwantitatieve *er* voorkomen (Bennis 1978: 221):

- (5) * Ik heb een vriend Jan en zij heeft er ook één Jan.
- (6) Ik heb een vriend, Jan, en zij heeft er ook één, Piet.

Wiers stelt, in navolging van Burton-Roberts (1975), dat de uitbreidende categorie verder onderverdeeld moet worden in twee groepen met een verschillende syntactische structuur, zonder er verder op in te gaan hoe die structuren er dan uit zouden zien. Deze groepen noemt zij 'echte' bijstellingen en attributieve NP's. Zij beargumenteert een verschil tussen de volgende zinnen (p. 76):

- (7) De componist van deze sonate, Schubert, is jong gestorven.
- (8) Jan, een goede handelaar, maakt zelden fouten.

Zij noemt *Schubert* in (7) een echte appositie en *een goede handelaar* in (8) een attributieve NP. Echte appositionele constructies zijn volgens haar nevenschikkend noch onderschikkend. Dat zou blijken uit het feit dat de betrokken NP's coreferentieel zijn (niet nevenschikt) en dezelfde functie hebben ten opzichte van dezelfde constituenten (niet ondergeschikt). Attributieve NP's daarentegen noemt zij ondergeschikt. Zij zijn namelijk parafraseerbaar met een uitbreidende relatieve bijzin en zouden daar volgens haar dan ook van afgeleid moeten worden, terwijl echte bijstellingen in de basis gegenereerd moeten worden. Zij maakt dit onderscheid om de volgende verschijnselen te verklaren:

- I. Attributieve NP's zijn, in tegenstelling tot echte bijstellingen, parafraseerbaar met een uitbreidende relatieve bijzin (vb. (9)).
- II. Attributieve NP's hebben, in tegenstelling tot echte bijstellingen, dezelfde distributie als relatieve bijzinnen. Zij kunnen daarom niet in vraagzinnen voorkomen (vb. (10)). Zij kunnen daarom ook alleen dan aan het eind van de zin staan als een uitbreidende relatiefzin dat ook kan (vb. (11)). Bovendien kunnen alleen attributieve NP's vergezeld gaan van zinsadverbia (vb. (12)).

III. Attributieve NP's kunnen, in tegenstelling tot echte bijstellingen, niet volgen op een appositie-markeerder zoals *dat wil zeggen* (vb. (13)).

De voorbeelden en de oordelen zijn van Wiers (1978: 72, 77):

- (9) a Jan, die een goede handelaar is, maakt zelden fouten.
 b * De componist van deze sonate, die Schubert is, is jong gestorven.²
- (10) a * Heb je Frederiek, eens mijn collega, gezien?
 b Is de componist van deze sonate, Schubert, jong gestorven?
- (11) a * Ik heb Frederiek in de stad zien lopen, eens mijn collega.
 b * Ik heb Frederiek in de stad zien lopen, die eens mijn collega was.
- (12) a Willem, volgend jaar vermoedelijk mijn collega, is gisteren getrouwd.
 b * Het huisdier van de Lappen, vermoedelijk het rendier, draagt een gewei.
- (13) a * Jan, dat wil zeggen een alcoholist, ...
 b Het huisdier van de Lappen, dat wil zeggen het rendier, ...

Volgens ons zijn (10a) en (11a/b) echter niet zo slecht. Ook Bennis (1978) bestrijdt Wiers' visie. De distributie die zij bij verschijnsel II beschrijft is volgens hem niet overtuigend. Dit blijkt uit de voorbeelden hieronder (Bennis 1978: 224, 225):

- (14) a Heb je Frederiek, mijn collega, gezien?
 b Heb je mijn collega, Frederiek, gezien?
- (15) a Ik heb Frederiek in de stad zien lopen, mijn collega.
 b Ik heb mijn collega in de stad zien lopen, Frederiek.

De a-zinnen zouden volgens Wiers attributieve NP's moeten zijn en de b-zinnen echte apposities. Dat betekent dat (14a) ongrammaticaal zou zijn, omdat attributieve NP's volgens II niet in een vraagzin zouden kunnen voorkomen (vgl. (10a)). Bovendien zou *mijn collega* in (15a) niet aan het eind van de zin kunnen staan (vgl. (11)). Beide zinnen zijn echter acceptabel.

Bennis stelt dat het verschil in mogelijkheid tot parafrasering met een relatiefzin door een semantische interpretatieregels verklaard kan worden.³ Ook het al dan niet voorkomen van appositie-markeerders wijst volgens hem eerder in de richting van semantische dan syntactische verschillen tussen de constructies. Het lijkt daarom zinvol eerst een semantische classificatie te maken en daarna te kijken of het onderscheid tussen de klassen ook syntactische gronden heeft.

Voor het Engels is een semantische indeling voor uitbreidende apposities gemaakt door Quirk et al. (1985). Zij onderscheiden drie hoofdklassen: *equivalence*, *inclusion* en

2 Natuurlijk is het in dit geval wel mogelijk een grammaticale relatieve bijzin te vormen met het werkwoord *heten*. Het gaat Wiers hier echter om de parafrasering met een relatieve bijzin met het koppelwerkwoord *zijn*. Het lijkt erop dat het predicaat van *heten* in deze betekenis (i.t.t. de modale en archaische betekenis in *Schubert heet een geniale componist (te zijn)*) een referentie is, terwijl dat van *zijn* een attribuut betreft.

3 Vergelijk ook de regel die Klein (1977) gebruikt om op grond van de aan- of afwezigheid van focus te verklaren welke apposities wel en welke niet in de rechterperiferie van de zin terecht kunnen komen.

attribution. *Equivalence* wordt weer onderverdeeld in *appellation*, *designation*, *identification* en *reformulation*. Inclusie krijgt een onderverdeling in *exemplification* en *particularisation*. Quirk et al. suggereren bovendien dat de mogelijkheid van het gebruik van de verschillende appositie-markeerders met deze indeling samenhangt. Hun indeling is echter niet helemaal duidelijk. Semantische en grammaticale kenmerken worden niet expliciet gedefinieerd en ook een systematische uitwerking ontbreekt. Bovendien laten zij de samenhang met mogelijke appositie-markeerders slechts met een zeer beperkt aantal toevallige voorbeelden zien. Niettemin denken wij dat hun aanpak op hoofdlijnen de juiste is.

Wij zullen hieronder een classificatie voorstellen voor het Nederlands op grond van duidelijke semantische kenmerken. Bovendien laten we zien dat er inderdaad samenhang met de mogelijkheid van bepaalde appositie-markeerders bestaat. Vervolgonderzoek moet uitwijzen of de semantisch verschillende klassen ook syntactisch onderscheiden moeten worden. Vooralsnog gaan we er vanuit dat de verschillende klassen één gezamenlijke syntactische structuur hebben.⁴

1.2 Definitie

Het onderscheid tussen beperkende en uitbreidende apposities is eigenlijk niet meer omstreden. De beperkende variant wordt tegenwoordig van de definitie van appositie uitgesloten (zie bijv. Haeseryn et al. 1997, Acuña-Fariña 1999). Wij sluiten ons bij deze visie aan. Daarmee komen we tot de volgende definitie. *Een appositie is een specificerende, niet-restrictieve nabepaling bij een zinsdeel.*⁵ De restrictieve variant wordt op verschillende manieren aangeduid. Haeseryn et al. (1997) bijv. benoemt deze constructie als een naamwoordelijke constituent met een complexe kern. De meeste subtypes hiervan worden overigens in De Vries (2008) geanalyseerd als *attributive modifying direct speech*.

- 4 Hoewel we hier om redenen van ruimte niet diep op de syntactische structuur van apposities kunnen ingaan, willen we wel opmerken dat apposities verschillende overeenkomsten vertonen met coördinatie. Twee constituenten worden, al dan niet met een markeerder, aan elkaar verbonden. De appositie-markeerders zijn soms gelijk aan coördinatoren, er is een vergelijkbare eis van gelijkheid van categorie en naamval voor de twee delen van de constructie en meervoudigheid is bij beide constructies mogelijk. De Vries (2006), gebruikmakend van ideeën van Koster (2000), analyseert apposities dan ook als een speciale vorm van coördinatie: specificerende coördinatie. Coördinatie is een syntactische constructie die semantisch op verschillende manieren ingevuld kan worden. De functie van een appositie is niet om twee elementen met een verschillende referent samen te voegen, maar om het eerste element te specificeren met het tweede. Het syntactische hoofd is dan een speciale coördinator met de genoemde functie (Kosters *colon*). Apposities zijn bovendien een vorm van parataxis/nonsubordinatie, wat inhoudt dat de normale syntactische hiërarchie in termen van dominantie doorbroken wordt volgens De Vries (te versch.). Heringa (2006) voegt hieraan toe dat de parallel met predikatie (zie paragraaf 4.3) ook in de syntactische structuur uitgedrukt zou moeten worden door een sententiële structuur in de vorm van een CP toe te kennen aan de appositie. Een extra aanwijzing hiervoor is dat sommige appositie-markeerders, zoals *dat is* en *dat wil zeggen* complex kunnen zijn. Bovendien kunnen zij in combinatie met coördinatoren (dus andere markeerders) voorkomen, bijv. *en dat is*. Uiteindelijk zou de constructie dan een analyse kunnen krijgen in een CoP met als specificerder het anker, als hoofd een eventuele coördinator en als complement een CP-structuur, waarin de appositie predikaatsnomen is. Verder kan deze CP ingevuld worden met de tweede, complexe, markeerder.
- 5 Merk op dat ook appositieve (ofwel uitbreidende) relatiefzinnen binnen deze definitie vallen. Zie De Vries (2006) voor een voorstel waarin inderdaad beargumenteerd wordt dat appositieve relatiefzinnen in feite uitgebreide apposities zijn.

De appositionele constructie bestaat uit twee (of meer) constituenten die aan elkaar gerelateerd zijn door juxtapositie en eventueel door een appositie-markeerder. In navolging van de recente Engelstalige literatuur (zie bijv. Huddleston & Pullum 2002, Potts 2003) noemen we de eerste constituent het anker (Eng. 'anchor'). De tweede constituent is dan de appositie en het geheel is een appositionele constructie. (De eerste constituent is ook wel aangeduid als de kern, bijv. in Klein 1977, en Haeseryn et al. 1997:846.) Analoog aan coördinatie zonder coördinator noemen we apposities zonder markeerder asyndetisch. De appositionele relatie is asymmetrisch in de zin dat de tweede constituent altijd betekenis toevoegt aan de eerste. De intonatiecontour van de constructie vertoont een 'parenthetical dip' (zie o.a. Schelfhout et al. 2006) tussen de appositie en het anker, waardoor de appositie de intonatie van de zin onderbreekt.⁶ In geschreven taal wordt dit weergegeven met behulp van komma's.

Hier volgen nog enkele voorbeelden. In het vervolg is de appositie steeds gecursiveerd; appositie-markeerders worden onderstreept; alles wat niet bij de appositionele constructie hoort, staat tussen vierkante haken:

- (16) De aap, *een zoogdier*, [brengt zijn nakomelingen levend ter wereld].
 (17) [Jan hield een spreekbeurt over] zijn lievelingsdier, *de aap*.
 (18) [Hij had] Appie, *zijn eigen aapje*, [meegebracht].
 (19) Het aapje, dat wil zeggen Appie, [vond dat echter niet zo geslaagd].

De constituenten zijn vaak nominaal en bijna altijd behoren anker en appositie tot dezelfde syntactische categorie, zoals de conjuncten bij coördinatie. Niet-nominale en ongebalanceerde apposities kunnen echter wel voorkomen:

- (20) [Appie begon] daar, *in de klas*, [te krijsen].
 (21) [Jan] rende, of eigenlijk vloog, [de klas uit].
 (22) [Het importeren van apen is] strafbaar, *een misdrijf*.

In het vervolg beperken wij ons in eerste instantie tot de nominale apposities. In paragraaf 5 komen niet-nominale en ongebalanceerde apposities kort aan de orde.

Een constructie die mogelijk syntactisch verwant is aan de appositie is de correctie (zoals in *Jan, eh, ik bedoel Piet, is al vertrokken*). In het verleden is appositie dan ook wel eens aangeduid als pseudo-correctie (zie bijv. Burton-Roberts 1975). Correctie wijkt echter van appositie af doordat de twee onderdelen van die constructie naar verschillende referenten of concepten verwijzen.⁷

6 Dat de appositie een bijzondere intonatiecontour heeft, is al een oude observatie. Ook Klein (1977) wijst hier bijvoorbeeld op. De beschrijving van die contour verschilt echter van auteur tot auteur. Wel lijkt iedereen het er over eens te zijn dat de toonhoogte tussen anker en appositie daalt en dat de intonatie van de appositie niet geïntegreerd is in de contour van de matrixzin.

7 Wellicht blijft de referentie voor de spreker wel gelijk, maar drukt hij die in eerste instantie verkeerd uit. Men kan zich dus afvragen of een correctie nodig is als gevolg van een denkfout of een spreekfout.

1.3 Overzicht

De rest van dit artikel gaat in op de vraag hoe appositionele constructies op een duidelijke manier in semantische klassen onderverdeeld kunnen worden. Om dit te bereiken karakteriseren we anker en appositie onafhankelijk en kijken we naar de mogelijke relaties tussen deze twee onderdelen van de constructie. Daarnaast onderzoeken we de mogelijke correlaties tussen de gebruikte klassen en mogelijke appositie-markeerders.

In paragraaf 2 wordt een aantal generalisaties over apposities geformuleerd en worden de hoofdklassen beschreven. Paragraaf 3 introduceert de zogenaamde specificiteitsschaal, die gebruikt kan worden om zowel anker als appositie te karakteriseren. Paragraaf 4 laat zien hoe appositionele constructies met behulp van deze schaal geïnclassificeerd worden. Daarbij gaan we nader in op de relaties *identificatie*, *inclusie* en *attributie*. Bovendien geven we hier een overzicht van de mogelijke appositie-markeerders bij de verschillende klassen. Paragraaf 5 laat zien hoe het voorstel uitgebreid kan worden naar niet-nominale en ongebalanceerde apposities. Paragraaf 6 is de conclusie.

2 Enkele generalisaties over apposities

In deze paragraaf zetten we de hoofdlijnen van onze classificatie uiteen. Uit de relatieve specificiteit van het anker en de appositie volgt een drietal mogelijke relaties, die we in aansluiting op de bestaande literatuur *identificatie*, *inclusie* en *attributie* noemen.

2.1 Identificatie

Door de specificiteit van het beoogde anker en de appositie tegen elkaar uit te zetten kunnen we systematisch nagaan welke combinaties een mogelijke appositionele constructie opleveren. In paragraaf 3 gaan we nader in op de zogenaamde specificiteitsschaal; hier zullen we de begrippen generiek, niet-specifiek en specifiek zonder expliciete formele toelichting gebruiken. Het eerste resultaat is gegeven in de volgende tabel, waarbij genummerde vakjes de mogelijke combinaties weergeven en verwijzen naar de bijbehorende voorbeeldzinnen:

<i>Anker</i> \ <i>Appositie</i>	Generiek	Niet-specifiek	Specifiek
Generiek	(23)		
Niet-specifiek		(24)	
Specifiek			(25)

Tabel 1. Identificatie

Hieronder volgen voorbeelden van de drie acceptabele combinaties uit tabel 1. De specificiteit van het anker en de appositie is tussen haakjes aangegeven. (Let op dat specificiteit/genericiteit geen inherente eigenschap is van een naamwoordgroep, maar (mede) bepaald wordt door de context.)

- (23) De leeuw, *de panthera leo*, [wordt met uitsterven bedreigd]. (generiek, generiek)
 (24) [Jan wil graag] een aapje, *zo'n leuk bewonertje van de apenheul*, [op zijn schouder]. (niet-specifiek, niet-specifiek)
 (25) De jongste bewoner van de apenheul, *dit lieve diertje*, [sprong op Jans schouder]. (specifiek, specifiek)

Het lijkt erop dat prototypische appositionele constructies alleen mogelijk zijn op de diagonaal van de tabel, dat wil zeggen als het anker en de appositie even specifiek zijn. Enigszins intuïtief redenerend kunnen we stellen dat dit komt doordat hetzelfde concept twee keer beschreven wordt: de pragmatische functie van de constructie is immers een concept vanuit meerdere perspectieven te introduceren, zodat de luisteraar het concept makkelijker kan identificeren (vgl. Berckmans 1994). Dit concept moet dan ook dezelfde specificiteitswaarde hebben. Kortom, in de canonieke appositionele constructie is sprake van een relatie van *identificatie* tussen anker en appositie.

2.2 Inclusie

Op het eerste gezicht lijken combinaties van verschillende specificiteitswaarden voor anker en appositie uitgesloten. Bij nader inzien maakt een ander type relatie tussen anker en appositie dit toch mogelijk. Het gaat hier om de geheel-deelrelatie. De appositie verwijst dan naar een deel van het concept waar het anker naar wijst. Dit komt overeen met de klasse die Quirk et al. (1985) *inclusion* noemen. Om het mogelijk te maken dat slechts een deel van het anker in de appositie terugkomt, is het noodzakelijk een appositie-markeerder te gebruiken. Deze markeerders geven soms aan dat het om een voorbeeld gaat. In dat geval spreken Quirk et al. van *exemplification*:

- (26) Een dierentuin, zoals de Apenheul, [kost veel geld].

Een appositie-markeerder van *inclusie* kan ook aangeven dat het predikaat in hogere mate van toepassing is op het benadrukte deel. In dat geval moet het predikaat gradeerbaar zijn: de situatie moet in mindere of meerdere mate van toepassing kunnen zijn:

- (27) Een aap, maar vooral de gorilla van Jan, [houdt veel van bananen].
 (28) * Kinderen, maar in het bijzonder Jan, [groeien op bij hun ouders].

Dit wordt door Quirk et al. *particularisation* genoemd. De relatie van *inclusie* komt het meest voor bij generieke ankers, omdat daarbij een uitspraak over een klasse gedaan wordt, die natuurlijk gemakkelijk als geheel kan dienen. Het is echter ook mogelijk dat een specifieke of niet-specifieke NP een groep beschrijft. Nu kan de tabel dus aangevuld worden.

<i>Anker</i> \ <i>Appositie</i>	Generiek	Niet-specifiek	Specifiek
Generiek	(29)		(30)
Niet-specifiek		(31)	(32)
Specifiek			(33)

Tabel 2. Inclusie

Hier volgt een voorbeeld voor iedere acceptabele combinatie uit tabel 2:

- (29) De aap, maar vooral de orang-oetan, [wordt met uitsterven bedreigd]. (generiek, generiek)
- (30) Een aap, in het bijzonder de gorilla van Jan, [is een goede klimmer]. (generiek, specifiek)
- (31) [Jan wil] een exotisch huisdier, bijvoorbeeld een aap, [voor zijn verjaardag]. (niet-specifiek, niet-specifiek)
- (32) [Jan wil] een huisdier, zoals de aap die hij bij de dierenwinkel zag, [voor zijn verjaardag]. (niet-specifiek, specifiek)
- (33) [Jan kwam] de groep apen die de buurt onveilig maakt, waaronder de chimpansee van Pietje, [tegen]. (specifiek, specifiek)

Hierbij kunnen we het volgende opmerken. In tabel 2 komt de relatie van *inclusie* boven en op de diagonaal te staan. Daaruit blijkt dat de appositie voor zo'n relatie specifiekere dan of tenminste even specifiek als het anker moet zijn. Dit is een logische gevolgtrekking: een deel is immers specifiekere dan een geheel. Het valt echter op dat de combinatie van een generiek anker met een niet-specifieke appositie ontbreekt. Het lijkt wel alsof de generieke lezing zo sterk is dat een indefiniete appositie (die mogelijk generiek is) ook altijd zo geïnterpreteerd wordt in een inclusierelatie (voorbeeld: *een aap, zoals een gorilla, is een leuk dier*). Zie paragraaf 3 en verder voor een systematische verklaring.

2.3 *Attributie*

Het is ook mogelijk de relatie van *inclusie* tussen anker en appositie om te draaien. Het anker is dan juist het deel en de appositie duidt het geheel aan: een grotere groep waar het anker toe behoort. Daardoor krijgt het anker de eigenschappen of attributen van deze groep toegewezen. Deze apposities komen dan ook overeen met de klasse die Quirk et al. (1985) *attribution* noemen.

<i>Anker</i> \ <i>Appositie</i>	Generiek	Niet-specifiek	Specifiek
Generiek	(34)		
Niet-specifiek	(35)		
Specifiek	(36)		

Tabel 3. *Attributie*

Zoals de tabel laat zien, is de attributieve appositie altijd generiek. In paragraaf 4.3 zullen we bespreken waarom hier sprake is van generieke NP's.

Hieronder geven we een overzicht met voorbeelden van alle mogelijke combinaties:

- (34) [Jan heeft] de bermzakspin, *een soort struikspin*, [ontdekt]. (generiek, generiek)
 (35) [Om zijn aap te vangen heeft Jan hulp van] een oppasser, *een vakman*, [nodig].
 (niet-specifiek, generiek)
 (36) Jans huisdier, *een baviaan*, [laat zijn tanden zien als hij boos is]. (specifiek, generiek)

Opvallend is dat de appositionele constructies uit de klasse van *inclusie* altijd een appositionele markeerder vereisen, terwijl dit bij de klasse van *attributie* meestal niet mogelijk is.

2.4 Een voorlopig overzicht

Door de informatie uit de voorgaande paragrafen te combineren krijgen we het overzicht van de mogelijke relaties tussen anker en appositie in termen van hun relatieve specificiteit, zoals weergegeven in tabel 4. In deze tabel duiden we de mogelijke relaties met verschillende symbolen aan: '=' voor identificatie, 'C' voor de deel-geheelrelatie, oftewel inclusie en '⊃' voor de omgekeerde relatie: attributie.

<i>Anker</i> \ <i>Appositie</i>	Generiek	Niet-specifiek	Specifiek
Generiek	⊃=/C		C
Niet-specifiek	⊃	=/C	C
Specifiek	⊃		=/C

Tabel 4

Samenvattend kunnen we stellen dat er drie mogelijkheden zijn: *identificatie*, *inclusie* en *attributie*. *Identificatie* vindt plaats op de diagonaal van de tabel, dat wil zeggen als anker en appositie even specifiek zijn. *Inclusie* is boven en op de diagonaal mogelijk, dat wil zeggen als de appositie specifiekere dan of even specifiek is als het anker. *Attributie* is mogelijk in de generieke kolom, dus als de appositie een generieke lezing heeft. De canonieke appositie behelst een *identificatie*-relatie, maar ook *attributie* wordt veel gebruikt; *inclusie* lijkt ons gemarkeerder en dus zeldzamer.⁸

3 De specificiteitsschaal

Zoals hierboven is beschreven kunnen apposities geclassificeerd worden aan de hand van de vergelijking tussen de interpretatie van het anker en de appositie. De appositie kan dan even specifiek zijn als het anker, zoals bij *identificatie*, specifieker, zoals bij *inclusie* of juist minder specifiek, zoals bij *attributie*. De tabellen suggereren dat er een simpele schaal is van generiek naar specifiek. Dat is ten dele juist, maar er valt meer over te zeggen. Daarvoor is het allereerst nodig te weten wat er precies onder genericiteit en specificiteit verstaan wordt. We zetten dat hier kort uiteen. Uitgebreidere beschrijvingen zijn te vinden in o.a. Thu (2005: hfdst. 3) en Robinson (2005: hfdst. 1).

Het begrip specificiteit wordt met name gebruikt om een onderscheid te maken tussen twee mogelijke interpretaties van indefiniete NP's: specifiek en niet-specifiek.⁹ Bij een specifieke NP heeft de spreker (of de referent van het onderwerp van de matrixzin) een bepaalde referent of een bepaalde groep referenten in gedachten (die nog onbekend is voor de hoorder), bij een niet-specifieke NP niet. Vangsnes (2000:35) geeft dit weer in de volgende tabel, waarbij +/- aangeeft of het concept identificeerbaar is of niet.

	Spreker	Luisteraar
Uniek	+	+
Specifiek	+	-
Niet-specifiek	-	-

Tabel 5

Een unieke NP wordt definiet gerealiseerd.¹⁰ Een definiete NP is in feite altijd ook specifiek. Een bijzondere vorm van de definiete NP is de eigennaam. Deze heeft een vaste referent in de (conceptuele) werkelijkheid.¹¹

- 8 Voor frequentiegegevens over het Nederlands zou nog nader corpusonderzoek nodig zijn. Meyer (1992: 74) bevestigt ons idee voor het Engels met behulp van een aantal grote corpora.
- 9 Volgens Farkas (2006) kan men in feite drie soorten specificiteit onderscheiden die onafhankelijk van elkaar zijn: epistemische, scope- en partitieve specificiteit. Voor ons is alleen de eerste van belang. Hoewel deze drie onafhankelijk zijn, komen zij meestal overeen. Scope-specificiteit kan daardoor wel van nut zijn om het begrip te verduidelijken. In een zin als *Jan speelt elke dag met een aap* hebben we te maken met twee lezingen, afhankelijk van het bereik (de scope) van het gekwantificeerde element: in de ene lezing speelt Jan elke dag met dezelfde aap; in de andere lezing speelt hij steeds met een andere aap. In het eerste geval is *een aap* specifiek; in het tweede geval is *een aap* niet-specifiek.
- 10 Behalve door *identificeerbaarheid* (Strawson 1971) of *familiariteit* (Christophersen 1939) wordt definietheid ook gekenmerkt door *uniciteit* (Russell 1905) of *inclusiviteit* (Hawkins 1978). *Identificeerbaarheid* hoeft niet altijd direct uit de discourse te volgen, maar kan ook met behulp van *bridging* (Clark 1977) uit de grotere context of zelfs uit kennis van de wereld afgeleid worden. Een veel gebruikte test voor definietheid is *there insertion* (Peterson 1979), gebaseerd op de *definiteness restriction* (Milsark 1977).
- 11 Door sommigen wordt aangenomen dat definiete NP's ook niet-specifiek kunnen zijn (zie bv. Donellan 1966). Wij gaan er echter vanuit dat dergelijke NP's (bv. *de gorilla van het jaar* in bepaalde contexten) individuele concepten zijn, een speciale vorm van genericiteit. Zie verder de hoofdstekst.

De hier gebruikte beschrijving van definitieheid geldt overigens alleen voor de individualistische lezing. Hieronder bespreken we definitieheid voor generieke lezingen. Enkele voorbeelden:

- (37) Jan gaat morgen *de apenkooi* schoonmaken. (specifiek definitief)
- (38) Ik heb gisteren *een bepaalde aap* gevoerd. (specifiek indefinitief)
- (39) Jan droomt ervan *een aap* kunstjes te leren. (niet-specifiek indefinitief)

Een intuïtieve test voor specificiteit van een indefiniëte NP is de vraag of er *bepaalde* voor het zelfstandig naamwoord kan staan. Kan dat niet zonder de betekenis van de zin te veranderen, dan is de NP niet-specifiek. NP's zijn doorgaans inherent ambigu wat betreft specificiteit. Vaak geeft de context uitsluitel over hun status (zie verder paragraaf 4.1):

- (40) Jan wil *een gorilla* kopen, maar zijn moeder vindt hem te duur. (specifiek)
- (41) Jan wil *een gorilla* kopen, maar in de winkel hebben ze er geen. (niet-specifiek)

Generieke NP's verwijzen naar een klasse. Dit kan op drie manieren. Indefiniëte generieke NP's (zowel enkelvoudige als meervoudige) generaliseren over een entiteit, waardoor er een klasse wordt gevormd; zie (42).¹² Definiëte (enkelvoudige) generieke NP's verwijzen direct naar een hele klasse (43), of naar een zogenaamd individueel concept (44):¹³

- (42) *Een baviaan* laat zijn tanden zien als hij boos is. (generiek indefinitief)
- (43) *De aap* sterft voorlopig niet uit. (generiek definitief: klasse)
- (44) a *De aap van het jaar* wordt altijd verkozen door het publiek. (generiek definitief: individueel concept)
- b *De oppasser van de chimpansees* is elk jaar iemand anders. (generiek definitief: individueel concept)
- c *Het oudste vrouwtje van een bonobogroep* is de leider. (generiek definitief: individueel concept)
- d *De leider van een gemeenschap* heeft een voorbeeldfunctie. (generiek definitief: individueel concept)

12 Kale (indefiniëte) meervouden kunnen ook gebruikt worden als generieke NP. Deze krijgen dezelfde betekenis als de indefiniëte enkelvoudige generieke NP's (Farkas & De Swart 2005). In de voorbeelden zullen we deze echter niet gebruiken.

13 Het verschil tussen definiëte en indefiniëte generieke NP's is niet altijd even duidelijk, maar komt vooral tot uiting in bepaalde contexten, zoals de predicaten *uitsterven* en *uitvinden* die alleen op een klasse in zijn geheel toegepast kunnen worden. Partee (1987) en Krifka et al. (1995) laten bovendien zien dat definiëte generieke NP's alleen een bekende klasse kunnen weergeven. Dit hangt samen met het kenmerk *identificeerbaarheid*, dat onderscheid maakt tussen definiëte en indefiniëte NP's in de individualistische lezing. Zie Chesterman (1991) voor een overzicht van de literatuur over genericiteit tot dan toe en Farkas & De Swart (2005) voor een uitgewerkte analyse van het verschil tussen definiëte en indefiniëte generieke NP's. De relatie tussen definitieheid, specificiteit en genericiteit wordt ook wel beschreven in termen van zwakke en sterke lezingen. Zie hiervoor bijv. De Hoop (1992).

Bacon (1973) noemt de NP's die door anderen (bijv. Janssen 1984) als individuele concepten beschreven worden *generiek*; wij nemen deze gedachte over. Een individueel concept kan, afhankelijk van tijd of plaats, naar een ander individu verwijzen. Door nu een uitspraak te doen over het concept, wordt in feite een uitspraak gedaan over een complete groep individuen, namelijk alle mogelijk invullingen van het concept. Dit is de functie van een generieke operator: een uitspraak generaliseren over een complete groep.

NP's die mogelijk als individueel concept gebruikt worden, kunnen overigens ook een gewone specifieke lezing krijgen; zie (45) en (46):

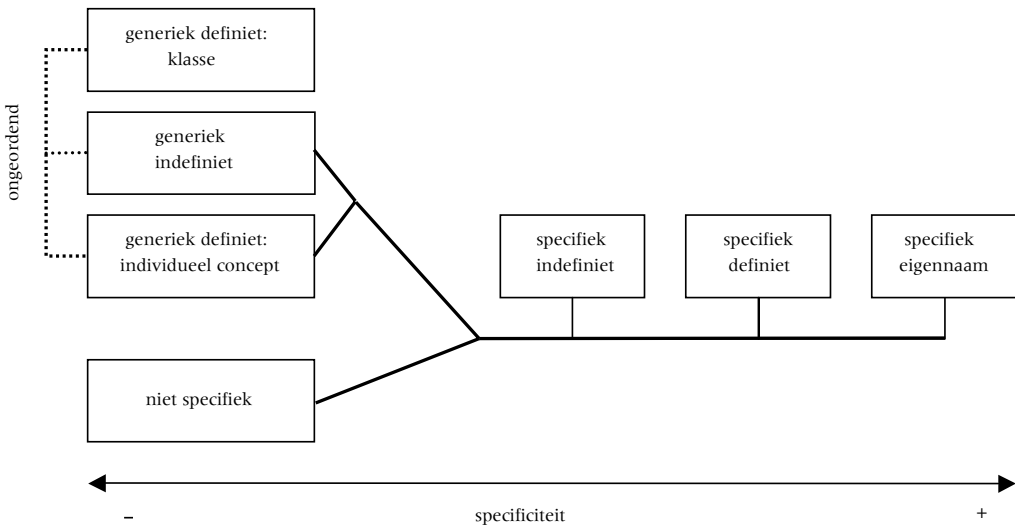
- (45) Gisteren heb ik *de aap van het jaar* geobserveerd. (specifiek definitief)
- (46) Gisteren om drie uur heb ik *een Nobelprijswinnaar* de hand geschud. (specifiek indefinitief)

De genericiteit van een NP is dan ook, zoals altijd, afhankelijk van de context.

We hebben tot nu toe de volgende begrippen geïntroduceerd om NP's te karakteriseren: specifiek definitief, specifiek indefinitief, niet-specifiek, eigenaam, generiek indefinitief, generieke definiëte klasse en generiek definitief individueel concept. We kunnen nu een complexe specificiteitsschaal opstellen. Het behoeft geen toelichting dat de niet-generieke karakterisering op een schaal van meer naar minder duidelijk specifiek geplaatst kunnen worden (d.w.z. van eigenaam t/m niet-specifiek). Generieke NP's (althans de indefiniëte en de individuele concepten) zijn weliswaar minder specifiek dan specifieke NP's, maar niet meer of minder specifiek dan niet-specifieke NP's; genericiteit is daarom onvergelykbaar met niet-specificiteit op dit punt. Het geheel levert daarom een soort stamvorkdiagram op; zie figuur 1.

Deze schaal zit als volgt in elkaar. Alles wat *horizontaal* met elkaar verbonden is (de vetgedrukte lijnen), heeft een relatieve specificiteit ten opzichte van elkaar. Een niet-specifieke NP is bijvoorbeeld minder specifiek dan een specifieke indefiniëte NP. Dit geldt ook voor een generieke indefiniëte NP. De interpretaties die *verticaal* met elkaar verbonden zijn (de stippellijn), namelijk de drie soorten generieke NP's, zijn onderling wel vergelykbaar op het punt van specificiteit (dit zal in de volgende paragraaf duidelijk worden), maar niet inherent geordend. Interpretaties die *horizontaal noch verticaal* met elkaar verbonden zijn, zoals de generieke lezingen ten opzichte van de niet-specifieke lezing, kunnen helemaal niet met elkaar vergeleken worden. We zullen zien dat dergelijke combinaties dan ook geen mogelijke appositionele constructie voor de relaties *identificatie* en *inclusie* opleveren. *Attributie* is wel mogelijk omdat deze relatie niet afhankelijk is van de relatieve specificiteit van anker en appositie: de enige voorwaarde is dat de appositie generiek moet zijn; zie verder paragraaf 4. Tenslotte wijzen we erop dat de generieke definiëte klasse niet verbonden is met de specifieke NP's; zie paragraaf 4.3 voor nadere uitleg.

De specificiteitsschaal voor NP's maakt het mogelijk om in meer detail te onderzoeken welke appositionele constructies toelaatbaar zijn en dwingt ons om na te gaan of de aangegeven nuanceverschillen aanleiding geven om de tot nu toe gebruikte appositieve klassen te herzien en/of op te delen in subklassen. Dit is het onderwerp van de volgende paragraaf.

Figuur 1. De specificiteitschaal

4 Een volledige semantische classificatie van apposities op basis van specificiteit en inclusierelaties

Op grond van de specificiteitschaal in figuur 1 kunnen we het voorlopige resultaat in tabel 4 uitbreiden c.q. preciseren. We presenteren dit in drie tabellen: voor elke relatie één. Daarbij moet bedacht worden dat de opeenvolgende interpretaties in deze tabellen niet per se een ordening aangeven; om dat te realiseren zouden meer tabellen nodig zijn. In de tabellen geven we met grijs de combinaties aan waarvoor wij geen invulling verwachten. Deze verwachtingen zijn allereerst gebaseerd op de schaal in figuur 1, waaruit onmogelijkheden voor identificatie- en inclusierelaties volgen. Bovendien gaan we daarbij uit van de eerdere conclusies in paragraaf 2: *identificatie* komt alleen op de diagonaal voor, *inclusie* boven en op de diagonaal en *attributie* uitsluitend met een generieke appositie. Dit betekent dat grijze vakjes die toch een invulling krijgen verklaard moeten worden. Hetzelfde geldt voor witte vakjes die niet ingevuld worden.

Het zal blijken dat de tot nu toe onmogelijk geachte combinaties inderdaad niet voorkomen (op één goed verklaarbare uitzondering na) en dat de voorspelde mogelijke combinaties (op enkele nader te bespreken gevallen na) wel voorkomen. Verder blijken de aangebrachte nuanceverschillen binnen de specifieke en generieke lezingen inderdaad zinvol te zijn, aangezien zich geen algehele blokvorming voordoet (d.w.z. gelijksoortig gedrag voor het gehele blok specifiek of het gehele blok generiek voor alle drie de relaties). Tot slot zouden we iedere mogelijke combinatie in de tabellen een eigen naam kunnen geven, maar daarmee gaan natuurlijk de in paragraaf 2 besproken generalisaties verloren. Wij houden daarom vast aan de drie appositionele relaties *identificatie*, *inclusie* en *attributie*, die in die volgorde zullen worden behandeld in de onderstaande paragrafen.

4.1 Identificatie II

Wat betreft *identificatie* valt op dat deze relatie zich niet meer alleen op de diagonaal voor-
doet (sommige grijze vakjes zijn ingevuld).

Appositie Anker	generiek definiëte klasse	generiek indefiniëte	generiek definiëte individueel concept	niet-spe- ciefiek	specifiek indefiniëte	specifiek definiëte	specifiek eigenaam
generiek definiëte klasse	(56)						
generiek indefiniëte		(57)					
generiek definiëte indi- vidueel concept			(58)				
niet-specifiek				(59)			
specifiek indefiniëte					(47)	(48)	(49)
specifiek definiëte					(50)	(51)	(52)
specifiek eigenaam					(53)	(54)	(55)

Tabel 6. Identificatie

De diverse specifieke lezingen voor anker en appositie vormen in dit geval een blok en gedragen zich dus hetzelfde ten opzichte van elkaar; zie de voorbeelden in (47) t/m (55):¹⁴

- (47) a [Jan heeft] een conus, *een kegel*, [gekocht, maar zijn moeder vindt hem niet mooi]. (spec-ind, spec-ind)
b [Jan kocht] iets moois: *een zilveren kegel*. (spec-ind, spec-ind)¹⁵
- (48) [Piet speelt met] een kegel, *dit leuke gadget van Jan*. (spec-ind, spec-def)
- (49) [Piet heeft] een speelgoedruimteschip, *de Enterprise*, [voor zijn verjaardag gekregen]. (spec-ind, spec-eig)
- (50) De kegel van Piet, *een bepaald cadeau van zijn oma*, [siert zijn bureau]. (spec-def, spec-ind)
- (51) De kegel van Piet, *het speeltje dat hij van zijn moeder kreeg*, [is verdwenen]. (spec-def, spec-def)
- (52) Het ruimteschip van Piet, *de Enterprise*, [is er ook niet meer]. (spec-def, spec-eig)
- (53) De Enterprise, *een ruimteschip dat Piet van zijn oma kreeg*, [heeft de kegel van Jan meegenomen]. (spec-eig, spec-ind)

¹⁴ Hoewel de voorbeelden in (48), (51) en (54) zo gekozen zijn dat ze eenduidig zijn, geldt in zijn algemeenheid dat specifieke definiëte apposities niet alleen een identificerende maar ook een attributieve lezing kunnen krijgen, misschien zelfs bij voorkeur. In paragraaf 4.3 gaan we daar verder op in.

¹⁵ Voorbeelden van het type in (47b) worden *equatives* genoemd in Ross (1969).

- (54) De Enterprise, *het ruimteschip van Piet*, [heeft de kegel van Jan meegenomen]. (spec-eig, spec-def)
- (55) De Enterprise, *ofwel de U.S.S. Enterprise NCC-1701*, [krijgt een nieuwe missie]. (spec-eig, spec-eig)

Het onderscheid tussen definitieve en indefinitieve generieke NP's en individuele concepten blijkt wel van belang. *Identificatie* is alleen mogelijk als beide onderdelen van hetzelfde type zijn:

- (56) a De conus, *de kegel*, [heeft vier verschillende snijvlakken met een plat vlak]. (gen-dkl, gen-dkl)
 b [De WNF-afgezant hield een lezing over] het dier van het jaar, *de panda*. (gen-dkl, gen-dkl)¹⁶
- (57) Een conus, *een kegel*, [heeft vier verschillende snijvlakken met een plat vlak]. (gen-ind, gen-ind)
- (58) De bezitter van de meest begeerde titel voor apen, *de aap van het jaar*, [kan nooit opnieuw meedoen aan de verkiezingen]. (gen-dco, gen-dco)

De combinatie van twee verschillende generieke NP's is niet mogelijk bij *identificatie*: de manieren waarop de genericiteit tot stand komt zijn daarvoor te verschillend.

Voor de volledigheid volgt in (59) nog een voorbeeld van een niet-specifieke *identificatie*:

- (59) [Jan wilde graag eens] een aapje, *zo'n leuk bewonertje van de apenheul*, [aaien]. (niet-specifiek, niet-specifiek)

Anders dan in (47) verwijzen de twee NP's hier niet naar een uniek identificeerbaar concept.

Het blijkt dat anker en appositie, hoewel zij inherent ambigu kunnen zijn wat betreft hun precieze positie op de specificiteitschaal, bij een relatie van *identificatie* altijd dezelfde lezing krijgen. Dit kan als volgt verklaard worden. Zoals hierboven al genoemd is, kunnen NP's gedisambigueerd worden door de context. Omdat anker en appositie samen een appositionele constructie vormen, hebben zij dezelfde context. De constructie krijgt als geheel een interpretatie, die dan gedeeld wordt door anker en appositie. Bovendien vormen anker en appositie zelf in feite ook een deel van elkaars context. Er zijn nu dus drie delen die elk verschillende mogelijke lezingen kunnen hebben: anker, appositie en de rest van de zin (of zelfs een grotere context). Alleen als een lezing voor alle drie de delen mogelijk is, krijgt ook de gehele constructie een mogelijke lezing. Elk afzonderlijk deel krijgt dan met terugwerkende kracht de interpretatie van het geheel. De set van mogelijke interpretaties voor de appositionele constructie bestaat dus uit de doorsnede van de sets van mogelijke interpretaties voor anker, appositie en context.

¹⁶ Op het eerste gezicht lijkt het anker hier een individueel concept. De NP verwijst hier echter naar een specifieke klasse, d.w.z. alleen naar het dier van *dit* jaar, niet naar dat van voorgaande of komende jaren. Een individueel concept blijkt dus niet alleen over individuen, maar ook over klassen te kunnen generaliseren. 'Specifiek' gebruik levert dan een definitieve generieke klasse op.

In de volgende voorbeelden worden de mogelijke interpretaties aangegeven door accolades om de betreffende delen met de letters G, N en S voor generiek, niet-specifiek en specifiek. De mogelijke lezingen voor de gehele constructie staan tussen haakjes achter de zin.

- (60) {_{G/N/S} Een knuffelaap}, {_s *het cadeau dat Jan van zijn moeder kreeg,*} [_{G/S/N} ligt op de grond]. (S: specifiek)
- (61) [Jan wil] {_{G/N/S} een aap}, {_{G/N/S} *een gorilla*}, [kopen, {_N maar hij kan er geen vinden}]. (N: niet-specifiek)
- (62) [Jan wil] {_{G/N/S} een aap}, {_{G/N/S} *een gorilla*}, [kopen, {_s maar de huidige eigenaar wil hem niet kwijt }]. (S: specifiek)

Dit verklaart ook dat het deel van de appositionele constructie dat de meest specifieke lezing vereist, de lezing van de gehele constructie bepaalt. NP's die een minder specifieke lezing kunnen krijgen, hebben ook de mogelijkheid tot een specifiekere lezing, maar andersom niet.

4.2 Inclusie II

De inclusie-relatie speelt zich nog steeds op of boven de diagonaal van de tabel af, behalve in het (ongeordende) generieke gedeelte, zoals te voorspellen valt uit figuur 1. Bovendien klopt de voorspelling uit figuur 1 dat er geen inclusierelatie mogelijk is met een generieke klasse als anker in combinatie met een specifieke appositie. Zie verder paragraaf 4.3.

Appositie Anker	generiek definiete klasse	generiek indefinit	generiek definit individueel concept	niet- specifiek	specifiek indefinit	specifiek definit	specifiek eigenaam
generiek definiete klasse	(67)	(68)	(69)				
generiek indefinit	(70)	(71)	(72)		(76)	(77)	(78)
generiek definit individueel concept	(73)	(74)	(75)		(79)	(80)	(81)
niet-specifiek				(82)	(83)	(84)	(85)
specifiek indefinit						(63)	(64)
specifiek definit						(65)	(66)
specifiek eigenaam							

Tabel 7. Inclusie

De mogelijke combinaties binnen de groep van specifieke NP's zijn geïllustreerd in (63) t/m (66):

- (63) [Piet speelt met] een paar kegels, waaronder *de rode conus van Jan*. (spec-ind, spec-def)
- (64) [Piet speelt met] een paar ruimteschepen, waaronder *de Enterprise*. (spec-ind, spec-eig)
- (65) [Jan speelt met] de raketten van de NASA, waaronder *de blauwe raket van Piet*. (spec-def, spec-def)
- (66) De ruimteschepen van de NASA, waaronder *de Orion*, [worden iedere week opgepoetst]. (spec-def, spec-eig)

De definitieve NP blijkt inderdaad specifieker te kunnen zijn dan de specifieke variant van de indefinitieve NP, maar omgekeerd niet. *Inclusie* met een definitief anker komt daardoor niet voor met een indefinitieve specifieke appositie. De eigennaam is op zijn beurt weer specifieker dan de gewone definitieve NP; een inclusierelatie met een eigennaam als anker wordt daardoor uitgesloten. Een eigennaam is zo specifiek dat het onmogelijk is daar nog weer een deel van te specificeren. Dit verklaart het ontbreken van *inclusie* geheel rechtsonder in de tabel. Ten slotte blijkt een inclusierelatie waarbij zowel anker als appositie specifiek indefinitief zijn onmogelijk. Hiervoor zien wij geen harde verklaring; de reden is waarschijnlijk dat een indefinitief anker eerder als niet-specifiek geïnterpreteerd wordt om het onderscheid met de appositie te versterken.

Voor constructies waarbij zowel het anker als de appositie een generieke interpretatie hebben is *inclusie* altijd mogelijk. Dit laat zien dat de verschillende generieke lezingen ongeordend zijn ten opzichte van elkaar, zoals weergegeven in figuur 1. De mogelijke combinaties zijn geïllustreerd in (67) t/m (75):

- (67) De aap, maar vooral *de orang-oetan*, [heeft een menselijke uitstraling]. (gen-dkl, gen-dkl)
- (68) ? De aap, maar in het bijzonder *een gorilla*, [is erg sterk]. (gen-dkl, gen-ind)
- (69) De aap, maar in het bijzonder *het alfamannetje van een groep*, [komt op voor zijn soortgenoten]. (gen-dkl, gen-dco)
- (70) Een aap, niet in het minst *de chimpansee*, [houdt van bananen]. (gen-ind, gen-dkl)
- (71) Een veelvlak, zoals *een tetraëder*, [is opgebouwd uit platte vlakken]. (gen-ind, gen-ind)
- (72) Een kind, maar vooral *de jongste van een gezin*, [wordt tegenwoordig vaak verwend]. (gen-ind, gen-dco)
- (73) De lievelingsdieren van Jan, waaronder *de gorilla*, [zijn zonder uitzondering exotisch]. (gen-dco, gen-dkl)
- (74) De leider van een bestuursseenheid, zoals *een decaan*, [heeft vaak kapsones]. (gen-dco, gen-ind)
- (75) De leider van een gemeenschap, zoals *de burgemeester van een stad*, [moet zijn achterban goed kennen]. (gen-dco, gen-dco)

Eerder constateerden we al dat een relatie van *inclusie* onmogelijk is voor de combinatie van een indefiniët generiek anker met een niet-specifieke appositie. Nu constateren we dat niet-specifieke apposities met geen enkele soort generiek anker verbonden kunnen worden. Bovendien zijn er geen mogelijke combinaties met een niet-specifiek anker en een generieke appositie. Dit laat zien dat de niet-specifieke lezing en de generieke lezingen niet met elkaar vergeleken kunnen worden, zoals de specificiteitsschaal in figuur 1 dat ook weergeeft. Hetzelfde kunnen we zeggen over de combinatie van een anker van een generieke definiëte klasse met een niet-generieke appositie (zie verder paragraaf 4.3).

Voor de overige combinaties gedraagt *inclusie* zich zoals we in eerste instantie zouden verwachten:

- (76) Een exotisch huisdier, maar in het bijzonder een bepaalde aap van Piet, [heeft extra aandacht nodig]. (gen-ind, spec-ind)
- (77) Een aap, zoals de bonobo van Jan, [vergt veel aandacht]. (gen-ind, spec-def)
- (78) Een planeet, zoals Mars, [draait in een ellipsvormige baan rond een ster]. (gen-ind, spec-eig)
- (79) De geboren leider van een apengroep, zoals een bepaalde aap van Marie, [toont zich zelfs dominant ten opzichte van mensen]. (gen-dco, spec-ind)
- (80) Het pronkstuk van een verzamelaar, bijvoorbeeld de raketkop van Jan, [moet er altijd stralend uitzien]. (gen-dco, spec-def)
- (81) De nieuwste raket van de NASA, maar in het bijzonder de Ares V, [wordt altijd met argusogen bekeken]. (gen-dco, spec-eig)
- (82) [Jan wil] een leuk dier, bijvoorbeeld een aap, [voor zijn verjaardag]. (niet-spec, niet-spec)
- (83) [Jan wil] een paar voertuigen, waaronder een raket van Piet, [tekenen]. (niet-spec, spec-ind)
- (84) [Jan wil ook] een leuk huisdier, zoals de chimpansee van Piet. (niet-spec, spec-def)
- (85) [Jan wil] een ruimteschip, bijvoorbeeld de Enterprise, [natekenen]. (niet-spec, spec-eig)

Kortom, *inclusie* is mogelijk als de appositie specifiek is dan het anker. Afhankelijk van de betekenis van de gebruikte woorden kan dat ook als beide van hetzelfde type zijn, zoals in (82).

4.3 *Attributie II*

Attributie blijkt mogelijk te zijn met apposities van twee soorten generieke NP's: indefinieten en individuele concepten:

Anker \ Appositie	generiek definiëte klasse	generiek indefiniëte	generiek definiëte individueel concept	niet-specifiek	specifiek
generiek definiëte klasse		(86)	(93)		
generiek indefiniëte		(87)	(94)		
generiek definiëte individueel concept		(88)	(95)		
niet-specifiek		(89)	(96)		
specifiek indefiniëte		(90)	(97)		
specifiek definiëte		(91)	(98)		
specifiek eigenaam		(92)	(99)		

Tabel 8. *Attributie*

De mogelijke combinaties voor *attributie* met een indefiniëte generieke appositie zijn geïllustreerd in (86) t/m (92):

- (86) Het prisma, *een ruimtelijke figuur*, [heeft toepassingen in de optiek]. (gen-dkl, gen-ind)
- (87) Een cilinder, *een ruimtelijke figuur*, [is opgebouwd uit platte vlakken]. (gen-ind, gen-ind)
- (88) De aap van het jaar, *een mooie en slimme aap*, [wordt gekozen door het publiek]. (gen-dco, gen-ind)
- (89) [Jan wil] een tetraëder, *een bijzonder veelvlak*, [tekenen]. (niet-spec, gen-ind)
- (90) [Jan heeft] een bepaalde raket, *een moordwapen*, [afgevuurd, maar het ding heeft niets geraakt]. (spec-ind, gen-ind)
- (91) De kegel van Piet, *een speelattribuut*, [is helder rood]. (spec-def, gen-ind)
- (92) De Enterprise, *een ruimteschip*, [ziet er goed uit]. (spec-eig, gen-ind)

Op het eerste gezicht is voor de apposities in deze voorbeeldzinnen moeilijk te zeggen of zij een generieke of een niet-specifieke lezing hebben. Toch kunnen we stellen dat de lezing generiek moet zijn. *Attributie* maakt namelijk gebruik van de typische eigenschappen van een indefiniëte generieke lezing. Een individuele NP (hier: de appositie) wordt tot klasse verheven door (impliciet) een universele kwantor toe te passen. Daarna is het mogelijk om een lid of een aantal leden uit deze klasse uit te kiezen. Dit is precies wat in de betreffende appositionele constructies gebeurt. In (92) bijvoorbeeld is *De Enterprise* een individu uit de klasse van ruimteschepen.

Attributie hangt bovendien samen met predikatie. Een eigenschap wordt toegeschreven aan het subject, vergelijkbaar met het anker. De appositie is dus te vergelijken met een predikaatscomplement (vgl. Doron 1994). In het geval van NP's als predikaten, zoals hier,

betreft het altijd *individual-level* predikaten. Dat wil zeggen dat de geprediceerde eigenschap niet een bepaalde tijdelijke staat betreft, maar een semi-permanente eigenschap van het individu, die niet per se aan het hier en nu gebonden is. Dit soort predikaten zijn inherent generiek (zie Chierchia 1995, voor verdere argumentatie).

De mogelijke combinaties voor *attributie* met een definiete generieke appositie zijn geïllustreerd in (93) t/m (99):

- (93) De gorilla, *het eeuwige slachtoffer van stropers*, [dreigt uit te sterven]. (gen-dkl, gen-dco)
- (94) Een zwijn met jongen, *het gevaarlijkste dier in Nederland*, [leeft in afzondering]. (gen-ind, gen-dco)
- (95) De burgemeester van een stad, *de eerstverantwoordelijke voor de inwoners*, [moet door hen gekozen worden]. (gen-dco, gen-dco)
- (96) [Jan wil voor sinterklaas] een i-pod, *het meest begeerde item door jongens van zijn leeftijd*. (niet-spec, gen-dco)
- (97) [Marie bezocht] een zus van Jan die in Amerika woont, *het lievelingetje van zijn moeder*. (spec-ind, gen-dco).
- (98) De broer van Jan, *de beste van zijn klas*, [had een tien voor taal]. (spec-def, gen-dco)
- (99) Cohen, *de populairste burgemeester van Nederland*, [wil de boel bij elkaar houden]. (spec-eig, gen-dco)

In deze zinnen worden definiete NP's dus als predicerend gezien. Dat is opmerkelijk. Chierchia (1995) geeft in een voetnoot aan dat definiete NP's (in tegenstelling tot indefiniete) volgens hem nooit in predicerende, maar altijd in equatieve zinnen voorkomen. Dit is onjuist (zie bijvoorbeeld (100) hieronder), maar het onderscheid tussen predicerende zinnen en equatieve zinnen (ook wel specificerend genoemd) is wel zinvol (zie ook Blom & Daalder 1977 en Higgins 1979). Volgens ons is dit onderscheid terug te vinden in het verschil tussen attributieve en identificerende apposities: het predikaatscomplement van een predicerende zin kan gebruikt worden als attributieve appositie en dat van een equatieve zin als identificerende appositie. Higgins (1979) geeft al aan dat definiete NP's ook als predikaatsnomen in een predicerende zin gebruikt kunnen worden. Dit blijkt onder meer als we een test van Rothstein (1995) gebruiken. Als een predikaatscomplement in een zin met *beschouwen als* kan fungeren, is de NP predicerend. Kan dit niet, dan is de NP equatief. *Het lievelingetje van zijn moeder* in (100) is dus predicerend in de zin *Jan is het lievelingetje van zijn moeder*. *Het rendier* in (102) is equatief in de zin *het huisdier van de Lappen is het rendier*. Dit hangt zoals gezegd samen met het feit dat de appositie *het lievelingetje van zijn moeder* in (97) hierboven attributief is, terwijl bijvoorbeeld *het rendier* in *Het huisdier van de Lappen, dat wil zeggen het rendier, is gewend aan barre weersomstandigheden* identificerend is.

- (100) Piet beschouwt Jan als *het lievelingetje van zijn moeder*.
- (101) Marie beschouwt Jan als *de beste van zijn klas*.
- (102) * Marie beschouwt het huisdier van de Lappen als *het rendier*.

De definiete NP's die mogelijk zijn als attributieve appositie zijn wel van een speciaal type, namelijk het individuele concept, zoals beschreven in paragraaf 3. Meestal zijn deze NP's kataforisch definiet (vgl. Quirk et al. 1985), d.w.z. hun definitie wordt verantwoord door een nabepaling bij het hoofd; vrijwel altijd zijn zij definiet vanwege hun uniciteit in de gegeven context (afhankelijk, zoals gezegd, van een variabele setting), maar niet noodzakelijkerwijs omdat de hoorder er al bekend mee is. Dat deze NP's in voorbeelden als (93) t/m (99) fungeren als attributieve apposities geeft reden om te denken dat zij inderdaad een generieke lezing hebben.

Als criterium voor het verschil tussen *attributie* en de andere klassen kan de mogelijkheid van een parafrasering door een uitbreidende relatieve bijzin met het koppelwerkwoord *zijn* gebruikt worden. Alleen bij *attributie* is deze parafrasering mogelijk:

- (103) a De broer van Jan, *die de beste van zijn klas is*, [had een tien voor taal]. (*attributie*: gen-dco)
 b Cohen, *die de populairste burgemeester van Nederland is*, [wil de boel bij elkaar houden]. (*attributie*: gen-dco)
 c Het prisma, *dat/wat een ruimtelijke figuur is*, [heeft toepassingen in de optiek]. (*attributie*: gen-ind)
 d Jan, *die een lapzwans is*, [verzuimde de afwas te doen]. (*attributie*: gen-ind)
- (104) a * Het ruimteschip van Piet, *dat de Enterprise is*, [is er ook niet meer]. (*identificatie*: spec-eig)
 b * De conus, *die de kegel is*, [heeft vier verschillende snijvlakken met een plat vlak]. (*identificatie*: gen-dkl)
 c * De kegel van Piet, *die het speeltje dat hij van zijn moeder kreeg is*, [is verdwenen]. (*identificatie*: spec-def)
 d * Een veelvlak, *dat zoals een tetraëder is*, [is opgebouwd uit platte vlakken]. (*inclusie*: gen-ind)

Dit criterium van Wiers (1978) om *attributie* van *identificatie* (maar ook *inclusie*) te onderscheiden, zoals beschreven in de inleiding (vgl. (9)), is dus correct.¹⁷ Er valt echter meer onder *attributie* dan zij suggereert in haar artikel (zie ook paragraaf 5 voor nog een ander type voorbeelden); bovendien hebben we laten zien dat *attributie* als een speciale klasse onder appositie gerekend kan worden.

Attributie is mogelijk met slechts twee van de drie generieke lezingen: de indefiniete generieke lezing en de definiete generieke lezing die verwijst naar een individueel concept (vgl. tabel 8). Een attributierelatie blijkt onmogelijk te zijn voor alle combinaties waarbij de appositie een generieke definiete klasse is. Hoe komt dat en waarom heeft een indefiniete generieke NP (of een generiek definiet individueel concept) hier geen last van? Dit kan als

¹⁷ Een complicatie is de volgende. Sommige complexe NP's zijn in een bepaalde context ambigu tussen een specifieke en een individueel concept-lezing (vgl. ook (45)). Een voorbeeld is: *Wallage, de burgemeester van Groningen, (handhaaft de wet)*. Hier kan de appositie zowel attributief (dus als dco) als identificerend (dus specifiek) worden opgevat. Dit kan worden verhelderd door het gebruik van bepaalde appositiemarkeerders (zie paragraaf 4.4).

volgt verklaard worden. Zoals in paragraaf 3 is beschreven, verwijst de definiëte generieke NP direct naar de klasse als geheel. Er is dus geen variabele die verwijst naar individuele leden; daarom kan deze NP niet verbonden worden met referenties naar individuele leden van die klasse. (Omgekeerd verklaart dit ook waarom er geen inclusierelatie bestaat tussen een generieke definiëte klasse en een specifieke appositie – zie paragraaf 4.2.) Er zijn zelfs geen combinaties met een generiek anker mogelijk. Ook een groep individuen kan dus niet gedacht worden binnen een klasse, aangezien een klasse per definitie opaak is.

De indefiniëte generieke NP en het individuele concept, daarentegen, introduceren in eerste instantie een individueel lid als variabele en gebruiken een operator om een generalisatie te maken. Op die manier is wel een verbinding met uitspraken over individuele leden van de klasse mogelijk.

Tot slot willen we nog wijzen op een bijzondere soort attributieve apposities, namelijk die waarbij de determinator weggelaten is.

(105) Drs. Mallebrootje, *uitvinder van de automatische appositieclassificator*, [doet niet mee aan de provinciale verkiezingen.]

(106) Jan, *schoenmaker in hart en nieren*, [blijft altijd bij zijn leest.]

Deze mogelijkheid, die met name in kranten veelvuldig voorkomt, is beperkt tot beroepen en vergelijkbare gevallen. Deze NP's zonder determinator worden generiek opgevat en krijgen zo een attributieve functie.

4.4 Overzicht, en het verband met appositie-markeerders

Laten we de verschillende klassen op een rijtje zetten en kort met elkaar vergelijken. *Attributie* komt alleen voor met een generieke appositie (maar niet met een generieke definiëte klasse). *Identificatie* komt alleen voor als anker en appositie dezelfde specificiteitswaarde hebben (waarbij specifiek indefiniëte, specifiek definiëte en eigenaam als potentieel gelijkwaardig tellen). *Inclusie* komt alleen voor als de lezing van de appositie specifiek is dan die van het anker (waarbij geldt dat de drie soorten generiek niet inherent geordend zijn). Bij dit alles maken we gebruik van de specificiteitsschaal zoals voorgesteld in figuur 1. Uit een en ander volgt overigens dat er geen van de besproken relaties mogelijk is tussen een specifiek anker en een niet-specifieke appositie. Ook hebben we aangetoond dat de generieke definiëte klasse niet combineert met de niet-generieken.

Zoals gezegd lijkt er een samenhang te zijn tussen het type appositieve relatie en de mogelijke appositie-markeerders. Om het overzicht compleet te maken, hebben wij een lijst opgesteld van mogelijke appositie-markeerders in het Nederlands en gekeken welke markeerders met welke klasse(n) gecombineerd kunnen worden. Het resultaat is te zien in (107). Hieruit blijkt inderdaad duidelijk een correlatie tussen de verschillende markeerders en de verschillende soorten appositionele constructies, hetgeen de voorgestelde classificatie bevestigt. Deze lijst geeft een goed beeld, maar is niet uitputtend. (Puntjes duiden op achteropplaatsing.)

- (107) a *Identificatie*: Ø [asyndetisch], (...) namelijk, te weten, en wel, dat wil zeggen, dat is, met andere woorden, of, of(te)wel, simpel/anders gezegd, in technische/wetenschappelijke/x termen, of eigenlijk, of liever, ook wel, ik bedoel, ... weet je wel, (...) zeg maar
- b *Attributie*: Ø [asyndetisch], overigens, zoals je weet, zoals bekend
- c *Inclusie*:
Exemplificatie¹⁸: bijvoorbeeld, waaronder, zoals, zeg, inclusief, ... inclusief
Particularisatie: (maar) met name, (maar) in het bijzonder, (maar) vooral, (maar) hoofdzakelijk, (maar) speciaal, niet in het minst

Een aantal representatieve voorbeelden is gegeven in (108a-e):

- (108) a Jan, *mijn buurman* (*identificatie, ø*)
 b mijn buurman, en wel Jan (*identificatie, en wel*)
 c mijn buurman, Jan weet je wel (*identificatie, ... weet je wel*)
 d Jan, *een lapzwans* (*attributie, ø*)
 e een aantal burens, waaronder Jan (*inclusie, waaronder*)

Appositiemarkeerders komen over het algemeen vooraan in de appositie te staan. Sommige, zoals *namelijk* en *zeg maar*, kunnen echter ook achteraan komen. Er zijn zelfs enkele markeerders die verplicht achteraan in de appositionele constructie staan, zoals *inclusief* en *weet je wel*.

Opmerkelijk is de asyndetische constructie, waarbij anker en appositie zonder markeerder aan elkaar gekoppeld worden. Deze verbinding kan voor zowel *identificatie* als *attributie* gebruikt worden:¹⁹

- (109) De gorilla van Jan, *Appie*, [slingert vrolijk heen en weer]. (*identificatie*)
 (110) *Appie, een aap*, [houdt van slingeren]. (*attributie*)

Voor *attributie* is dit de meest gebruikelijke manier om de constructie te vormen. Waarom de markeerder bij *identificatie* ook weggelaten kan worden, is niet geheel duidelijk. In het

18 Zoals aangegeven in paragraaf 2.2. kan binnen de markeerders die *inclusief* faciliteren een onderscheid gemaakt worden tussen de markeerders die met exemplificatie samenhangen en die welke met particularisatie samenhangen. Aangezien dit verschil volgt uit een externe factor (de aard van het predikaat van de omvattende zin) en niet uit de appositionele constructie zelf, is het niet van wezenlijk belang voor de classificatie van apposities.

19 In speciale gevallen kan *inclusief* schijnbaar ook met een asyndetische verbinding toe: *Sommige apen – Bonnie, Chimp, Appie, ... – houden van spelletjes*. Hier is echter iets bijzonders anders aan de hand. De intonatie en de ontbrekende coördinator in de opsomming duiden op een weggelaten *enzovoort*. Maar het geheel van *Bonnie, Chimp, Appie, enzovoort* (inclusief *enzovoort*) duidt op een vage manier de volledige groep apen aan die van spelletjes houden. Dan is er sprake van *identificatie*, niet van *inclusief*. Als we in de bovenstaande zin de appositie vervangen door *Bonnie, Chimp en Appie*, dan is alleen een identificatie-lezing mogelijk, geen *inclusief*. Als we een exemplificatiemarkeerder als *zoals* toevoegen, dan is een inclusieve appositie *Bonnie, Chimp en Appie* wel mogelijk.

algemeen kunnen we echter stellen dat de verschillende appositie-markeerders de relatie tussen de appositie en het anker expliciet uitdrukken en op die manier aangeven met welke klasse van appositie we te maken hebben.

Voor zover we kunnen overzien is de correlatie in (107) robuust. Dit betekent dat we de mogelijkheid van een bepaalde appositie-markeerder als hulpmiddel kunnen gebruiken om een bepaalde appositionele constructie semantisch te classificeren. Is *namelijk* bijvoorbeeld mogelijk als markeerder, dan is de appositie identificerend; is *overigens* een mogelijke markeerder, dan is de appositie attributief, enz. Het omgekeerde geldt niet noodzakelijk: niet elke identificatie kan bijvoorbeeld goed met *namelijk* worden uitgedrukt.

● 5 Niet-nominale apposities en ongebalanceerde appositionele constructies

Apposities zijn meestal nominale constituenten, maar andere categorieën zijn eveneens mogelijk. In paragraaf 1.2 gaven we al enkele voorbeelden. Hier volgen er nog enkele; ze behelzen zinnen, werkwoorden, predikaten, adjectieven en adverbia:

- (111) Ik doe mijn dagelijkse sportoefening, dat wil zeggen *ik fiets naar mijn werk*.
- (112) [Marie] gaf Piet de bons, dat wil zeggen *maakte een einde aan hun relatie*.
- (113) [Ik las een] linguïstische, dat wil zeggen *taalkundige*, verhandeling.
- (114) [De koningin zit] daar, *op de tafel*.

Kunnen we de drie klassen *identificatie*, *attributie* en *inclusie* ook terugvinden bij niet-nominale apposities? Bovenstaande voorbeelden zijn van het eerste (canonieke) type. Onder andere bij bepalingen van plaats en tijd en bij werkwoorden is ook een *inclusie*-relatie mogelijk; zie (115) t/m (118):

- (115) [Het wordt] de hele week, maar vooral *morgen*, [erg warm].
- (116) [Ik ben graag] buiten, bijvoorbeeld *in het bos*.
- (117) [Het is goed om elke dag] even, zeg een half uur, [te bewegen].
- (118) [Als de bel gaat] rennen, wat zeg ik, *sprinten* [de kinderen naar buiten].

Attributie, ten slotte, is geïllustreerd in (119) t/m (121):

- (119) In het bos, *buiten*, [krijg je veel frisse lucht].
- (120) In Zeeland, *aan de kust*, [liggen de temperaturen 's zomers laag].
- (121) Tussen twaalf en drie, *op het heetst van de dag*, [kun je beter niet zonnen].

Kortom, ook niet-nominale apposities kunnen in drie klassen verdeeld worden. Dat lijkt merkwaardig, aangezien deze gedefinieerd zijn aan de hand van de specificiteitsschaal, terwijl specificiteit betrekking heeft op nominale groepen. We willen geenszins beweren dat de schaal van generiek tot en met eigenaam van toepassing zou zijn op niet-nominale constituenten. Toch kunnen we *op grond van woordbetekenissen* stellen dat gerelateerde woorden meer of minder specifiek kunnen zijn ten opzichte van elkaar. Een relatie als

identificatie, inclusie of *attributie* kan worden vastgesteld op grond van de relatieve specificiteit die volgt uit de lexicale betekenissen van de constituenten in kwestie.

Ten slotte willen we erop wijzen dat anker en appositie niet per se van dezelfde categorie hoeven te zijn. Zie de volgende voorbeelden.

- (122) [Iedereen staat voor] dezelfde keus: *koop ik een krant of niet?*
- (123) Jans oplossing, *om de eerste krant gratis aan te bieden*, [bleek te werken].
- (124) Hem hiervoor te bevorderen – *een idee van zijn baas* – [vond hij niet nodig].
- (125) [De drukkerij overnemen vond hij] dom, *een slecht plan*.
- (126) Ooit, *in lang vervlogen tijden*, [had hij die ambitie wel].

Naast ongebalanceerde coördinatie bestaat er dus ook categoriaal ongebalanceerde appositie. Een goed voorbeeld hiervan is ook de predicatieve nabepaling zoals geïllustreerd in (127) t/m (129). (Let op dat deze constructie niet verward moet worden met de beperkende variant, zoals in *Appie liet kwaad zijn tanden zien*.)

- (127) Appie, *kwaad*, [liet zijn tanden zien].
- (128) De kinderen, *volledig van streek*, [barstten in tranen uit].
- (129) Het artikel, *eindelijk klaar*, [kan de deur uit].

De cursief gedrukte constituenten kunnen nu geïdentificeerd worden als ongebalanceerde attributieve apposities. Dit lijkt ons winst ten opzichte van benaderingen waarin de predicatieve nabepaling uitgesloten is van apposities en als aparte constructie moet worden behandeld (zie bijv. Haeseryn et al. 1997). Een extra aanwijzing is dat de eerder besproken attributietest kan worden toegepast:

- (130) De kinderen, *die volledig van streek waren*, [barstten in tranen uit].
- (131) Het artikel, *dat eindelijk klaar is*, [kan de deur uit].

In (130) en (131) is de attributieve appositie vervangen door een uitbreidende betrekkelijke bijzin met het koppelwerkwoord *zijn* (vgl. (103) en verder).

6 Conclusie

We definiëren apposities als specificerende, niet-restrictieve nabepalingen bij een zinsdeel. Appositionele constructies kunnen worden geclassificeerd op grond van semantische kenmerken. Zowel het anker als de appositie kan worden gekarakteriseerd op een complexe schaal voor de interpretatie van NP's, die loopt van generiek of niet-specifiek tot eigenaam. De verschillen in relatieve specificiteit van anker en appositie komen overeen met drie mogelijke relaties: *identificatie, inclusie* en *attributie*. Voor alle mogelijke combinaties zijn we aan de hand van Nederlandse voorbeelden nagegaan of ze mogelijk zijn, en waarom (niet). Al met al komen we tot drie hoofdtypes en 50 mogelijke subtypes van nominale appositionele constructies. Daarnaast bestaat er een duidelijk verband tussen

de klasse waartoe een appositionele constructie behoort en de appositie-markeerders die mogelijk zijn om de relatie tussen anker en appositie uit te drukken. Ten slotte hebben we laten zien dat niet-nominale apposities en ongebalanceerde appositionele constructies ook voorkomen. Hoewel deze niet in directe zin op de interpretatieschaal te karakteriseren zijn, is het wel mogelijk gebleken ze onder de klassen *identificatie*, *attributie* en *inclusie* te scharen op grond van het feit dat er relatieve verschillen in specificiteit van lexicale betekenissen zijn.

● Bibliografie

- Abbott, B. (2004).** Definiteness and indefiniteness. In: L.R. Horn & G. Ward (red.), *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell, 122-149.
- Acuña-Fariña, J.C. (1999).** On apposition. *English Language and Linguistics* 3, 59-81.
- Bacon, J. (1973).** Semantics of generic THE. *Journal of Philosophical Logic* 2, 323-339.
- Bennis, H. (1978).** Appositie en de interne structuur van de NP. *Spektator* 8, 209-228.
- Berckmans, P. (1994).** Demonstration, apposition and direct reference. *Communication and Cognition* 26, 499-512.
- Blom, A. & S. Daalder (1977).** *Syntaktische theorie & taalbeschrijving*. Muiderberg: Coutinho.
- Burton-Roberts, N. (1975).** Nominal apposition. *Foundations of language* 13, 391-419.
- Chesterman, A. (1991).** *On definiteness: a study with special reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Christophersen, P. (1939).** *The articles: a study of their theory and use in English*. Copenhagen: Einar Munksgaard.
- Chierchia, G.C. (1995).** Individual-level predicates as inherent generics. In: G.N. Carlson & F.J. Pelletier (red.), *The generic book*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Clark, H.H. (1977).** Bridging. In: P.N. Johnson-Laird & P. Wason (red.), *Thinking: readings in cognitive science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donellan, K. (1966).** Reference and definite description. *Philosophical Review* 75, 281-304.
- Doron, E. (1994).** The discourse function of appositives. In: R. Buchalla & A. Mittwoch (red.), *Proceedings of the ninth annual conference of the Israel Association for Theoretical Linguistics and of the workshop on discourse*. Jeruzalem: Hebrew University, 53-65.
- Farkas, D. (2006).** Specificity. In: K. Brown, (red.), *Encyclopedia of language and linguistics*. 2^e druk. Amsterdam: Elsevier, 633-635.
- Farkas, D.F. & H. de Swart (2005).** Article choice in plural generics. Manuscript, Universiteit van Utrecht. <<http://www.let.uu.nl/~Henriette.deSwart/personal/linguaFSdec.pdf>>.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2^e druk. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff uitgevers/Wolters Plantyn.
- Hawkins, J.H. (1978).** *Definiteness and indefiniteness: a study in reference and grammaticality prediction*. Londen: Croom Helm.

- Heringa, H. (2006).** The structure of appositional constructions. Coordination, parataxis and predication? Manuscript, Rijksuniversiteit Groningen. <http://www.let.rug.nl/~heringa/1styear_report.pdf>.
- Higgins, F.R. (1979).** *The pseudo-cleft construction in English*. New York: Garland Publishing.
- Hoop, H. de (1992).** *Case configuration and noun phrase interpretation*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Huddleston, R. & Pullum, G.K. (2002).** *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janssen, T.M.V. (1984).** Individual concepts are useful. In: F. Lantman & F. Veltman (red.), *Varieties of formal semantics*. Dordrecht: Foris.
- Klein, M. (1977).** *Appositionele constructies in het Nederlands*. Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Koster, J. (2000).** Extraposition as parallel construal. Manuscript, Rijksuniversiteit Groningen. <<http://odur.let.rug.nl/~koster/papers/parallel.pdf>>.
- Krifka, M., Pelletier, G. Carlson, A. ter Meulen, G. Chierchia & G. Link (1995).** Genericity: an introduction. In: G. Carlson & F. J. Pelletier (red.), *The generic book*, Chicago: University of Chicago Press, 1–124.
- Meyer, Ch.F. (1992).** *Apposition in contemporary English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milsark, G.L. (1977).** Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English. *Linguistic Analysis* 3, 1-29.
- Partee, B.H. (1978).** Noun phrase interpretation and type-shifting principles. In: J. Groenendijk, D. de Jongh & M. Stokhof (red.), *Studies in discourse representation theory and the theory of generalized quantifiers*. Dordrecht: Foris.
- Peterson, P.H. (1979).** On the logic of few, many and most. *Notre Dame Journal of Formal Logic* 20, 155-179.
- Potts, C. (2003).** *The logic of conventional implicatures*. Proefschrift, University of California, Santa Cruz.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik (1985).** *A comprehensive grammar of the English language*. Londen: Longman.
- Robinson, H.M. (2005).** *Unexpected (in)definiteness: plural generic expressions in Romance*. Proefschrift, Rutgers University, New Brunswick, New Jersey.
- Ross, J.R. (1969).** Adjectives as Noun Phrases. In: D. Reibel & S. Schane (red.), *Modern studies in English: readings in transformational grammar*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Rothstein, S. (1995).** Small clauses and copula constructions. In: A. Cardinaletti & M.T. Guasti (red.), *Small Clauses*. San Diego: Academic Press, 27-48.
- Russell, B. (1905).** On denoting. *Mind* 14, 479-493.
- Schelfhout, C.R.M., P.A.J.M. Coppens & N.H.J. Oostdijk (te versch.).** A parenthetical approach to conjunction reduction. *Leuvense bijdragen*.
- Strawson, P.F. (1971).** On referring. In: P.F. Strawson, *Logico-Linguistic papers*. Londen: Methuen, 1-27.

- Thu, H.N. (2005).** *Vietnamese learners mastering English articles*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Vangsnes, Ø.A. (2000).** A configurational approach to interpretation. In: *The identification of functional architecture*. Proefschrift, Universitetet i Bergen.
- Vries, M. de (2006).** The syntax of appositive relativization. On specifying coordination, false free relatives, and promotion. *Linguistic Inquiry* 37, 229-270.
- Vries, M. de (2008).** The representation of language within language: a syntactico-pragmatic typology of direct speech. *Studia Linguistica* 62, 39-37
- Vries, M. de (te versch.).** Asymmetric merge and parataxis. *Canadian Journal of Linguistics*.
- Wiers, E. (1978).** Kleins "appositionele constructies". *Spektator* 8, 62-80.

De tonen van het Limburgs

CARLOS GUSSENHOVEN* & JÖRG PETERS**

Abstract

The word accent contrast in the Central and Low Franconian dialects of German and Dutch amounts to a contrast between the absence of lexical tone (Accent 1) and its presence (Accent 2). Together with the intonational tones, lexical tones are integrated into a single representation in all the dialects investigated, but dialects vary considerably in their phonetics and phonology. The article discusses the relationship between phonological representations and phonetic facts and gives the grammar of two dialects (Hasselt and Roermond). Next, it surveys the variation in pitch, duration and intensity found between Accent 1 and Accent 2 in the Low Franconian dialects spoken across the western edge of the Dutch-German dialect continuum in the Netherlands and Belgium (Limburgian dialects). In addition, we identify a number of distributional differences among them. Thirdly, it considers the question of the origin of the contrast, and points out the existence of both phonological and morphological correlates, while opting for a morphologically based tonogenesis scenario.

I Inleiding

In de laatste jaren zijn er aanzienlijke vorderingen geboekt in het onderzoek naar de tonen van het Limburgs. Er heeft zich bovendien een integratie voorgedaan met het onderzoek naar de dialecten die in Duitsland en België gesproken worden en er is, te beginnen met Hermans (1994), aansluiting gevonden bij het theoretische en typologische onderzoek in de fonologie, een internationalisering die onder andere zijn uitdrukking kreeg in de *First International Conference on the Franconian Tone Accents*, die in juni 2003 in Leiden werd gehouden (De Vaan 2006).

In dit overzicht behandelen wij drie aspecten die in het onderzoek aan de Radboud Universiteit Nijmegen centraal hebben gestaan. Sectie 3 heeft als doel te laten zien dat de interactie tussen de lexicale toon en de intonatie het voor de meeste dialecten onmogelijk

* Radboud Universiteit Nijmegen en Queen Mary, University of London. Contact: c.gussenhoven@let.ru.nl.

** Carl von Ossietzky Universität Oldenburg en Radboud Universiteit Nijmegen.

We hebben bij het herzien van de voorafgaande versies van dit artikel veel baat gehad van de opmerkingen van de redactie, de beoordelaars, en collega's Rachel Fournier en Judith Hanssen.

maakt om een eenduidig antwoord te geven op de vraag hoe de woordtonen worden uitgesproken. Een adequaat antwoord komt steeds neer op de formulering van een fonologische grammatica waarin de tonen die de intonatie uitdrukken en de tonen die lexicaal zijn volgens de regels van het betrokken dialect gecombineerd worden. Ter illustratie presenteren wij twee van zulke grammatica's, die van het dialect van Hasselt, dat tot het West-Limburgs behoort, en die van het Roermonds, een Oost-Limburgs dialect. Naast het feit dat zo een dialect uit België en een uit Nederland kan worden behandeld, geeft deze keuze ook de gelegenheid om te laten zien hoezeer de toongrammatica's in het Nederlandstalige gebied van elkaar kunnen verschillen.

In sectie 4 besteden we aandacht aan de variatie tussen de dialecten, die veel groter is dan we hadden kunnen vermoeden. Wat in het Venloos een stoottoon is, kan in het Roermonds een sleeptoon zijn. De variatie blijft dus niet beperkt tot de fonetische realisatie. Het feit dat geen twee van de door ons onderzochte dialecten dezelfde grammatica bezitten, is een van de meest fascinerende resultaten van het onderzoek. Daarnaast hebben we van het dialect van Weert vast kunnen stellen dat het geen tooncontrast (meer) heeft. Wat de fonetische variatie betreft, proberen wij een beeld te geven van de geleidelijke verandering van de vormen langs de as tussen Venlo en Borgloon. Bij de fonetische realisatie van het contrast valt op dat er naast toonhoogteverschillen in veel dialecten ook duurverschillen bestaan. Omdat de duurverschillen soms opvallender zijn dan de toonhoogteverschillen, kan men zich afvragen welk fonetisch verschijnsel, de duur of de toonhoogte, de directe weerslag is van het fonologische verschil, en dus wat de aard is van het fonologische verschil: toon of kwantiteit. Deze vraag wordt aan het eind van de sectie over de variatie behandeld.

Sectie 5 is gewijd aan de oorsprong van het tooncontrast. De status van dit onderdeel is anders dan die van de voorgaande twee, die op empirisch onderzoek zijn gebaseerd. Kennis over de oorsprong, waarvan algemeen wordt aangenomen dat die in het middel-eeuwse Keulen moet worden geplaatst, is onvermijdelijk speculatief, en van de in deze sectie geboden gedachten over hoe het contrast is ontstaan, kunnen we alleen maar hopen dat de lezer ze als plausibel ervaart. We eindigen de sectie over de oorsprong met een korte beschouwing over de fonetische en de fonologische geleidelijkheid in de overgangen tussen variëteiten van een taal, waarbij we laten zien dat de geleidelijkheid in principe fonetisch is en de fonologische geleidelijkheid, voor zover die bestaat, daarvan een afgeleide is.

Voor we overgaan tot de behandeling van de drie genoemde onderwerpen geven we in sectie 2 enige informatie over algemene kenmerken van het tooncontrast.

● 2 Het tooncontrast: algemeen

Sectie 2.1 bevat een lijst van eigenschappen van het tooncontrast die alle onderzochte dialecten gemeen hebben. Sectie 2.2 behandelt twee begrippen die voor de beschrijving van toon onontbeerlijk zijn, 'toondrager' en 'associatie'.

2.1 Gemeenschappelijke eigenschappen

Alle tot nog toe onderzochte dialecten hebben de volgende eigenschappen gemeen:

1. **Binair contrast.** Er is een oppositie tussen twee vormen, die ‘stoottoon’ (of ‘valtoon’) en ‘sleeptoon’ worden genoemd (een binair contrast). Sinds Schmidts (1986) ‘Tonakzent 1’ en ‘Tonakzent 2’ zijn de aanduidingen ‘accent 1’ (=stoottoon/valtoon) en ‘accent 2’ (=sleeptoon) gebruikelijk. Zoals De Vaan (1999) opmerkt, werden die termen eerder al gebruikt door Schrijnen (1920: 41ff). Omdat de Duitse dialectgroep waarin het tooncontrast gevonden wordt het *Mittelfränkisch* is (Wiesinger 1983), wordt de toon internationaal ook wel aangeduid als de (*Central*) *Franconia tone*. De laatste benaming sluit vanzelf de Limburgse dialecten in, die binnen de Nederfrankische dialectgroep vallen. Het aantal minimale paren verschilt per dialect; behoudens contexten waarin geen contrast mogelijk is, hebben ook woorden die niet deel uitmaken van een minimaal paar steeds ofwel Accent 1 ofwel Accent 2.

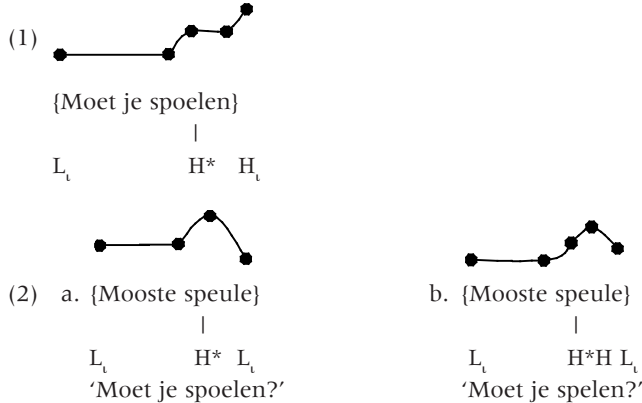
2. **De woordklemtoon als drager van het contrast.** Het contrast is gelokaliseerd in de lettergreep met woordklemtoon. Er is dus altijd maar één plaats in het woord waar een contrast kan voorkomen. Samenstellingen hebben overigens (minstens) twee van zulke plaatsen, omdat elk samenstellend woord onafhankelijk een woordaccent bijdraagt.

3. **Zinsaccenten.** Onafhankelijk van het tooncontrast worden woorden geaccentueerd in de zin, op dezelfde manier als in het Standaardduits en Standaardnederlands. Zo hebben de zinnen die het equivalent zijn van *We zijn naar de MARKT geweest*, *Er zit een SPIN op je rug*, en *Er ZIJN helemaal geen broodjes* in alle dialecten het zinsaccent op equivalente woorden, hier aangegeven met hoofdletters. Omdat de toonhoogteaccenten die zulke zinsaccenten aangeven steeds op lettergrepen met woordklemtoon terechtkomen, is er in alle dialecten enige vorm van interactie tussen de woordaccenten (de woordtonen) en de zinsaccenten (de intonatie tonen). De dialecten variëren in het aantal verschillende intonatiepatronen. Het Hasselts heeft vermoedelijk slechts één intonatiepatroon, het Roermonds heeft er twee, en het Venloos vier. Het Standaardnederlands heeft er aanzienlijk meer.

4. **Accent 1 ongespecificeerd.** Woorden met Accent 1 hebben geen toon in de lexicale representatie; woorden met Accent 2 hebben een lexicale toon of een groepje van twee lexicale tonen. Dit betekent dat wanneer een zin geen enkel woord met Accent 2 bevat, er alleen sprake is van intonatie tonen. Zulke zinnen zijn dus wat de morfologische status van de tonen betreft vergelijkbaar met zinnen van de standaardtaal, die altijd alleen intonatie tonen hebben. Ter vergelijking geven we in (1) een Nederlands voorbeeld met de fonologische representatie van een vraagintonatie, en in (2) een minimaal paar zinnen uit het Maastrichts met een functioneel equivalent intonatiepatroon. De representatie van toon en intonatie bestaat uit een reeks segmenten, H voor ‘hoog’ en L voor ‘laag’. Een toon die accent verleent wordt aangegeven met een sterretje (bijv. H*) en grenstonen worden aangegeven met een subscript ι , het symbool voor de intonatiefrase. In (1) komt een toonhoogteaccent H* voor op *spoelen*, terwijl de zin begint met een grenstoon L ι en eindigt met een grenstoon H ι . We volgen hier de transcriptie in Gussenhoven (2005).¹ In (2a) staat een

1 In ToDI wordt in plaats van de subscript iota het procentteken gebruikt, %T voor initiële en T% voor finale grenstonen. Zie <http://todi.let.ru.nl/>

functioneel vergelijkbare structuur uit het Maastrichts, hoewel de intonatie hier daalt aan het eind. In (2b) komt naast de intonatiestructuur een woordtoon voor, een H, op *speule* ‘spelen’. Het Maastrichtse woord voor ‘spoelen’ heeft dus Accent 1, en het woord voor ‘spelen’ heeft Accent 2, maar bestaat overigens uit dezelfde klinkers en consonanten.

De gestileerde toonhoogtecontouren geven de fonetische realisaties aan. Elke toon krijgt minstens één doelwaarde, aangegeven door een bolletje, terwijl sommige, zoals L_t, er twee krijgen om de ruimte tussen de tonen met een vlakke toonhoogte op te vullen. Net als bij klinkers en consonanten, is de realisatie van tonen gebonden aan de voorafgaande of de volgende context. Zo wordt de eerste H-toon in de geaccentueerde lettergreep, de H* in (2b), op een middenniveau gerealiseerd en wordt ook de L_t na de lexicale H met half-hoge toonhoogte gerealiseerd. Voor Nederlandstalige luisteraars klinkt (2b) enigszins alsof de spreker een routinematige vraag stelt, maar voor de Maastrichtse luisteraar geeft de mid-dentoon aan dat ‘spelen’ bedoeld wordt, niet ‘spoelen’.

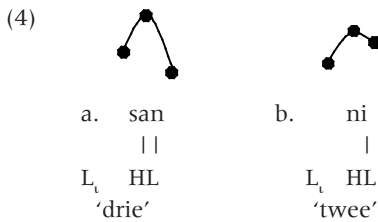
2.2 Toondrager en associatie

Een taal gebruikt de lettergreep of de mora als toondrager. Talen met een verschil tussen lange (bimoraïsche) en korte (monomoraïsche) klinkers hebben die keuze. De toondrager is het element waarmee een toon ‘associeert’. Voor een spreker van het Kikuyu, waarin de lettergreep als toondrager fungeert, zouden de woorden /tâtâátà/ en /tâtâtà/ hetzelfde toonpatroon hebben, laag-hoog-laag, of LHL. Maar voor een spreker van het Japans zou een toonpatroon als LHL op de eerste structuur als /tâtââtà/ uitkomen, aannemende dat de tonen van links naar rechts associëren. Dat komt omdat elk van de mora’s in de tweede lettergreep een toon aantrekt. In (3) wordt dit verschil getoond. De laatste lege mora van (3b) is door spreiding van de L aan een tonale specificatie gekomen. Een toon kan dus met meerdere toondragers associëren. Zo kunnen ook toondragers met meer tonen associëren, iets wat vaak voorkomt op de laatste lettergreep van een frase of zin. In (3c) wordt zo’n geval van ‘contouring’, dat bijvoorbeeld in het Mende voorkomt, gegeven. De tweede lettergreep in zowel (3b) als (3c) heeft dus een daling.

(3) a. <i>Kikuyu</i>	b. <i>Japans</i>	c. <i>Mende</i>
ta taa ta	ta taa ta	ta ta
	✓	↘
L H L	L HL	L H L

In de West-Limburgse dialecten is de toondrager de beklemtoonde lettergreep (Peters 2006b, *ter perse*). In het Keuls en de Oost-Limburgse dialecten is de toondrager de sonorante mora in de beklemtoonde lettergreep (Gussenhoven & Van der Vliet 1999, Gussenhoven & Peters 2004). Het contrast tussen Accent 1 en Accent 2 kan in deze laatste dialecten alleen voorkomen als er een tweede toondrager in de beklemtoonde lettergreep aanwezig is. De eerste toondrager is een korte klinker of de eerste helft van een lange klinker of tweeklank; de tweede toondrager wordt gevormd door de tweede helft van een lange klinker of tweeklank, of een sonorante consonant, [m, n, ŋ, l, r]. Een tweede sonorante mora is bijvoorbeeld aanwezig in het Roermondse [haas] ‘handschoen’, [bein] ‘been’, of [kan] ‘kunnen’ (enkelvoud), woorden die Accent 2 hebben. Ze contrasteren met [haas] ‘haas’, [bein] ‘benen’, en [kan] ‘(schenk)kan’, die Accent 1 hebben. Voor woorden van het type [kat] ‘kat’, waar de [t] niet sonorant is, of [bemələ] ‘bungelen’, waar de [m] weliswaar sonorant is, maar (ook) in een volgende lettergreep zit, heeft het dus geen zin om te vragen welke toon ze hebben. Deze beperking is er de oorzaak van dat een woord als [bal] ‘rond voorwerp’ zijn Accent 2 verliest in het meervoud [ˈbalə] (Hermans 1994). De [l], die in het enkelvoud in het rijm van de lettergreep zit, wordt in het meervoud immers als eerste medeklinker van de tweede lettergreep gebruikt.

Het tweede fonologische begrip is ‘associatie’. Tonen kunnen geassocieerd of ongeassocieerd (‘floating’) voorkomen. Geassocieerde tonen hebben een verbinding met een toondrager, zoals aangegeven met behulp van de associatielijnen in (3), terwijl ongeassocieerde tonen slechts een positie hebben in de lineaire reeks tonen. Het lot van ongeassocieerde tonen hangt af van de grammatica van de betrokken taal. Ze kunnen verdwijnen, of de uitspraak van een volgende toon beïnvloeden, of zelf een doelwaarde krijgen. In dat laatste geval wordt de toon uitgesproken, maar als er minder tijd beschikbaar is, bijvoorbeeld omdat er tussen het begin (of eind) van de uiting en de eerste (of laatste) geassocieerde toon weinig of geen segmenten over zijn, dan is de uitspraak minder duidelijk. De ideale doelwaarde van de toon wordt dan niet gehaald. Deze laatste situatie is relevant voor de Limburgse dialecten. We geven ter verduidelijking eerst een voorbeeld uit het Japans, waar ‘contouring’ als in (3c) ongrammaticaal is, als gevolg waarvan er ongeassocieerde tonen aan de randen van uitingen kunnen voorkomen. Zulke tonen worden dan al naargelang de beschikbare tijd meer of minder duidelijk uitgesproken. Terwijl in (4a) zowel H als L kunnen worden geassocieerd, omdat het woord twee toondragers heeft, [a] en [n], kan in (4b) alleen de H worden geassocieerd. Het gevolg is dat de ‘floating’ L een uitspraak krijgt met bijna hoge of half-hoge toonhoogte. De toonhoogtedaling is hier ‘getrunceerd’. Ook de ongeassocieerde initiële grenstoon L komt in beide gevallen niet verder dan de creatie van een kort stijngkje vóór de piek. We zullen zien dat sommige dialecten zich gedragen als het Japans, waarbij er vooral aan het eind van de uiting truncatie optreedt, terwijl andere alle tonen in hun waarde laten.

● 3 Twee grammatica's: Hasselt en Roermond

In de meeste autosegmentele beschrijvingen van intonatiesystemen is de onderliggende toonrepresentatie tegelijk de oppervlakterepresentatie. Pierrehumbert (1980) merkte dit feit op naar aanleiding van haar beschrijving van het Amerikaans Engels en Gösta Bruce's analyse van het Zweeds (Bruce 1977). Hayes & Lahiri (1991) laten zien dat intonatiesystemen ook fonologische aanpassingen kunnen ondergaan. Zij voeren voor het Bengaals een toondeletieregel op, die van twee gelijke tonen er één doet verdwijnen.

Net als in de West-Limburgse dialecten van Tongeren en Borgloon, is in het Hasselts de onderliggende representatie gelijk aan de oppervlakterepresentatie, terwijl in het Roermonds aanpassingen worden gemaakt, weer net als in de andere onderzochte Oost-Limburgse dialecten Venlo en Helden.

3.1 Hasselt

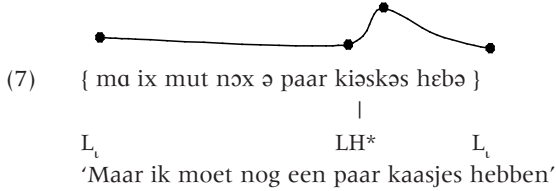
Het Hasselts, dat we behandelen op basis van Peters (ter perse), heeft één intonatiepatroon, dat in (5) wordt gegeven. Zowel vragen als mededelingen worden dus met dezelfde fonologische structuur uitgesproken.² Het toonhoogte-accent LH* komt op de geaccentueerde lettergrepen, terwijl de grensfoon L_t aan het eind van de intonatiefrase komt. De voorbeelden in Peters (ter perse) beginnen op een toonhoogte halverwege hoog en laag, waarvoor we een begin-L_t aannemen. In (6) geven we het lexicale tooncontrast, waarbij de beklemtoonde lettergreep van woorden met Accent 2 geassocieerd zijn met een L, de lexicale toon, en woorden met Accent 1 toonloos zijn.

(5) LH* L_t

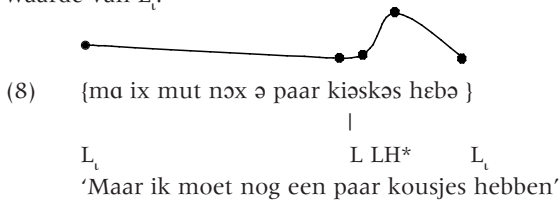
(6) Accent 1: 'σ Accent 2: 'σ
 |
 L

2 Dit betekent niet dat er geen fonetische verschillen kunnen zijn tussen vragen en mededelingen. In alle talen kunnen fonologische structuren verschillend worden uitgesproken afhankelijk van wat de spreker bedoelt. Zo kan het woord *klein* met hoge toonhoogte worden uitgesproken om de kleine omvang te benaderen, en kan het woord *vervelend* met extra lange beklemtoonde klinkers worden uitgesproken zonder dat de fonologische identiteit van die klinkers verandert. In de standaardtaal worden vaak dezelfde fonologische intonatiepatronen gebruikt voor zowel vragen als mededelingen, maar bij vragen ligt de toonhoogtepiek gemiddeld zo'n 40 ms later ten opzichte van de beklemtoonde lettergreep dan in mededelingen (Van Heuven & Haan 2000).

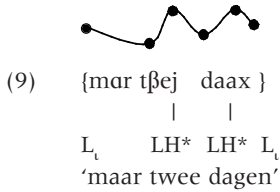
In (7) zien we hoe het woord /'kiəskes/ 'kaasjes', dat Accent 1 heeft, het toonhoogteaccent LH* draagt. Deze wordt uitgesproken als een stijging die begint aan het begin van de geaccentueerde lettergreep en eindigt aan het eind van de klinker.

In (8) zien we het woord /'kiəskes/ 'kousjes', dat Accent 2 heeft, en met een geassocieerde L-toon in de zin komt. Omdat de toondrager /kiəs/ al met een toon is geassocieerd, zit er voor het pitch accent LH* niets anders op dan zijn plaats in de toonreeks in te nemen, zonder associatie.³ De twee L-tonen zorgen nu voor een vlakke, lage toonhoogte in de geaccentueerde lettergreep, gevolgd door een stijging naar de doelwaarde van H*, die op de lettergreep /kəs/ wordt uitgesproken, gevolgd door de langzame daling naar de doelwaarde van L_i.

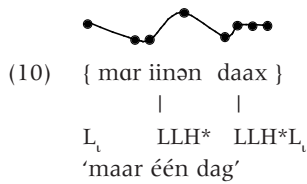

Aan het eind van de intonatiefrase is er minder tijd voor de daling van Accent 1, en wordt deze gedeeltelijk getrunceerd, zoals in (9) wordt geïllustreerd voor /daax/. Het begin van de stijging is ook wat hoger, wegens de korte afstand tussen de pieken van /tβej/en/daax/.

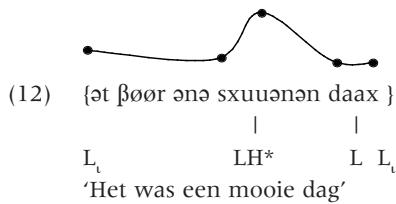
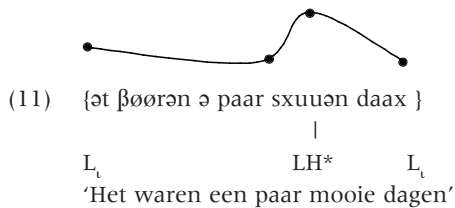

De vergelijkbare contour voor Accent 2 is een vlakke middentoon. Zoals we eerder voor het Maastrichts hebben gezien, kan de realisatie van tonen afhankelijk zijn van voorafgaande en volgende tonen. In het Hasselts geldt dat in finale positie LH* L_i na de lexicale L als middentoon wordt gerealiseerd. We gaan er bij de doelwaarden in de gestileerde contour voor de duidelijkheid vanuit dat elk van die drie tonen afzonderlijk wordt uitgesproken.

³ We geven de associatie van tonen steeds met een associatielijntje aan, en houden de ster op de H van het toonhoogteaccent LH*. Peters (ter perse) gebruikt de ster ter markering van de toon die daadwerkelijk associeert, zoals de lexicale L in (8).

Wanneer er geen toonhoogteaccent aanwezig is, wordt het verschil tussen Accent 1 en Accent 2 alleen bepaald door de lexicale toon. Het effect is in (11) en (12) te zien. In (11) verloopt de daling na H^* geleidelijk naar L_i , zoals ook het geval was in (7) en (8), omdat /hebə/ Accent 1 heeft. In (12) heeft /daax/ een lexicale toon, die de daling na H^* scherper maakt, omdat de lage toon bereikt moet worden aan het begin van /aa/.

Het contrast tussen een halve daling en een vlakke toon, zoals op de laatste lettergrepen van (11) en (12) is te zien, is niet onbekend in toontalen. Voor sprekers van een intonatietaal als het Nederlands is dit verschil echter zeer onverwacht, en meer nog dan in het geval van de geaccentueerde tooncontrasten in (7)-(8) en (1)-(2) vereist het enige gehoortraining om het te kunnen waarnemen.

De drie behandelde contrasten van het Hasselts (geaccentueerd zinsintern, geaccentueerd zinsfinaal, en ongeaccentueerd zinsfinaal) corresponderen met zes contrasten in het Roermonds, omdat dat dialect twee intonatiecontouren kent. Het Roermonds heeft alle kenmerken die in sectie 2.1 zijn opgenoemd, maar verschilt overigens in veel opzichten van het Hasselts. De lexicale toon is H, niet L; een intonatieel toonhoogteaccent komt vóór de lexicale toon, niet erna; de toondrager is de sonorante mora, niet de lettergreep; er vinden fonologische aanpassingen plaats, in plaats van dat de onderliggende representatie tegelijk de oppervlakterepresentatie is.

3.2 Roermond

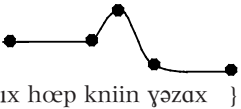
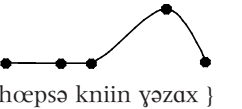
De twee intonatiepatronen van het Roermonds, dat we behandelen op basis van Gussenhoven (2000a), zijn in (13) vermeld. Er is steeds een enkele toon in het toonhoogteaccent;

de vraagintonatie heeft een bitonale grenstoon. Het tooncontrast staat in (14). Accent 2 is een H die zich op de tweede sonorante mora van de beklemtoonde lettergreep bevindt. Lettergrepen met één sonorante mora (zie sectie 2) lijken het meest op Accent 1, omdat ze geen lexicale toon hebben.

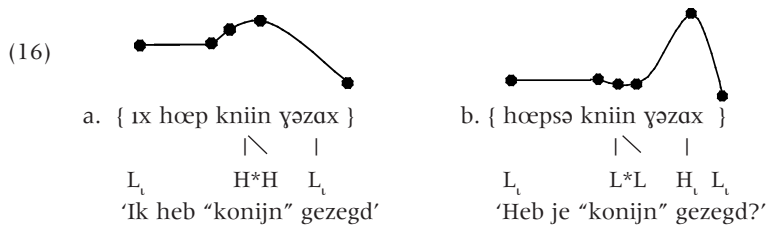
- (13) Declaratief: $H^* L_t$
 Interrogatief: $L^* H_t L_t$

- (14) Accent 1: $\begin{array}{c} ' \sigma \\ \wedge \\ m \quad m \end{array}$ Accent 2: $\begin{array}{c} ' \sigma \\ \wedge \\ m \quad m \\ | \\ H \end{array}$ Monomoraisch: $\begin{array}{c} ' \sigma \\ | \\ m \end{array}$

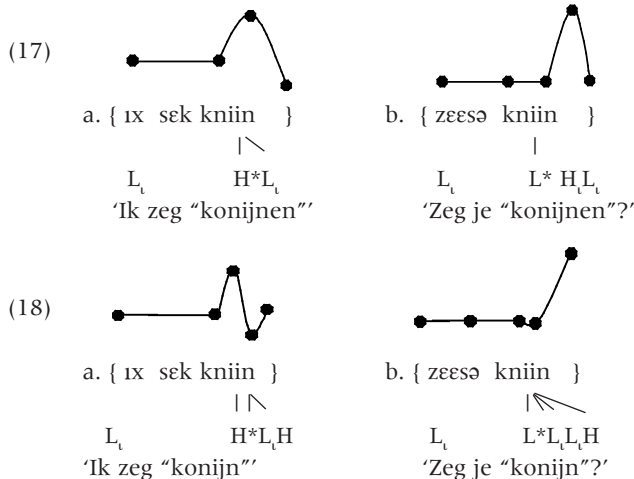
In (15a,b) zien we de declaratieve en interrogatieve contouren op zinnen met alleen stoottonige woorden. De laatste beklemtoonde lettergreep ([zax]) trekt in beide gevallen de grenstoon aan. Maar ook de tweede toondrager in *kniin* in (15a) trekt een associatie aan van de L_t , waardoor een steile daling binnen die lettergreep ontstaat. In (15b) vindt er echter geen associatie plaats van de H_t met de tweede mora in de geaccentueerde lettergreep, omdat in het Roermonds een geassocieerde toonreeks LH binnen de lettergreep niet is toegestaan. Dit verbod op stijgingen ('NoRise') komt in talen vaker voor. De stijging in (15b) eindigt dan ook buiten de lettergreep *kniin* (Gussenhoven 2000b). Dit effect is duidelijker op zinnen waarin meer woorden voorkomen na het laatste zinsaccent. Verder truncateert het Roermonds niet: de L_t aan het eind van de lettergreep /zax/ wordt als een lage toon gerealiseerd.

- (15) a. a. { ix hoep kniin γəzax }
 $\begin{array}{c} H_t \quad H^* \quad L_t \\ \text{'Ik heb "konijnen" gezegd'} \end{array}$
- b. b. { hoepsə kniin γəzax }
 $\begin{array}{c} L_t \quad L^* \quad H_t L_t \\ \text{'Heb je "konijnen" gezegd?'} \end{array}$

Accent 2 is te zien in (16a), de sleptonige tegenhanger van (15a), in de vorm van de lexicale H. De twee H-tonen van (16a) worden gerealiseerd als een flauwe stijging van midden naar hoog, waarna de contour daalt naar de eindtoon. Perceptief is de geaccentueerde lettergreep dalend in (15a) en hoog in (16a). In (16b), de vraagversie van (16a), is een toonassimilatie te zien. De L^*H , die hier onderliggend aanwezig is, wordt 'gecorrigeerd' tot L^*L , zodat 'NoRise' niet meer geschonden wordt. Door de assimilatie van de lexicale H ontstaat een laag toonhoogteniveau op de lettergreep *kniin*, dat perceptief contrasteert met een (flauwe) stijging in (15b). De toonhoogte stijgt in (16b) op /γə/, om op /zax/ *zag* weer scherp te dalen.

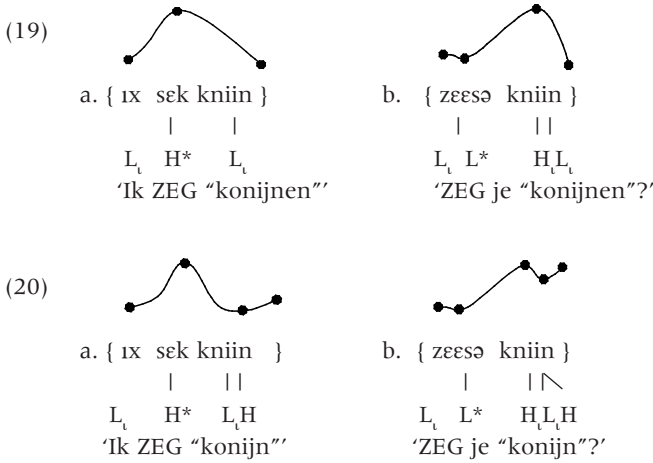

De dubbele werking van ‘NoRise’ (de blokkering van de associatie in (15b) en de assimilatie in (16b)) illustreert een interessante eigenschap van het Roermonds. Maar het dialect kent nog een bijzonderheid, en die betreft de volgorde van de woordtoon en de intonati-onele grenstonen. Zoals van finale grenstonen te verwachten is, komen die aan het einde van de toonreeks, maar in het Roermonds is daar één uitzondering op. Als de lexicale toon op de laatste mora van de intonati-onele frase zit, wat het geval is wanneer de zin eindigt op een lettergreep met Accent 2, dan komt de lexicale toon ná de grenstonen, dus na L_i in de declaratief en na H_iL_i in de interrogatief. In (17) zien we eerst een finale lettergreep met Accent 1, waarbij als te verwachten alleen intonati-etonen aanwezig zijn. In (17b) ont-snapt de H_i aan assimilatie door niet te associëren. De omwisseling van de lexicale toon en de grenstoon is te zien in (18). In (18a) komt de L_i vóór de H , waardoor een daal-stijging ontstaat. In (18b) komen de twee grenstonen H_iL_i vóór de H . De H_i en L_i moeten associ-eren, omdat de lexicale H geassocieerd is en omdat we aannemen dat in het Roermonds ‘floating’ tonen alleen aan de marges mogen voorkomen. De reeks L^*H_i valt nu onder de assimilatie (een effect van ‘NoRise’, zie (16b)), waardoor H_i in L_i verandert en een simpele stijging ontstaat, $L^*L_iL_iH$. De dubbele L_iL_i zal equivalent zijn aan een enkele L_i .

Zoals te verwachten valt, doet de omdraaiing van lexicale toon en grenstonen zich ook voor op lettergrepen waarop géén zinsaccent voorkomt. Finale lettergrepen met Accent 1 worden in (19) gegeven. Deze vergelijken we met de finale lettergrepen met Accent 2 in (20). In (19a) doet zich een niet-steile daling voor na /sɛk/, in principe vergelijkbaar

met de niet-steile daling in /kniin/ in (16a): in beide gevallen ontbreekt een lege tweede sonorante mora in de geaccentueerde lettergreep. In (19b) is er een stijging vanaf het zinsaccent, die wordt gevolgd door een daling in de laatste lettergreep, de grenstonen $H_t L_t$. In (20a, b) worden de dalingen van deze contouren gevolgd door een lichte stijging op het eind, het effect van de laatst geplaatste lexicale H. De vormen (19b) en (20b) maken op niet-Roermondse vaak de indruk een zinsaccent te hebben op *knien*. (In (19) en (20) komt ZEG dus met contrastief accent voor, als ik *FLUISTER* “konijnen” niet, ik ZEG “konijnen”! voor (19a).)

3.3 Hasselt en Roermond: conclusie

Voor alle belangrijke aspecten waarin de Limburgse dialecten kunnen verschillen hebben Hasselt en Roermond andere keuzes gemaakt. Tabel 1 vat de situatie samen. De tabel laat zien dat de waarde van de lexicale toon anders is, net als de toondrager. Bovendien verschillen de dialecten in de volgorde van lexicale toon en intonatietoon in de geaccentueerde lettergreep, in de volgorde van de lexicale toon en de finale grenstoon of grenstonen op de laatste toondrager van de frase, en in het aantal intonatiecontouren. Daarnaast kent alleen het Roermonds context-gebonden fonologische aanpassingen van de onderliggende representatie, als gevolg van het verbod op niet-finale geassocieerde LH (*NoRise*); in het Hasselts is de onderliggende representatie tegelijk de oppervlakterepresentatie.

	Hasselt	Roermond
T_{Lex}	L	H
Toondrager	σ	m
Volgorde T^*, T_{Lex}	$T_{Lex} T^*$	$T^* T_{Lex}$
Volgorde T_t, T_{Lex}	$T_{Lex} T_t$	$T_t T_{Lex}$
Intonatie	$LH^* L_t$	$H^* L_t, L^* H_t L_t$
Fonologische aanpassingen	-	NoRise

Tabel 1. Samenvatting van de fonologische verschillen tussen Hasselt en Roermond

4 Geografische variatie

De behandeling van een West-Limburgs en een Oost-Limburgs dialect in de vorige sectie laat goed zien hoe zeer de dialecten in het Nederlands-Belgische gebied van elkaar verschillen. Maar ook binnen het Oost-Limburgs en het West-Limburgs (zie Figuur 1) doen zich vrij grote verschillen voor. Bij de behandeling van deze verschillen kan men ofwel uitgaan van de fonologie, zoals dat in de vorige sectie is gedaan voor het Hasselts en het Roermonds, of van de fonetiek. De geleidelijkheid in de verschillen tussen dialecten laat zich het best zien in de fonetische gegevens, terwijl de fonologische verschillen de dialectgroepen vaak scherper aangeven, zoals isoglossen dat doen.

Figuur 1. Het gebied waar tonale dialecten van het Nederlands en Duits worden gesproken, aangegeven door de stippellijn, met aanduiding van enige onderzoekslocaties in Nederland en België (naar Peters, *ter perse*).

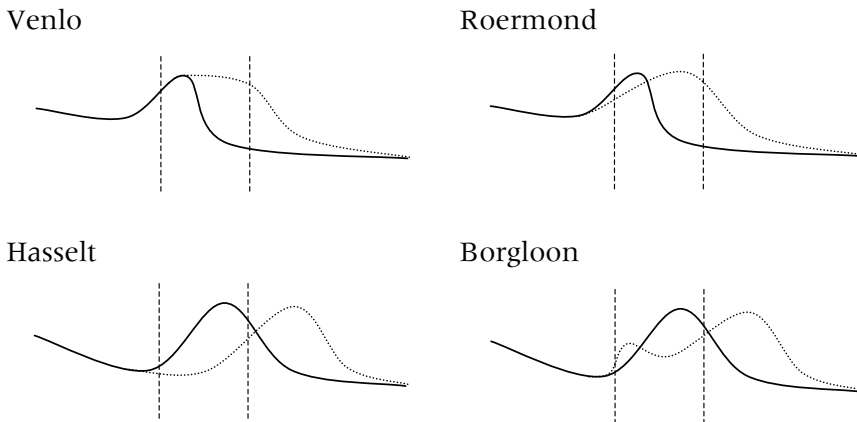
4.1 Toonhoogte

We richten ons in sectie 4.1.1 op de woordtonen zoals die met neutrale (mededelende) intonatie worden gesproken, en gaan in sectie 4.1.2 in op de vraag hoe de woordtonen worden uitgesproken wanneer zij geen zinsaccent hebben.

4.1.1 De variatie bij neutrale intonatie

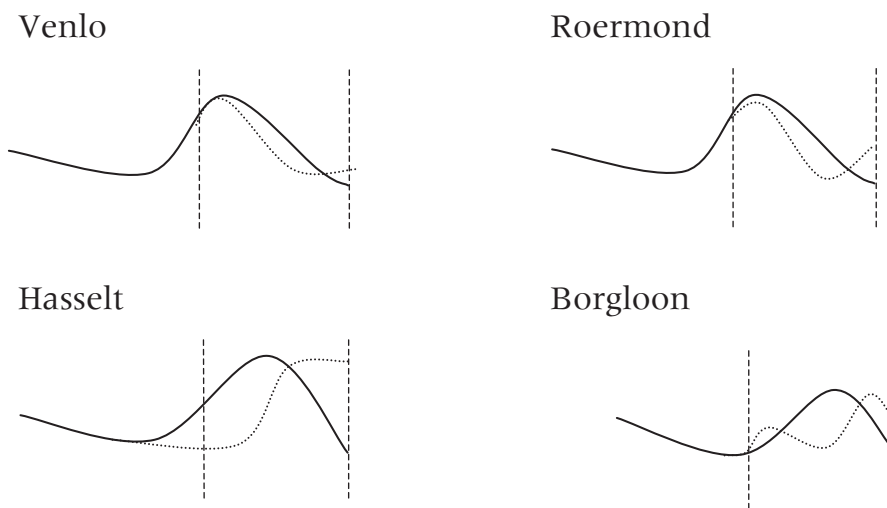
Wanneer men de Oost-Limburgse en West-Limburgse dialecten in fonetische zin met elkaar vergelijkt, dan hebben de West-Limburgse dialecten latere toonhoogtepieken dan de Oost-Limburgse. Een geleidelijk verlate realisatie van toonhoogtepieken is vaker aangegeven als oorzaak van het uit elkaar groeien van dialecten.⁴ Terwijl in het Oost-Limburgs de toonhoogte haar hoogste punt in de eerste helft van een (lange) klinker bereikt en in de tweede helft daalt, wordt in de West-Limburgse dialecten van Hasselt, Borgloon en Tongeren⁵ het hoogste punt pas in de tweede helft bereikt (Peters 2006b, 2007; ter perse; vgl. ook Grootaers 1910: 124, Grootaers & Grauls 1930: 133f). Accent 2 heeft een nog latere piek, en stijgt vanaf een laag niveau in de geaccentueerde lettergreep. Het Borgloons kent enige variatie in de manier waarop Accent 2 binnen de geaccentueerde lettergreep wordt uitgesproken: de toon stijgt vanaf midden-hoog of er is een daal-stijging, waarbij de piek als gebruikelijk steeds ná de geaccentueerde lettergreep valt. Figuren 2 en 3 laten deze verschillen zien in zinsinterne en zinsfinale positie in de Oost-Limburgse dialecten van Venlo en Roermond en de West-Limburgse dialecten van Hasselt en Borgloon.

Bij de zinsinterne vormen zien we dat bij Accent 1 de daling minder steil is in het West-Limburgs, en dat de vertraagde piek op een lettergreep valt die aan de volgende klemtoon voorafgaat.⁶ In zinsfinale positie stijgt in het West-Limburgs de toonhoogte bij Accent 2 gedurende bijna de hele geaccentueerde lettergreep, en daalt dan niet of nauwelijks op het eind. Het West-Limburgs heeft vaak forse truncatie.

Figuur 2: Accent 1 (doorgetrokken lijn) en Accent 2 (onderbroken lijn) in zinsinterne positie. Het gedeelte tussen de verticale onderbroken lijnen correspondeert met de beklemtoonde lettergreep.

- 4 Zie bijvoorbeeld Peters (1999) voor het verschil tussen het Duits van Hamburg en Berlijn, Atterer & Ladd (2004) voor het noordelijk en zuidelijk Hoogduits, en Hognestad (2006) voor het West-Noors en het Oost-Noors.
- 5 Voor het gemak rekenen we Tongeren evenals Hasselt en Borgloon tot de West-Limburgse dialecten. In dialectologisch opzicht behoort Tongeren bij een overgangsgebied tussen het Centraal-Limburgs en het West-Limburgs (Goossens 1965).
- 6 Anders dan Grootaers (1910: 125) en Grootaers & Grauls (1930: 134) stelden, ligt de piek niet altijd op de lettergreep die direct volgt op de geaccentueerde lettergreep. De piek gaat wel steeds vooraf aan een eventuele volgende lettergreep met woordklemtoon (Peters ter perse).

Figuur 3: Accent 1 (doorgetrokken lijn) en Accent 2 (onderbroken lijn) in zinsfinale positie. Het gedeelte tussen de verticale onderbroken lijnen correspondeert met de beklemtoonde lettergreep.

Binnen het Oost-Limburgs doet zich variatie voor bij de vorm van Accent 2. In het Venloos (Gussenhoven & Van der Vliet 1999), Heldens (Van den Beuken 2007) en Keuls (Gussenhoven & Peters 2004, Peters 2006a) is de toonhoogte in de zinsinterne geaccentueerde lettergreep vlak hoog, maar kent het Roermonds en Sittards (Hanssen 2005) een stijging naar hoog vanaf het middenniveau, iets dat vermoedelijk ook geldt voor Maasbracht (Hermans 1994) en Montfort (Bakkes 1996: 46). In zinsfinale positie is Accent 1 in de genoemde dialecten steeds een daling, maar zijn er twee vormen te onderscheiden voor Accent 2. In Sittard en Roermond en omgeving is Accent 2 dalend-stijgend (zie (18a)). Voor luisteraars met een andere dialectachtergrond klinkt die vorm vaak als een vraag, omdat de contour met een van de Nederlandse vraagintonaties samenvalt, de 'A2' ('t Hart, Collier & Cohen 1990) of H*LH_i (Gussenhoven 2005). In het Venloos en het Heldens vertoont Accent 2 dezelfde daling, maar de stijging aan het eind is zeer gering, en vaak alleen bespeurbaar als een afvlakking van de daling. Een derde vorm doet zich voor in het Keuls, dat in veel opzichten op het Oost-Limburgs lijkt, waar Accent 2 een gerekte hoge vlakke toon is gevolgd door een ferme daling op het eind (Gussenhoven & Peters 2004, Peters 2006a).

Wanneer we nu terugkeren naar Tabel 1 en de daarin getoonde verschillen tussen de plaatsing van de toonhoogtepieken in het Oost- en West-Limburgs, dan zouden we het lagere begin van de contour van Accent 2 in Roermond en Sittard kunnen opvatten als de eerste stap op een continuum van vroege pieken in Oost-Limburg en late pieken in West-Limburg. Verder op de weg naar het West-Limburgs ligt het Centraal-Limburgse dialect van Maastricht, waar het begin van de geaccentueerde lettergreep nog wat lager is. In die zin is Maastricht een tussenvorm tussen Hasselt en Roermond. Ook in finale positie is er

een verlaagd begin bij Accent 2, maar anders dan in het West-Limburgs, vindt er geen truncatie plaats van finale realisaties van Accent 2 (Gussenhoven & Aarts 1999). In finale geaccentueerde lettergrepen daalt de Maastrichtse contour voor Accent 2 dus ferm, zoals de Keulse, maar begint duidelijk lager dan in het Keuls.

In het Centraal-Limburgse gebied bevinden zich ook dialecten die het tooncontrast hebben verloren, en deels door klinkercontrasten of een lengtecontrast hebben vervangen (Heijmans 2003, Cajot 2006). Het kan hier moeilijk zijn om vast te stellen of het tooncontrast nog aanwezig is, en het verschil zou in gevallen waarin het bestaat klein kunnen zijn. Volgens Stevens (1955) valt het toonhoogteverschil in de Kempen weg, maar blijft het onderscheid toch bewaard, welke observatie hij anecdotisch ondersteunt met de mededeling dat “de valtonige sleптоon op de van huis uit sleптоon gebruikende dialectsprekers de indruk [maakt] maar een ‘zoetwatersleптоon’ te zijn” (1955: 138).

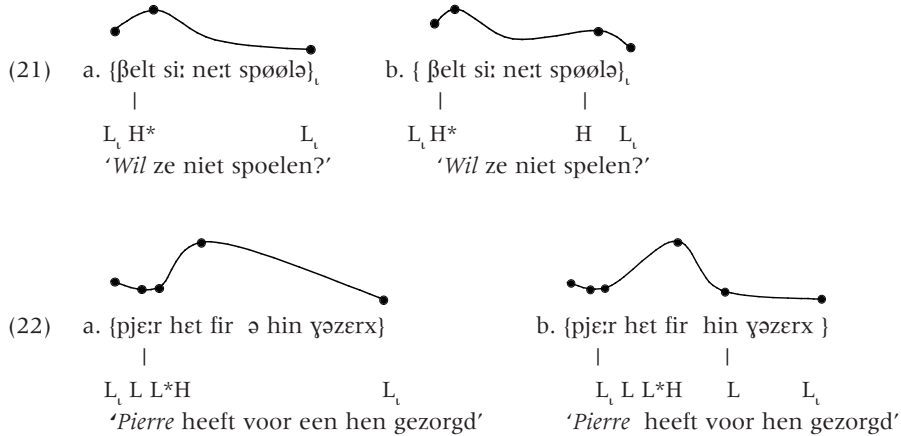
4.1.2 *Het tooncontrast in ongeaccentueerde lettergrepen*

Een belangrijke context waarin het tooncontrast zich manifesteert is de ongeaccentueerde lettergreep. Deze context werd in sectie 3 geïllustreerd in een positie na het laatste zinsaccent in de paren (11)-(12) en (19)-(20). Hier komt de lexicale toon alléén voor, zonder toonhoogteaccenten. Daardoor valt de identiteit van de lexicale toon beter vast te stellen. In zinsfinale ongeaccentueerde lettergrepen komen natuurlijk nog grenstonen voor, die samen met een lexicale toon op de laatste lettergreep worden uitgesproken, maar in ongeaccentueerde lettergrepen *binnen* de zin kan alleen de lexicale toon voorkomen.

Nou verschilt juist op dit laatste punt het noordelijk Oost-Limburgs (Venlo, Roermond en Helden) van alle andere onderzochte dialecten, inclusief het Sittards. In het Venloos, Heldens en Roermonds bestaat het tooncontrast alléén op zinsfinale ongeaccentueerde lettergrepen (Gussenhoven & Van der Vliet 1999: 102, Gussenhoven 2000a, Fournier et al. 2006, Van de Beuken 2007). Daardoor is het tooncontrast in het tweede lid van een samenstelling als het Venlose *kuns²bein²* ‘kunstbeen’ alleen waarneembaar indien dit woord zinsfinaal is, zoals in *Det is un kuns²bein²* ‘Dat is een kunstbeen!’, maar niet in *Is-tet un kuns²bein dao?* ‘Is dat een kunstbeen daar?’ of in *Det is un kuns²beinke* ‘Dat is een kunstbeentje’. (Het toonhoogteaccent valt als gebruikelijk steeds op het eerste lid van de samenstelling, *kuns*-.) In de andere dialecten is het tooncontrast ongeacht de prosodische context waarneembaar, dus ook in ongeaccentueerde lettergrepen binnen de zin.

In die andere dialecten laat zich dus gemakkelijk vaststellen wat de waarde van de lexicale toon is: L of H. Zo zien we in het Maastrichts in ongeaccentueerde zinsinterne positie een toonhoogtepiek voor Accent 2, zoals in (21b). In (21a,b) ligt het enige zinsaccent op [βelt] ‘wil-3SG’. De structuur [spøɔlə] heeft in (21a) Accent 1 (‘spoelen’) en in (16b) Accent 2 (‘spelen’). Anders dan voor de Maastrichtse luisteraar, voor wie in (21a,b) zowel ‘spoelen’ en ‘spelen’ contextueel voorspelbare informatie vertegenwoordigen, klinkt voor niet-Maastrichtenaren de piek in (21b) gewoonlijk als een zinsaccent. Op grond van (21b) is vast te stellen dat de lexicale toon een H is, en dat dus ook de eerste toon in (21b) een H is, en niet een L, zoals in het West-Limburgs. Die West-Limburgse L hebben we in sectie 2 gezien op een finale ongeaccentueerde lettergreep in het Hasseltse voorbeeld (12). In (22b) laten we hem nog eens zien op een niet-finale lettergreep, vergelijkbaar met (21b). Merk op hoe Accent 1 in het Hasseltse voorbeeld (22a) juist hoger is dan Accent 2, net het omgekeerde van de situatie in Maastricht. Terwijl het begin van de lettergreep geleidelijk

aan een steeds lagere toonhoogte heeft gaande van Venlo naar Borgloon bevindt het fonologische omslagpunt zich tussen Maastricht en Tongeren (Heijmans 1999, Gussenhoven & Aarts 1999, Peters 2006, 2007, ter perse).

De contrasten in (21) en (22) zijn goed waarneembaar. In het Keuls en het Sittards is het contrast in deze zinsinterne, ongeaccentueerde context vrij subtiel (Gussenhoven & Peters 2004, Hanssen 2005).

4.2 Intensiteit

In de oudere literatuur wordt veel aandacht geschonken aan mogelijke verschillen in het intensiteitsverloop. De termen 'stoottoon' en 'sleeptoon' zijn door Grootaers (1910) ingevoerd als aanduidingen voor varianten van het 'intensiteitsaccent', niet van het 'muzikale accent', een typologisch onderscheid dat hij aan Sievers (1881) toeschrijft en dat al geruime tijd geen aanhangers meer heeft. Ook in het oudere onderzoek van de toonaccenten in het Rijnland werd het intensiteitcontrast als primair gezien ten opzichte van het muzikaal contrast (bijv. Frings 1913, 1916).

Ondanks de nadruk die op dit fonetische onderscheid wordt gelegd door Grootaers (1910: 122f, 127) voor het Tongers en door Grootaers & Grauls (1930: 131ff) voor het Hasselts, worden de karakteriseringingen waarbij Accent 2 een geleidelijker intensiteitsverval kent dan Accent 1 niet gesteund door recente metingen voor het Hasselts (Peters ter perse). Twijfel aan het belang van een intensiteitcontrast in het Limburgs wordt versterkt door het feit dat de stembandocclusie, die volgens het oudere onderzoek in het Rijnlands vaak gepaard gaat met Accent 1, in het gehele Nederlandse en Belgische gebied afwezig is (Grootaers 1952; zie ook Grootaers 1921, Grootaers & Grauls 1930: 131f, en Goossens 1959: 143, voetn. 1, 210). In de oudere beschrijvingen van de Oost-Limburgse dialecten wordt aan de intensiteit overigens minder belang toegekend.

4.3 *Duur*

Zowel voor het Oost-Limburgs als het West-Limburgs is vastgesteld dat lettergrepen met Accent 2 langer zijn dan die met Accent 1. Anders dan in het dialect van Weert, waar het tooncontrast deels is vervangen door een al bestaand kwantiteitscontrast (Heijmans 2003), is het duurverschil in de tonale dialecten steeds fonetisch: de verlenging maakt deel uit van de realisatie van de toon van Accent 2. Het duurverschil tussen Accent 1 en Accent 2 is niet overal even groot. Voor het dialect van Roermond vinden Fournier et al. (2006) dat een lange klinker met Accent 2 slechts 8% langer is dan met Accent 1. Voor het Venloos is in monosyllaben een verlenging van 14% gemeten. In het West-Limburgse dialect van Tongeren is Accent 2 in de metingen van Grootaers (1913) 34% langer dan Accent 1, terwijl in het Centraal-Limburgse Maastricht de verlenging volgens de metingen in Gussenhoven & Aarts (1999) rond de 50% ligt. Ook de duurverschillen tussen de woordtonen laten dus grote regionale verschillen zien, maar zonder de geleidelijke verschuiving van het Oost-Limburg naar het West-Limburgs, omdat de grootste verschillen juist in Centraal Limburg zijn aangetroffen. In dit licht bezien is het niet verwonderlijk dat het Weerts, dat het tooncontrast heeft vervangen door een duurcontrast, een Centraal Limburgs dialect is. Het duurverschil is in het West-Limburgs duidelijk groter dan in het Oost-Limburgs, en volgens Fournier et al. (2006) speelt het in het Roermonds geen enkele rol bij de herkenning van de woordtonen.

Het (fonetische) duurverschil tussen Accent 1 en Accent 2 is onafhankelijk van het (fonologische) kwantiteitscontrast, dat in alle Limburgse dialecten bewaard is. Figuur 4 is gebaseerd op duurmetingen van korte en lange open klinkers in één- en tweelettergrepige nonsenswoorden met Accent 1 en Accent 2 in zinsfinale positie voor het Tongers (Grootaers 1913). Zoals we in de volgende sectie zullen zien, hebben dialecten in België het tooncontrast vaak ook nog op lettergrepen met een enkele sonorante mora. Uit de metingen van Grootaers blijkt dat het duurverschil zowel bij lange als korte klinkers bestaat. We gebruiken de superscript 1 en 2 voor Accent 1 en Accent 2. De korte klinker in /ap²/ is langer dan in /ap¹/, maar korter dan de lange klinker in /aap¹/, en hetzelfde geldt voor de tweelettergrepige conditie. Deze laatste conditie laat zien dat zinsfinale lettergrepen langer zijn dan prefinale lettergrepen in de zin ('pre-finale verlenging'), en dat die verlenging de verschillen tussen de woordaccenten en die tussen de korte en lange klinkers onaangetast laat.

In het Hasselts is het duurverschil bij de korte klinkers zo gering dat Staelens (1989: 16) Accent 2 in deze context een 'lichte sleeptoon' noemde. Recente metingen van Hasseltse klinkers laten zien dat het verschil tussen de woordtonen groter is wanneer er een intona-tioneel toonhoogteaccent aanwezig is: 'accentuele verlenging' (Peters ter perse).

4.4 *Toon of kwantiteit?*

Het grote duurverschil tussen Accent 1 en Accent 2 leidt soms tot de vraag of er niet sprake is van een kwantiteitscontrast in plaats van een tooncontrast. In Gussenhoven & Peters (2004) hebben we die vraag ontkennend beantwoord voor het Keuls, dat als gebruikelijk een kwantiteitsverschil kent naast het contrast tussen Accent 1 en Accent 2. Invoering

klinker, een tweeklank of een korte klinker plus /m, n, ŋ, l, r/ (Hermans 1985, 1994, Kats 1939, 75, 79, Dols 1941: 194, Peeters 1951: 140f, Bakkes 1996: 47, Gussenhoven 2000a, Gussenhoven & Van der Vliet 1999). Kats (1939: 85) maakt verder een uitzondering voor de /r/ vóór stemloze obstruenten in de coda in het Roermonds, die in die omgeving stemloos is, zodat op bijv. *zjwart* geen Accent 2 mogelijk is.⁷ In het Roermonds en het Maasbrachts komt alleen Accent 1 voor in rijmen met korte hoge gespannen klinkers plus nasaal (/in, yn, un/) (Hermans 1994: 302f) en alleen Accent 2 in rijmen met een nasaal plus (onderliggend) stemloze obstruent, zoals /kans/ (Hermans 1994: 312). Het Venloos kent deze laatste beperking ook op finale lettergrepen met secundaire klemtoon, zodat Accent 2 tweemaal kan voorkomen op hetzelfde woord, zoals *olifant* /'o:ʔli.fant²/, dat om die reden het fonologische patroon van een samenstelling heeft (Gussenhoven & van der Vliet 1999).

Volgens de oudere literatuur komt het contrast in de West-Limburgse dialecten van Hasselt, Tongeren en Borgloon ook voor op lettergrepen met één sonorante mora. Grootaers (1944: 88ff) geeft voor het Tongers een groot aantal minimale paren van CVC-woorden, zoals /bak¹/ 'big' vs. /bak²/ 'bak', /smet¹/ '(hij) smeedt' vs. /smet²/ '(hij) smijjt' en /'mēs¹kə/ 'muisje' vs. /'mēs²kə/ 'mesje'. Uit Stevens (1986) valt een minimaal *quadruplet* te ontleen, waarbij het tooncontrast met een kwantiteitscontrast gecombineerd wordt: /ʎas¹/ 'jongen', /ʎas²/ 'gerst', /ʎaas¹/ 'gas', /ʎaas²/ 'gans'. Het bestaan van Accent 2 op lettergrepen met korte klinker en obstruent wordt ook voor het Hasselts vermeld (Stevens 1952: 10, Grootaers & Grauls 1930, 31, 95).

Er zijn aanwijzingen dat in de West-Limburgse dialecten het contrast op lettergrepen met één sonorante mora onder druk staat. Volgens Stevens (1955: 138) is een verschil tussen Accent 1 en Accent 2 in lettergrepen met één sonorante mora in de Kempen, het gebied rond Genk, en de Haspengouw tussen Maastricht-Lanaken en Millen-Hoeselt-Beverst, vaak niet te horen. Heijmans (1999) vond voor het Tongers geen verschil. Voor het Hasselts geeft Staelens (1989) aan dat er geen contrast is als de consonant een stemloze plosief is. De metingen in Peters (ter perse) wijzen er echter op dat in het Hasselts ook lettergrepen als /kat/ het contrast kunnen dragen. Ook in het Loons (het dialect van Borgloon) komt Accent 2 zowel op lettergrepen met zowel één als twee sonorante mora's voor (Peters 2007).

Wanneer we de dialecten van Maastricht en Genk bij deze data betrekken, dan zien we hier weer dat het Centraal-Limburgs een tussenpositie inneemt. In het Maastrichts is het contrast vrijwel beperkt tot lettergrepen met twee sonorante mora's, maar is het sporadisch bewaard op lettergrepen waarvan de tweede sonorante mora ook dienst doet als onset van de volgende lettergreep, dus ambisyllabisch is, zoals in /'hʏm²ə/ 'onderhemd' (Gussenhoven & Aarts 1999; zie ook Houben 1905). Ook het Genks vertoont het tooncontrast op lettergrepen met een ambisyllabische tweede mora volgens Goossens (1959: 161), zoals in /'ben¹ə/ 'binnen' vs. /'ben²ə/ 'binden'. In het Maastrichts wordt het tooncontrast nog verder beperkt door de segmentele samenstelling van het rijm. Behalve als /r/ volgt,

7 Lettergrepen met één sonorante mora verschillen zowel van lettergrepen met Accent 1 als van lettergrepen met Accent 2. In het Roermonds is bij neutrale intonatie de daling vanaf een niet-finaal woord als *kat* minder steil dan bij een woord met Accent 1. De vorm van de daling lijkt op die bij een lettergreep met Accent 2, maar de daling komt door de geringere duur vroeger ten opzichte van het begin van de lettergreep.

kent het Maastrichts het contrast niet in lettergrepen met een hoge gespannen klinker, in welk geval er alleen een kwantiteitscontrast bestaat (/i, y, u/ vs. /i:, y:, u:/). Ook bestaat het niet in lettergrepen met open middenklinkers (/ɛ:, œ:, ə:/) of in lettergrepen gesloten door een halfvocaal (Gussenhoven & Aarts 1999).⁸

5 De oorsprong

Algemeen wordt aangenomen dat Keulen, historisch gezien de belangrijkste metropool in het gebied, de bakermat van de Limburgse toon is.⁹ Er zijn een aantal correlaties vastgesteld tussen de woordaccenten en andere factoren (vgl. De Vaan 1999). Een verklaring voor het ontstaan van het tooncontrast, de tonogenese, zou redelijkerwijs met één of meer van die contexten in verband kunnen worden gebracht. Sectie 5.1 stelt de meest genoemde fonologische correlaties aan de orde, en sectie 5.2 een morfologische.

5.1 Segmentele correlaties met het woordaccent

Lange hoge klinkers hebben vaak Accent 2, behalve wanneer ze gevolgd worden door een stemhebbende consonant in de onset van een zwakke lettergreep; andere klinkers hebben vaak Accent 1. De tendenzen staan bekend als ‘Regel A’ (zie Tabel 2).

	VC	VDə	VTə
hoge klinkers	Accent 2	Accent 1	Accent 2
niet-hoge klinkers	Accent 1	Accent 1	Accent 1

Tabel 2. Correlaties tussen de woordaccenten (‘1’, ‘2’) en segmentele factoren in ‘Regel A’. V=lange klinker, C=consonant, D=stemhebbende consonant, T=stemloze consonant.

Deze correlaties zijn niet moeilijk thuis te brengen. Hoge klinkers hebben van nature een hogere stembandtrilling dan lage klinkers, de ‘intrinsic F0’ (waar F0 de frekwentie van de stembandtrilling aangeeft). Daarnaast hebben stemloze consonanten in vergelijking met stemhebbende een verhogend effect op de F0 tijdens de onmiddellijk aangrenzende delen van klinkers (vgl. Rietveld & Van Heuven 1997: 47, Gussenhoven 2004: 7). In de vroegste

- 8 Volgens Brounts et al. (2004) wordt Accent 2 ook op lettergrepen met korte klinker en /w/ gerealiseerd. In hun voorbeelden gaat het echter om rijmen met diftongen die ten onrechte met /w/ zijn getranscribeerd (Flor Aarts, persoonlijke mededeling).
- 9 Door Liberman (1999, 2006) is de suggestie gedaan dat de *Francoisian tone* en het lexicale tooncontrast in het Noors/Zweeds historisch verwant zijn. Dit is onwaarschijnlijk, ten eerste vanwege de grote geografische afstand tussen de twee toengebieden, die in deze visie relictgebieden van een ouder Noord-West Europees toengebied zouden zijn, en ten tweede vanwege de verschillen in fonologische distributie. Het Limburgs kent het contrast ook op monosyllabische vormen, het Scandinavisch alleen op woordinterne lettergrepen. Daarnaast zijn er geen aanwijzingen dat de Frankische tonale woordklassen etymologisch overeenkomen met de Scandinavische.

fase zou bij mededelende intonatie Accent 1 een daling kunnen zijn geweest, en dus lage toonhoogte aan het eind van de lettergreep kunnen hebben gehad, terwijl Accent 2 in vergelijkbare situaties wat langer een hoge toonhoogte zou hebben kunnen houden. Hoge klinkers, met hun hoge intrinsieke stembandtrilling, zouden dan gemakkelijk Accent 2 kunnen hebben, behalve als er een stemhebbende consonant, en dus een lage F0, op volgt.

Een aantal voorstellen voor de tonogenese zijn op deze correlaties gebaseerd (zie De Vaan 1999, Gussenhoven 2000c: 221). Er zijn echter wel bezwaren tegen een dergelijk scenario in te brengen. Ten eerste zijn er geen indicaties dat het tooncontrast juist in de context ‘hoge klinker met obstruent in de coda’ het eerst of vaker aanwezig was, iets dat op grond van de regelmatigheid van ‘Regel A’ te verwachten zou zijn. Ten tweede zijn er geen (overige) gevallen bekend waarin intrinsieke F0 tot tonogenese heeft geleid. Ten derde wordt niet duidelijk waarom lettergrepen met Accent 2 typisch langer zijn dan die met Accent 1. Overigens zijn segmentele correlaties van het soort dat in Tabel 2 is gegeven niet onbekend in talen die op andere gronden een lexicale toon in hun fonologie kregen. Zo geeft Svantesson (2001) vergelijkbare gegevens voor het U, een Mon-Khmer taal die in de Chinese provincie Yunnan wordt gesproken, in een situatie waarin hij aanneemt dat de lexicale toon door ontlending is verkregen. Dit zou erop kunnen duiden dat de oorsprong van de Frankische toon elders ligt en dat de segmentele correlaties na de tonogenese zijn ontstaan. Het tooncontrast zou eerst in een beperkt deel van de woordenschat kunnen zijn ontstaan, en zich vervolgens in de rest van de woorden op fonetisch natuurlijke wijze, d.w.z. in overeenstemming met de intrinsieke F0 van klinkers en de effecten op F0 door consonanten, hebben kunnen verspreiden. Maar waar komt het contrast dan vandaan?

5.2 Een morfologische correlatie

Er is ook een morfologische correlatie geconstateerd die minder aandacht heeft gekregen dan de fonologische. Volgens Grootaers & Grauls (1930) hebben in het dialect van Genk de etymologische tegenhangers van alle enkelvoudsvormen van Nederlandse zelfstandige naamwoorden die een korte klinker in het enkelvoud hebben en een lange in het meervoud (vgl. *dag* – *dagen*) Accent 2. Deze observatie dient gezien te worden in het licht van het gegeven dat alle tot nog toe onderzochte dialecten het tooncontrast gebruiken om in een beperkte groep frequente monosyllabische woorden het morfologische getal aan te geven, waarbij het enkelvoud steeds Accent 2 heeft en het meervoud Accent 1, zoals in (11)-(12) werd geïllustreerd (Lahiri, Riad & Jacobs 1999: 374). In het dialect van het Oost-Limburgse Helden, om een willekeurig voorbeeld te noemen, zijn dat [bein] ‘been’ [berx] ‘berg’, [daax] ‘dag’, [dɛrm] ‘darm’, [ɛrm] ‘arm’, [kniin] ‘rabbit’, [kyys] ‘varken’, [ʃoon] ‘schoen’, [stein] ‘steen’, [βeex] ‘weg’ (met dank aan Frank van den Beuken).¹⁰

5.2.1 Het behoud van een morfologisch contrast en het ontstaan van de toon

In Gussenhoven (2000c) zijn de observaties in sectie 5.2 uitgewerkt tot een scenario waarin de tonogenese een morfologische basis heeft. Meervoudsvormen als *dagen* zijn ontstaan uit

¹⁰ In een aantal West-Limburgse dialecten zijn het enkelvoud en meervoud van vaat2 ‘vat’ homofoon (De Schutter, Van den Berg, Goemans, De Jong 2005); datzelfde geldt overigens voor sjoon2 ‘schoen’ in het Roermonds (met dank aan Nieke Roos).

Rekking in Open Lettergrepen (ROL), waardoor een oorspronkelijke meervoudsvorm als [dagə] ‘dagen’ zich tot [daagə] ontwikkelde. Datzelfde gebeurde met de datief enkelvoud, dat een [ə]-suffix had. Door ROL ontstonden dus verschillende vormen voor hetzelfde morfeem, omdat de nominatief enkelvoud nog steeds een korte klinker had in de onverboegen vorm. Nu wordt een onregelmatig paradigma vaak weer regelmatig door generalisatie van één van de vormen. Omdat de lange klinker zowel in het meervoud als het enkelvoud voorkwam en de korte alleen in het enkelvoud, zal in dit geval de lange klinker worden gegeneraliseerd, via een Analoge Rekking (AR). Stel dat dit ten oosten van Keulen inderdaad gebeurde, maar ten westen niet, als schematisch aangegeven in (28). We geven hier hypothetische vormen, waarbij de historische [g], in het Hoogduits nog aanwezig, door een fricatief is vervangen, als in het hedendaags Keuls en Nederlands. In de tweede regel staat het effect van ROL, die voor alle drie de varianten de klinker in het meervoud lang maakte, en in de derde regel de toepassing van AR ten oosten van Keulen.

(28)	<i>westelijk</i>		<i>Keuls</i>		<i>oostelijk</i>
	dax	dayə	dax	dayə	dax dayə
	<i>ROL</i>	daayə		daayə	daayə
	<i>AR</i>	-	?		daax

Wat kan de reden zijn dat AR niet overal is doorgevoerd? Stel dat in Keulen en het westelijke gebied Apocope actief was ten tijde van de invoering van AR in het oosten, waardoor het meervoud [daax] werd.¹¹ Men zou zich dan van AR moeten onthouden, wegens dreigend verlies van de getals- en casusmarkering. Maar in Keulen zelf zou men zich toch enigszins willen aanpassen aan de oostelijke verlenging in het enkelvoud: een rekking van de korte klinker die hem niet doet samenvallen met de lange klinker in het meervoud. Deze rekking van korte klinkers van de enkelvoudsvormen is in ons scenario inderdaad opgetreden, en is als toon geanalyseerd. De fonologische interpretatie moet HHL zijn geweest, overeenkomstig een uitspraak waarbij de hoge toonhoogte van de korte klinker verlengd wordt en de daling op het eind van de lettergreep komt. Deze vorm contrasteert met de uitspraak van monosyllaben met lange klinker, zoals de meervoudsvormen, waarin de daling als gebruikelijk plaatsvindt, en die HL hebben. In deze situatie kan HL (of H* L_i) de gebruikelijke mededelende intonatie zijn, maar is de extra H een lexicale toon.¹² Toen eenmaal het contrast tussen de enkelvoudsvormen en meervoudsvormen gegarandeerd was, kon de korte klinker ook fonologisch lang worden. Dit is schematisch weergegeven in (29).

11 Deze veronderstelling wordt enigszins gesteund door de gegevens over de veertiende eeuwse uitspraak van ‘zoon’ in het van Reenen-Mulder corpus, waar de apocope in Zuid-Holland het verst gevorderd is, en de verandering dus onder andere oostwaarts verloopt. <http://www.meertens.knaw.nl/projecten/mand/MANDmand.html>.

12 Gussenhoven (2000c) reconstrueert de tweede H als de lexicale toon (H) en de eerste dus als de intonationale toon (H*), geïnspireerd door de situatie in de Oost-Limburgse dialecten. Nader onderzoek naar de ontwikkeling van het tooncontrast wijst erop dat oorspronkelijk de eerste H de lexicale toon was. In de huidige dialecten die in Keulen en in Belgisch Limburg gesproken worden is de eerste toon steeds de lexicale toon (Heijmans 1999, Peters 2006a,b, 2007, ter perse; Gussenhoven & Peters 2004). De aanname van Gussenhoven & Aarts 1999 dat in het Maastrichts de lexicale toon na de intonationale komt, moet dus mogelijk worden herzien.

(29)	<i>westelijk</i>		<i>Keuls</i>		<i>oostelijk</i>
	dax	dayə	dax	dayə	dax dayə
<i>ROL</i>		daayə		daayə	daayə
<i>AR</i>	-		-		daax
<i>Fonetische rekking</i>	-		[da:x]		-
<i>Tonogenese</i>	-		dax		-
			H		
<i>Verlenging</i>	-		daax		-
			H		
<i>Post-tonogenese</i>	dax	daayə	daax	daax	daax daayə
			H		

Minimale paren als [daax] ‘dag’ met slepton en [daax] ‘dagen’ met stoottoon komen in alle dialecten voor, zoals eerder aangegeven voor het Heldens. Deze morfologische regelmatigheid wordt ook gevonden bij woorden die nooit ROL hebben ondergaan, zoals bij [kniin] ‘konijn’, waarin de klinker altijd al lang was. Dat moet een gevolg zijn van de algemene inzet van het tooncontrast voor de markering van de meervoudsvorming (Lahiri, Riad & Jacobs 1999). Generalisaties van fonologische verschillen tussen enkel- en meervoudsvormen hebben zich vaker voorgedaan, zoals in het geval van umlaut, waardoor umlaut voorkomt in meervouden die oorspronkelijk niet aan de fonologische condities voldeden als in het Venlose [βɔ:rt βœ:rt] ‘woord-SG-PL’. Zo heeft het Keuls nu naast [daa¹x] als het meervoud van [daa²x] *Daach* ook de meervouden [dæ¹] *Dääch* en [daa¹rə] *Dage*.¹³ Het meervoudssuffix *-e(n)* heeft mogelijk in het hele Duits-Nederlandse gebied de strijd om de productieve meevoudsvorming gewonnen.

Dit scenario verklaart niet alleen het ontstaan van de toon, maar ook de merkwaardige gerekte uitspraak van Accent 2, die vooral in het Keuls en de Centraal-Limburgse dialecten voorkomt. Het Oost-Limburgs, waar de gerekte uitspraak vrijwel afwezig is, kan in dit licht worden gezien als een dialect waarin het toon- en intonatiesysteem drastisch is gereorganiseerd, zodanig dat de rol van duur in de realisatie van het contrast is teruggebracht en die van de toonhoogte is versterkt. Het Keuls en het Maastrichts zijn in deze interpretatie beide conservatief.

Voor de verklaring in (29) is het niet noodzakelijk dat het uitblijven van Analoge Rekking in het Nederlands verklaard wordt door de vermijding van homofonie. Het gaat erom dat de Analoge Rekking niet voorkwam, en het pre-tonale gebied ingeklemd zat tussen een westelijke variant met korte klinkers in het enkelvoud en een oostelijke met lange. Maar het is niet onredelijk te veronderstellen dat er ook ten westen van het Limburgse gebied apocope plaats vond in vormen als *dage* ‘dagen’. Direct ten noorden van het toongebied komen nu nog paren als *dag* - *daag* voor, zoals in Groesbeek.

13 Het Standaardnederlands, een westelijke variant, heeft nu [daχ daaxə] en het Hoogduits, een oostelijke variant, [taak taagə].

5.2.2 Fonetische geleidelijkheid en fonologische discontinuïteit

Onafhankelijk van de vraag waarom de Nederlandse enkelvouden geen lange klinker hebben gekregen kan men het Keuls dus zien als een compromis tussen het Nederlands en het Duits. Dit beeld is in de dialectologische en sociolinguïstische literatuur een gemeenplaats. Zo ligt tussen de Randstedelijke variant, met zijn stemloze uvulaire [χ] in *gas* en *chaos*, en de Zuid-Nederlandse varianten waarin een contrast bestaat tussen de stemhebbende velaire [ɣ] van *gas* en de stemloze velaire [x] van *chaos*, een strook langs de rivieren waarin de fricatief stemloos is en er geen contrast bestaat, maar de articulatieplaats velair is, dus [x] in zowel *gas* als *chaos*. Tussen het Limburgse [ʃoon] en het Randstedelijke [sχun] voor *schoen* ligt het Nijmeegse [ʃçun], dat als de standaardtaal twee beginconsonanten heeft, maar waarbij de eerste als de Limburgse [ʃ] is en de tweede een palatale articulatieplaats heeft en daardoor dicht in de buurt komt van de palato-alveolaire [ʃ]. Deze geografische en sociale geleidelijkheid wordt verklaard doordat sprekers hun spraak aanpassen aan de leden van flankerende regionale en sociale groepen: vernieuwingen worden in een bepaald gebied overgenomen, waarna een geografische of sociale zone volgt waarin zich taalvormen ontwikkelen die een compromis zijn tussen de oude en de nieuwe vorm. Dat het hier gaat om *fonetische* geleidelijkheid wordt goed geïllustreerd door het scenario in (29), dat ervan uitgaat dat de rekking van de klinker in het enkelvoud voorafging aan het ontstaan van het tooncontrast. Fonologische geleidelijkheid is altijd een afgeleide van fonetische geleidelijkheid, en ontstaat doordat de interpretatie van ongeveer dezelfde spraakklanken tot soortgelijke fonologische oplossingen leidt (Gussenhoven 2004: 251). Maar rigoureuze discontinuïteiten in de fonologie kunnen niet worden uitgesloten, zoals in het geval van de overgang van het tonale dialect van Baexem naar het niet-tonale dialect van Weert. Sprekers van beide dialecten gebruiken de termen ‘stoottoon’ en ‘sleeptoon’ om het verschil aan te geven dat zij maken tussen enkelvoud en meervoud van *erm* en *bein*, en hoewel de uitspraak van deze woorden door de twee groepen sprekers zo op het eerste gehoor niet veel verschil vertoont, maken de Baexenaren een fonologisch onderscheid tussen twee tonen (respectievelijk [bein H, ærm H] en [bein, ærm]), maar maken de Weertenaren een segmenteel verschil in het geval van *bein* (respectievelijk [bein, bæjn] en een kwantiteitsverschil in het geval van *erm* (respectievelijk [æ:rm, ærm]) (Heijmans 2003). Zo is het ook in principe niet verbazingwekkend dat de tonale dialecten van het Duits en Nederlands in fonologische zin zo sterk afwijken van de hun omringende dialecten.

6 Conclusie

Onze samenvatting gaf de hoofdlijnen aan in de resultaten van het onderzoek naar de tonen van het Limburgs. Tal van kwesties zijn onaangeroerd gebleven, zoals het verschijnsel dat aan de periferie van het toongebied in Duitsland een distributie van de woordaccenten wordt gevonden die het omgekeerde is van wat boven als ‘Regel A’ werd aangeduid (‘Regel B’, vgl. Schmidt 1986), of het gegeven dat zich in latere ontwikkelingen verdere correlaties hebben ontwikkeld met klinkerkwaliteit. Ook hebben we weinig of geen aandacht besteed aan de waarneembaarheid van het contrast in de verschillende dialecten, aan de vraag in hoeverre er tonale dialecten in Duitsland, Nederland, België en Luxemburg zijn verdwenen, of aan de mate waarin de nog aanwezige contrasten bedreigd

zijn. Ook de vraag in welke mate sprekers van tonale dialecten hun toonhoogtecontouren gebruiken bij het spreken van Standaardnederlands of Standaardduits blijft hier onbeantwoord.¹⁴

De gegeven informatie geeft hopelijk toch een beeld van de complexiteit van het verschijnsel, en van de vele facetten die voor ons inzicht in de aard van taal van belang zijn. Wij benadrukken hierbij nog eens dat in ons eigen onderzoek op elke nieuwe locatie een nieuwe variant werd gevonden. De dialecten van veel plaatsen blijven onbeschreven. Wie geïnteresseerd is in de aard van fonetische en fonologische variatie, of in de vraag hoe kinderen grammatica's construeren op grond van de taal die zij krijgen aangeboden, kan bij de Limburgse tonen zijn hart ophalen.

● Bibliografie

- Atterer, Michaela & D. Robert Ladd (2004).** On the phonetics and phonology of “segmental anchoring” of F0: evidence from German. *Journal of Phonetics* 32, 177-197.
- Bakkes, Pierre (1996).** *Variatie en verandering in het Montforts*. Amsterdam: P. J. Meertens-Instituut.
- Beuken, Frank van den (2007).** Lexical tone contrast in the Dutch dialect of Helden. MA Thesis. Radboud University Nijmegen.
- Brounts, Pol, Gaston Chambille, Joop Kurris, Twajn Minis, Harry Paulissen & Miek Simais (2004).** *De nuie Mestreechsen dictionair*. Maastricht: Veldeke-Kring Mestreech.
- Bruce, Gösta (1977).** *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund: Gleerup.
- Cajot, José (2006).** Phonologisch bedinger Polytonieverlust: Eine tonlose Enklave südlich von Maastricht. In: M. de Vaan (ed.), *Germanic Tone Accents*. Stuttgart: Steiner, 11-23.
- Dols, Willy (1941).** Een fonologisch probleem der Limburgsche dialecten. *Onze Taaltuin* 9, 193-211.
- Fournier, Rachel, Jo Verhoeven, Marc Swerts & Carlos Gussenhoven (2006).** Perceiving word prosodic contrasts as a function of sentence prosody in two Dutch Limburgian dialects. *Journal of Phonetics* 34, 29-48.
- Frings, Theodor (1913).** *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen*. Marburg.
- Frings, Theodor (1916).** *Die rheinische Accentuierung. Vorstudie zu einer Grammatik der rheinischen Mundarten*. Marburg: Deutsche Dialektgesellschaft.
- Goossens, Jan (1959).** *Historisch onderzoek van sleптоon en stoottoon in het dialect van Genk*. Tongeren: Michiels.
- Goossens, Jan (1965).** Die Gliederung des Südniederfränkischen. *Rheinische Vierteljahresblätter* 30, 79-94.

¹⁴ Onderzoek naar de perceptie van het tooncontrast is onlangs uitgevoerd door Rachel Fournier in een promotieproject aan de RU, en onderzoek naar de relaties tussen het tooncontrast en segmentele factoren vindt plaats in het kader van een NWO-programma aan het Meertens Instituut onder leiding van Ben Hermans en Marc van Oostendorp en aan de UvA onder leiding van Paul Boersma.

- Grootaers, L. (1910).** *Het dialect van Tongeren. Eene fonetisch-historische studie.* Leipzig: Harrassowitz.
- Grootaers, L. (1913).** De quantiteit der vocalen in het dialect van Tongeren. Leipzig: Harrassowitz.
- Grootaers, L. (1921).** Limburgsche Accentstudiën. *Leuvense Bijdragen* 13, 80-98.
- Grootaers, L. & J. Grauls (1930).** *Klankleer van het Hasseltsch dialect.* Leuven: de Vlaamse Drukkerij.
- Grootaers, L. (1944).** Bijdrage tot de Zuidlimburgsche tonologie. In H. Draye (ed.), *Feestbundel H. J. van de Wijer, Deel II.* Leuven: Instituut voor Vlaamse toponymie, 85-106.
- Grootaers, L. (1952).** Kehlkopfverschluss in Rheinland und Westflandern. *Rheinische Vierteljahresblätter* 17, 385-389.
- Gussenhoven, Carlos (2000a).** The lexical tone contrast of Roermond Dutch in Optimality Theory. In M. Horne (Ed.), *Intonation: Theory and Experiment* (pp. 129-167). Amsterdam: Kluwer. [Also ROA-382]
- Gussenhoven, Carlos (2000b).** The boundary tones are coming: On the non-peripheral realization of intonational boundary tones. In M. Broe & J. Pierrehumbert (Eds.), *Papers in Laboratory Phonology V: Acquisition and the Lexicon* (pp. 132-151). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gussenhoven, Carlos (2000c).** On the origin and development of the Central Franconian tone contrast. In Aditi Lahiri (ed.) *Analogy, Levelling, Markedness.* Berlin: Mouton de Gruyter. 215-260
- Gussenhoven, Carlos (2004).** *The Phonology of Tone and Intonation.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Gussenhoven, Carlos (2005).** Transcription of Dutch Intonation. In Sun-Ah Jun (ed.) *Prosodic Typology: The Phonology and Intonation and Phrasing.* Oxford: Oxford University Press, 118-145.
- Gussenhoven, Carlos & Flor Aarts (1999).** The dialect of Maastricht. *Journal of the International Phonetic Association*, 29, 155-166.
- Gussenhoven, Carlos & Peter van der Vliet (1999).** The phonology of tone and intonation in the Dutch dialect of Venlo. *Journal of Linguistics*, 35, 99-135.
- Gussenhoven, Carlos & Jörg Peters (2004).** A tonal analysis of Cologne *Schärfung*. *Phonology*, 21, 251-285.
- Hanssen, Judith (2005).** Tone and intonation in the dialect of Sittard. MA-scriptie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- 't Hart, Johan, René Collier & Anthonie Cohen (1990).** *A perceptual study of intonation.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Haeseryn, Walter, K. Romijn, Guido Geerts, Jaap de Rooij & Maarten C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederalndse Spraakkunst.* Band 1. Tweede druk. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Hayes, Bruce & Aditi Lahiri (1991).** Bengali intonational phonology. *Natural Language and Linguistic Theory* 9, 47-96.
- Heijmans, Linda (1999).** The representation of the Tongeren lexical tone contrast. Cursusopdracht Field Methods in Phonology; LSA linguistic institute.

- Heijmans, Linda (2003).** The relationship between tone and vowel length in two neighboring Dutch Limburgian dialects. In P. Fikkert & H. Jacobs (Eds.), *Development in Prosodic Systems*. New York: Mouton de Gruyter, 7-45.
- Hermans, Ben (1985).** Het Limburgs en het Litouws als metrisch gebonden toontalen. *Spektator* 14, 48-70.
- Hermans, Ben (1994).** *The Composite Nature of Accent: With Case Studies of the Limburgian and Serbo-Croatian Pitch Accent*. Tilburg: Katholieke Universiteit.
- Heuven, Vincent J. J. P. van & J. Haan (2002).** Temporal development of interrogativity cues in Dutch. In Gussenhoven, Carlos & Natasha Warner (Ed.), *Laboratory Phonology* 7. (Phonology & Phonetics, 4-1, pp. 61-86). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hognestad, Jan K. (2006).** Tonal accents in Stavanger: From Western towards Eastern Norwegian prosody. In Gösta Bruce & Merle Horne (red.) *Nordic Prosody. Proceedings of the IXth Conference, Lund 2004*. Peter Lang: Frankfurt am Main: 107-116.
- Houben, J.H.H. (1905).** *Het dialect der stad Maastricht*. Maastricht: Leiter-Nypels.
- Kats, J.C.P. (1939).** *Het Phonologisch en Morphonologisch Systeem van het Roermondsch Dialects*. Roermond-Maaseik: Romen & Zonen.
- Lahiri, Aditi, Tomas Riad & Haike Jacobs (1999).** Diachronic prosody. In Harry van der Hulst (ed.) *Word prosodic systems in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 335-422.
- Liberman, Anatoly (1999).** *Schärfung/Stoottoon* and *Trägheitsakzent/Sleeptoon* in the Rhein/Limbourg area and their Scandinavian analogues. In Edgar C. Polomé & Carlos F. Justus (eds.) *Language Change and Typological Variation. In Honor of Winfred P. Lehmann on the Occasion of his 83rd Birthday*. Washington: Institute for the Study of Man. 275-298.
- Liberman, Anatoly (2006).** Epenthetic consonants and the accentuation of words with old closed vowels in Low German, Dutch, and Danish dialects. In Michiel de Vaan (ed.) *Germanic Tone Accents*. Stuttgart: Steiner, 73-83.
- Peeters, F. J. P. (1951).** *Het klankkarakter van het Venloos*. Nijmegen: Centrale Drukkerij.
- Peters, Jörg (1999).** The timing of nuclear high accents in German dialects. *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences*, San Francisco, 1 - 7 augustus 1999, Vol. 3, 1877-1880.
- Peters, Jörg (2006a).** The Cologne word accent revisited. In M. de Vaan (ed.), *Germanic Tone Accents*. Stuttgart: Steiner, 107-133.
- Peters, Jörg (2006b).** The dialect of Hasselt. *Journal of the International Association of Phonetics* 36, 117-125.
- Peters, Jörg (2007).** A bitonal lexical pitch accent in the Limburgian dialect of Borgloon. In T. Riad & C. Gussenhoven (eds.), *Tones and Tunes, Vol. 1, Typological Studies in Word and Sentence Prosody*. Berlin: de Gruyter, 167-198.
- Peters, Jörg (ter perse).** Tone and intonation in the dialect of Hasselt. Verschijnt in *Linguistics*.
- Pierrehumbert, Janet B. (1980).** *The phonology and phonetics of English intonation*. PhD thesis, MIT, verspreid door Indiana University Linguistics Club, Bloomington, Indiana. In 1990 gepubliceerd door Garland Press, New York.
- Rietveld, A. C. M. & V. J. van Heuven (1997).** *Algemene fonetiek*. Bussum: Coutinho.

- Schmidt, Jürgen Erich (1986).** *Die mittelfränkischen Tonakzente (Rheinische Akzentuierung)*. Stuttgart: Steiner.
- Schrijnen, Jos. (1920).** De isoglossen van Ramisch in Nederland. Bussum: Paul Brand.
- Schutter, George de, Boudewijn van den Berg, Ton Goemans, Thera de Jong (2005).** *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten I*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sievers, E. (1881).** *Grundzüge der Phonetik*. 2de editie. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Staelens, Xavier (1989).** *Dieksjenèèr van 't (H)essels. Nederlands - Hasselts Woordenboek*. Hasselt: de Langeman (3de editie).
- Stevens, A. (1952).** Structuur en Historische Ondergrond van het Haspengouws Taal-landschap. In *Het oude land van Loon* 7, 7-19.
- Stevens, A. (1955).** Intonatieproblemen in en om West-Limburg. *Taal en Tongval* 7, 135-142.
- Stevens, A. (1986).** *Túngërsë diksjënéér. Woordenboek van het Tongers*. Tongeren: Vanormelingen.
- Svantesson, Jan-Olof (2001).** Tonogenesis in South-East Asia: Mon Khmer and beyond. In Shigeki Kaji (ed.) *Proceedings of the Symposium on Cross-Linguistic Studies of Tonal Phenomena: Tonogenesis, Typology, and Related Topics*. Tokio: Institute of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, 45-58.
- Vaan, Michiel de (1999).** Towards an explanation of the Franconian tone contrast. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 51, 23-44.
- Vaan, Michiel de (ed.) (2006).** *Germanic Tone Accents*. Stuttgart: Steiner.
- Wiesinger, P. (1983).** Die Einteilung der deutschen Dialekte. In W. Besch et al. (ed.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Zweiter Halbband*. Berlin/New York: de Gruyter, 807-900.